

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΚΡΑΥΓΕΣ ΙΚΕΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΑΝΕΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ

(π. Ἰωάννου Γ. Ἀλεξίου)	93
ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ (Καθηγ. Ἀθαν. Ἀβραμίδη)	97
ΦΩΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΤΕΠΕΣ (Β. Ἐραστου)	102
ΔΕΗΣΙ — ΠΟΘΟΣ (ποίημα Γ. Βερίτη)	108
ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ (Ἀ. Δωρικοῦ)	109
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ (Τ. S. Miller)	115
ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ (Ι.Γ.Α.)	122
ΕΠΙΚΑΙΡΑ (Π. Κλωνάρη)	123

ΕΤΟΣ 52^{ον}

ΜΑΡΤΙΟΣ 1989

ΑΡΙΘ. 499

ΔΡΑΧ. 50

Πρὸς τοὺς κ. κ. Συνδρομητὰς τῶν «Ἀκτίνων»

Μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ νέου ἔτους 1989, ὑπεθυμίζομε στοὺς φίλους, συνεργάτας - συνδρομητὰς μας, τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνανεώσουν ἐγκαίρως τὴ συνδρομὴ των γιὰ τὸ 1989, μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι συμβάλλουν, ὡς συνεργάται, στὸ πνευματικὸ ἔργο τῶν «Ἀκτίνων» καὶ συντελοῦν στὴν ἀπρόσκοπτη καὶ τακτικὴ κυκλοφορίαν τοῦ Περιδικοῦ σὲ τόσο ἀπαιτητικοὺς καιροὺς.

Ἡ ἔτησίαν συνδρομὴ διὰ τὸ 1989 παραμένει ἡ ἴδια, ἥτοι δρχ. 500.

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ 1989

Ἐσωτερικοῦ: Δρχ. 500. Ἐξωτερικοῦ γενικῶς: \$ 15.

Ἡ συνδρομὴ καταβάλλεται εἰς τὰ γραφεῖα μας, Ἀθηνῶν (Καρύ-
τση 14), Θεσσαλονίκης (Ἄγ. Σοφίας 41). Ἡμπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀπο-
στέλλεται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἢ δι' ἀποστολῆς ἴσης ἀξίας
γραμματοσήμων.

Εἰδικῶς οἱ συνδρομηταὶ μας τῆς ἐπαρχίας ἡμποροῦν νὰ καταθέ-
τουν τὴ συνδρομὴ τους, ἔναντι κανονικῆς ἀποδείξεως πληρωμῆς,
στοὺς ἐθελοντὰς ἀντιπροσώπους ἢ συνεργάτας μας στὶς πόλεις ὅπου
ὑπάρχουν.

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

Ἔτος 52ον

ΜΑΡΤΙΟΣ 1989

Ἀριθ. 499

ΜΝΗΜΗ 1821

ΚΡΑΥΓΕΣ ΙΚΕΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΑΝΕΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ

Στὴ διάρκεια τῆς ἑλληνικῆς Ἐθνεγεροσύας ἔχουμε τὴ μετοχὴ τοῦ Κλήρου, τῶν προυχόντων καὶ ὄλου τοῦ λαοῦ σὲ δοξολογικὲς καὶ εὐχαριστιακὲς συνάξεις. Εἶναι κάτι ποὺ δίνει βαθύτατο νόημα στὴν «ὀρθόδοξη θρησκευτικότητα», ποὺ ἐπισημαίνουν οἱ μελετητὲς τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου.

Ὁ Ἐπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς στὶς 23 Μαρτίου 1821 μὲ προσευχὲς καὶ δεήσεις ὄλου τοῦ λαοῦ ὑψωσε τὴ σημαία τῆς Ἐλευθερίας στὴν πλατεία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Καὶ ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης τὴν παραμονὴ ποὺ θὰ ἔπαιρναν τὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπανάστασεως, εἶπε στοὺς συγκεντρωμένους στὴν Ἀγία Λαύρα :

«Δὲν μένει ἄλλο παρὰ ἡ ἄμεσος κήρυξις τῆς Ἐπανάστασεως. Ἄς ἀναπαυθῶμεν ἀπόψε, καὶ αὔριον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀφοῦ μεταλάβωμεν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἃς πρ ο-

σευχηθῶμεν ὅλοι, κατὰ τὴν Δοξολογίαν εἰς τὸν Ἅγιον Ἀλέξιον καὶ τὴν Παναγίαν, νὰ μᾶς βοηθήσουν εἰς τὸν ἄνισον ἀγῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδυόμεθα. Αὔριον τὴν αὐτὴν ὥραν νὰ συναντηθῶμεν ἐνταῦθα, διὰ νὰ κανονίσωμεν τὰ τοῦ Ἁγῶνος».

Ὁ μαχόμενος λαὸς ζητοῦσε τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, μὰ κι' Αὐτὸν πάλι δοξολογοῦσε.

Στὶς 23 Μαρτίου 1821 μῆκαν οἱ Ἕλληνες στὴν Καλαμάτα, ὅπου ἔκαναν δοξολογία στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη καὶ τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς «εὐχαριστοῦντες καὶ δοξάζοντες τὸν Παντοδύναμον, ποὺ τοὺς βοήθησε νὰ καταλάβουν καὶ ἐλευθερώσουν τὴν Καλαμάτα χωρὶς νὰ χυθῆ αἷμα».

Μὲ ἱκεσίες καὶ δοξολογίες κηρύχθηκε καὶ σ' ἄλλα σημεῖα τοῦ Μωρηᾶ καὶ στὰ νησιά ἡ Ἐθνεγεροσία. Ἦταν πεποίθησις ὄλων τῶν ὀπλαρχηγῶν, ὅσο καὶ τοῦ λαοῦ, ὅτι ἔπρεπε πάντα ν' ἀρχίζουν «ἐπικαλούμενοι τὴ θεία Δύναμι».

Τὴν 1 Ἀπριλίου τοῦ 1821 κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάσταση στὸ Λεωνίδιο. Γράφει ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, ὅτι μόλις ἔφθασε στὸ Λεωνίδιο ὁ ἀδελφός του Νικολάκης, πού τὸν ὑποδέχθηκαν σὰν Μεσσία «τὴν πρώτην Ἀπριλίου ποιήσαντες δοξολογίαν εἰς τὸν Ὑψιστον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μετὰ τὸν ἀγιασμόν ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως...».

Μὲ «ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ» κηρύχθηκε ἡ Ἀνάσταση τοῦ Γένους καὶ στὰ Ψαρά στίς 11 Ἀπριλίου 1821 καὶ στὴν Ὑδρα στίς 17 Ἀπριλίου 1821. Τὸ ἴδιο καὶ στίς Σπέτσες. Ἀφοῦ 57 «νοικοκυραῖοι» ὑπέγραψαν τὴ συμφωνία τῆς Ἐπαναστάσεως «ὄν πρώτοι οἱ Κουντουριῶται, ὁ Τσαμαδός, Βουντούρηδες, Τουμπάζηδες... καὶ λοιποὶ, ἀφοῦ ποιήσαντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐπεκαλέσθησαν τὴν θείαν βοήθειαν μετ' ἐλπίδος καὶ ἐνθουσιασμοῦ καὶ μετὰ πεποιθήσεως ὅτι τοιοῦτο ἦτο τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ...».

Λίγες μέρες ἀργότερα «τὴν 15 Ἀπριλίου 1821 ἀργόντων καὶ λαοῦ συναχθέντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐψάλλησαν παράκλησις καὶ ἀγιασμός... καὶ τὰ πλοῖα ἀπέπλευσαν...».

Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὰ ματόθρεκτα ἐκεῖνα χρόνια τῆς Ἐθνεγερσίας, ὁ κλῆρος χρησιμοποιοῦσε τὴν κατ' ἐξοχὴν λατρευτικὴ ἐκδήλωση τῆς Ἐκκλησίας μας, τὴ Θεία Λειτουργία μαζί μὲ τὴν εἰδικὴ δοξολογία, δὲν παρέλειπε ὅμως καὶ ἄλλες λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις: ὅπως ὁ ἀγιασμός, παράκληση, εὐχέλαιο... Εἶναι καὶ τοῦτο φανέρωμα πὼς τόσο στὴν Τουρκοκρατία, ὅσο καὶ στὴν Ἐθνεγερσία, ἡ Ἐκκλησία μας ἔδινε «ποικιλοτρόπως» τὸ παρὼν της. Οἱ ὀλιγογράμματοι, συχνά, κληρικοὶ ἦταν γνώστες κι' ἀγαποῦσαν ὅλες τὶς ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας μας...

* * *

Ἄλλὰ ἄς προχωρήσουμε τὴν ἐρευνητικὴ μας πορεία, ἐπισημαίνοντας μεγάλαια γεγονότα τῆς Ἐθνεγερσίας πού ἐπαναλαμβάνουν τὶς κραυγὲς ἱκεσίας καὶ τοὺς εὐχαριστηρίους παιάνες...

Νά, τὸ στράτευμα τοῦ Παπαφλέσσα γινόταν παντοῦ δεκτὸ μὲ κωδωνοκροσίες, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς κρατοῦσαν τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὶς ἅγιες εἰκόνες. Κι' ὅλοι προσεύχονταν, ἐνῶ ἕνας τεράστιος σταυρὸς ἦταν στὴν κεφαλὴ τῆς πορείας...

Γράφουν τὰ «Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» (Τόμος 1ος σελ. 79).

«Καθὼς ἔβλεπαν οἱ Ἕλληνες τὰς σημαίας καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐσήμαινον τῶν ἐκκλησιῶν τὰ σήμαντρα καὶ οἱ μὲν ἱερεῖς ἔβγαλλον ἐνδεδυμένοι τὰ ἱερά ἄμφια καὶ μὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἀνά χεῖρας, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἐπαρκαλοῦσαν τὸν Θεὸν νὰ τοῦς ἐνδυναμώσῃ. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης (ὁ Παπαφλέσσας) μάλιστα ἐφοροῦσε μίαν περικεφαλαίαν καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἐκύτταζαν μὲ πολλὴν περιέργειαν οἱ ἄνθρωποι καὶ τὸν ἐδέχοντο μὲ μεγάλῃ ὑποδοχῇ. Εἶχε δὲ σηματοφόρον ἕνα καλόγηρον θεώρατο, Παπα - Τούρταν ὀνομαζόμενον, ὁ ὁποῖος ἐκράτει ἕνα μέγαν σταυρὸν ὑψηλὰ εἰς τὰ χέρια καὶ ἐπήγαινε μπροστὰ εἰς τὸ στράτευμα. Ὁ κόσμος ἐγένετο τοῖχος καὶ ἔκαμαν τὸν σταυρό τους, καθὼς ἐπέρνα ὁ καλόγηρος μὲ τὸ σταυρό».

Ὁ Ναύαρχος Σαχτούρης ἀνάγγειλε στοὺς προκρίτους τῆς Ὑδρας τὴ μεγάλη ναυτικὴ νίκη, στίς 21 Μαΐου τοῦ 1824, ἀνάμεσα στὸν Καφηρέα καὶ στὴν Ἄνδρο, «δοξάζοντας τὸν Κύριο». Ἐγραφε:

«Φιλογενέστατοι πατριῶται καὶ ἀδελφοί,

Ἄς δοξάσωμεν τὸν Κύριο μὲ δάκρυα κατανύξεως διὰ τὴν λαμπρὰν ναυμαχίαν μὲ τὴν ὁποῖαν ἠδόκησε σήμερον νὰ τιμῆσῃ τὰ ἄρματα μας... Ἡ θεία Πρόνοια μόνῃ ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ τοσαύτην γενναϊό-

τητα εἰς τοὺς ναύτας μας ἐναντίον μεγάλου στόλου, συνισταμένου ἀπὸ πενήντα δύο πολεμικά, ἀσυγκρίτως μεγαλύτερα τῶν ἡμετέρων καὶ περισσότερα κατὰ τὸ μέγεθος. Διὰ τοῦτο ἄς δοξάσωμεν τὸ ὄνομα αὐτῆς καὶ ἄς φωνάξωμεν ὅλοι ὁμοφώνως: «Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός».

Λίγο ἀργότερα ἄρχισε καὶ ἡ ἐποποιία τοῦ Μεσολογγίου. Κι' εἶναι γνωστὴ ἡ μετοχὴ τοῦ λαοῦ στὴ θεία Λατρεία καὶ στὰ ἱερὰ Μυστήρια, πού τελετουργοῦσε ὁ Ρωγῶν Ἰωσήφ καὶ ἄλλοι κληρικοί.

Πολλοὶ ἔχουν περιγράψει τὶς προσευχὰς κατὰ τὶς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Ἐδῶ ἄς ἀρκεσθοῦμε σ' ἓνα σύντομο σχόλιο τοῦ Ἀνδρέα Καραντώνη:

«Οἱ πολιορκημένοι ἔχουν πάψει νὰ ζοῦν πιά ὅπως οἱ κανονικοὶ ἄνθρωποι. Λειτουργοὶ ἐντακτικὰ σὰν πνευματικὰ ἠθικὰ ὄντα, ὥστε ἔχουν ξεπεράσει τὸν ἑαυτό τους. Οἱ ἄνδρες ἀρματώνονται γιὰ τὴν Ἐξοδο κι' οἱ γυναῖκες κάνουν τὴ στερνὴ δέηση στὸν Παντοδύναμο, θυμιαίνοντας μὲ ἄκρα εὐλάβεια τὶς ἅγιες εἰκόνες, αὐτὲς τὶς θεῖες παρηγοριὰς τῶν σπιτιῶν... Οἱ μορφές τους εἶναι χλωμιάτερες καὶ διάφευγες σὰν τὰ πρόσωπα τῶν βυζαντινῶν Ἀγίων κι' ἀτενίζουν ψηλά, πρὸς τὴν ἀληθινὴ πατρίδα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως, τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι λουσμένα σ' ἓνα χαμόγελο νίκης, τῆς ἠθικῆς νίκης, τῆς νίκης πού ἀληθινὰ δοξάζει καὶ ἀθανατίζει τὸν ἄνθρωπο...».

Καὶ ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς ὁ Δ. Σολωμὸς θάξει στὸ στόμα τους τὸ μόνο λόγο, πού παιριάζει σὲ μιὰ τέτοια στιγμή, στὴ στιγμή τῆς ἐξόδου:

«Μνήσθητι Κύριε — εἰ
ναῖ κοντὰ.

Μνήσθητι Κύριε — ἐ-
φάνη».

«Σ' αὐτὸ τὸ ποιητικὸ τεκμήριο, ὅπως εἶναι «οἱ ἐλεύθεροὶ πολιορκημένοι» τοῦ Σολωμοῦ οἱ δυὸ αὐτοὶ στίχοι δὲν εἶναι μονάχα γεμάτοι ἐγκαρ-

τέρηση καὶ ἱερὸ δέος, ἀλλὰ καὶ λουσμένοι στὸ φῶς τῆς καθαρῆς ἐλπίδος. Νὰ μὴ φύγουν ἀπὸ τὴ μνήμη τοῦ Κυρίου. Αὐτὴ τὴν ἀνταμοιβὴ ζητοῦν, αὐτὸ προσδοκοῦν ἀπὸ τὴ θυσία τους. Καμμιά διάνοηση, καμμιά φιλοσοφία, δὲν μποροῦν νὰ ἀποκαλύψουν τέτοιες πνευματικὲς ρίζες, νὰ δημιουργοῦν τέτοιο βαθὺ χριστιανικὸ κλίμα».

✧ ✧ ✧

Μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου, ἡ Ἐπανάσταση, ὅπως εἶναι γνωστὸ, πέρασε διακυμάνσεις, ὠρες δύσκολες.

Ἀκολούθησαν τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἰμπραήμ. Ληλασίες, ἀνδραποδισμοὶ καὶ μάχες σκληρές.

Σὲ μιὰ προκήρυξη τῶν πληρεξουσίων τῆς Σπάρτης στοὺς Ἑπτανήσιους, πού τοὺς ζητοῦν πολεμοφόδια καὶ τροφές, ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπίκληση τῆς θείας βοήθειας. Γράφουν:

«Ὁ ἐχθρὸς μας (ὁ Ἰμπραήμ) ἀντίκρυς εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον, παρωργισμένος ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν του (μετὰ τὴν ἦττα του στὴ μάχη τῆς Βέργας), φρυάττει καὶ λυσσᾷ καθ' ἡμῶν, ὅθεν καὶ ἡμεῖς λαμβάνοντες πρόνοιαν, ἐκτείνωμεν πρῶτον ἰκέτιδα χεῖρα πρὸς Θεὸν ἐν πνεύματι ταπεινώσεως διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν ἀμπελῶνα Του, καὶ ἐπειδὴ σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα δεῖ κινεῖν, στρέφομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μας μὲ δάκρυα πλήρεις πρὸς ὑμᾶς τοὺς γνησίους υἱοὺς καὶ εὐεργέτας ἀνέκαθεν τῆς Ἑλλάδος... Ἐχομεν χρεῖαν ἀπὸ πολεμοφόδια καὶ ζωτροφίας, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὑποσχόμεθα, σὺν Θεῷ, νὰ ἀποκρούσωμεν τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ τὸν καταστήσωμεν εἰς παντελῆ ἀμηχανίαν...»

Οἱ ταπεινοὶ δοῦλοι καὶ πληρεξούσιοι τῆς Σπάρτης Μιχάλης Πικουλᾶκης, Δημ. Γεωργίου κ.ἄ.».

✧ ✧ ✧

Φθάσαμε ὅμως πιά στὸ τέλος τοῦ ἀ-

πελευθερωτικοῦ ἀγῶνα. Ὅπως κύλησε με κραυγές ἱκεσίας καὶ παιάνες εὐχαριστίας, ἔτσι καὶ κλείνει. Ἡ ζωντανὴ πίστη, ἡ θαθεῖα εὐγνωμοσύνη, συγκεντρώνονται στὴν δέηση, στὴν εὐχαριστήρια προσευχή.

Τὸ 1826 ἄρχισε τὶς ἐργασίες τῆς στὴν Ἐπίδauρο ἡ Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ διακήρυξη τῆς Συνελεύσεως, με ἡμερομηνία 16 Ἀπριλίου καὶ με τὴν ὑπογραφή τοῦ προέδρου τῆς Πανούτζου Νοταρᾶ, εἶναι ἕνα ὑπέροχο κείμενο, «κατάμεστον θρησκευτικότητος», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καθηγητῆς Ἡλ. Οἰκονόμου.

Νά πῶς ἀρχίζει ἡ Διακήρυξη:

«Οἱ πληρεξούσιοι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ συνελθόντες εἰς τὴν Νέαν Ἐπίδauρον καὶ συγκροτήσαντες νομίμως καὶ τακτικῶς Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, προσφῆρου ἔν πρώτοις, εἰς τὸν Ὑψίστον μεθ' ὄλης τῆς παπεινότητος καὶ εὐλαθείας τὴν ὀφειλομένην εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην τοῦ πιστεύοντος καὶ ἐλπίζοντος εἰς Αὐτὸν Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον, ἂν καὶ ἄφησε νὰ πῆσῃ εἰς πειρασμούς, κρίμασιν οἷς Αὐτὸς οἶδε, δὲν ἐγκατέλειψεν ὅμως οὐδὲ στιγμὴν εἰς τὸν μακρὸν τοῦτον καὶ πολυῶδον ἀγῶνα, ἀλλὰ τὸν ἐπεσκέφθη ἐξ ὕψους καὶ ἐθαυμάστωσεν εἰς αὐτὸν τὴν θείαν Του δύναμιν, εἰς δόξαν τοῦ ἀγίου ὀνόματος Αὐτοῦ».

Καὶ κατακλείεται ἡ διακήρυξη αὐτὴ με μιὰ ἔμμεση διατυπούμενη ἱκεσία πρὸς τὸν Θεό. Λένε:

«Αὐτὰ διακηρύξαντες οἱ πληρεξούσιοι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, παυοῦν πρὸς καιρὸν ἕως τὸν ἐρχόμενον Σεπτέμβριον τὰς ἐργασίας τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, προσπίπτοντες μετὰ θερμῆς πίστεως καὶ ἀγάπης ἔμπροσθεν τοῦ θρόνου τοῦ Ὑψίστου καὶ ἐπικαλοῦμενοι τὴν ἁ-

κραν Αὐτοῦ ἀγαθότητα, διὰ νὰ γενῆ ἰλεως εἰς τὸ κινδυνεῦον πλάσμα Του καὶ νὰ χύσῃ ἐπ' αὐτὸ πλούσια τὰ ἑλέη Του, ὅτι Αὐτὸς ἡ ἐλπίς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ καταφυγὴ Αὐτοῦ καὶ τὸ στερῆμα Αὐτοῦ».

Θαυμάσια ἡ κατακλείδα τῆς διακηρύξεως: Ἐλπίδα — καταφυγὴ — στερῆμα ὁ Θεὸς γιὰ τὸ γένος μας: τρεῖς λέξεις κλειδιά, ποὺ μᾶς βοηθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴν ἱστορία του, γεμάτη πόνο καὶ ἐξαναστάσεις...

* * *

Κραυγές ἱκεσίας καὶ παιάνες εὐχαριστίας, ποὺ ἀκούστηκαν στὰ χρόνια τῆς Ἐθνεγερσίας, ἀφουγκραστήκαμε. Χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐξαντλήσουμε τὸ θέμα. Προσπεράσαμε τὶς ἱκεσίες μεγάλων πρωταγωνιστῶν, τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, τοῦ Ι. Μακρυγιάννη καὶ τὸσον ἄλλων. Δὲν μνημονεύσαμε τὶς εὐχαριστίες στὸ Θεό, ποὺ ἀνέπεμψε ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης καὶ ἄλλοι. Καὶ τόσα ἔγγραφα τοῦ Ἀγῶνα, ποὺ ὑπογραμμίζουν τὴν ἀνάγκη νὰ δοξολογήσουμε τὸν Ὑψίστο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Γένους μας, δὲν ἀναφέραμε. Γιατὶ σκοπὸς μας δὲν ἦταν μιὰ ὀλοκληρωμένη παρουσίαση τοῦ θέματος. Σκοπὸς μας ἦταν, σὰν μιὰ ἀπάντηση στοὺς σύγχρονους ἀρνητὲς καὶ διαστρεβλωτὲς τῆς ἱστορίας μας, νὰ τονίσουμε ὅτι καὶ μετὰ «ψήγματα» ποὺ παρουσιάσαμε, εἶδαμε τὴν ἔντονη παρουσία τῆς ἱκεσίας καὶ τῆς εὐχαριστίας στὰ χρόνια τῆς Ἐθνεγερσίας.

π. ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΑΛΕΞΙΟΥ

AKTINES MARTIOS 1989

ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ (*)

'Από την θεωρία στην πραγματικότητα

Β'

Τὸ «εὖ ζεῖν» καὶ «εὖ θνήσκειν» εἶναι ἔννοιες γύρω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑπάρχει μιὰ ἀπέραντη φιλοσοφία καὶ ἡ ἑνασχόληση μ' αὐτὴν εἶναι πέρα ἀπὸ τὶς προθέσεις ἀλλὰ καὶ τὶς δυνατότητες τοῦ γράφοντος.

Πρόθεσή του εἶναι νὰ συμβάλει μὲ τὸν τρόπο του καὶ βάσει συγκεκριμένων περιπτώσεων ἀπὸ τὴν ἀσκηση τῆς ἱατρικῆς, στὸν προβληματισμὸ περὶ τὸ θέμα, τοῦ ὁποῖου βασικὲς ἀπόψεις εἶδαμε στὸ προηγούμενο ἄρθρο.

ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

Περίπτωση 1η

Νέος ἀκόμη, εἰδικευόμενος στὶς Η.Π.Α., ὁ γιατρός μας ξημερώθηκε προσφέροντας τεχνιτὴ ἀναπνοὴ καὶ καρδιακὲς μάλαξεις, σύμφωνα μὲ τὰ τότε ἐπιστημονικῶς ἐφαρμοζόμενα. "Ὅταν ὁ κάματος πλέον τὸν ἐμπόδιζε νὰ συνεχίσει, ζήτησε συνεικουρία ἀπὸ τὸν ἐπικεφαλῆς τοῦ τμήματος, ὁ ὁποῖος διέγνωσε τὸ ἄσκοπο τῆς περαιτέρω προσπάθειας καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἐγκατάλειψή της. Ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης αὐτῆς ἀπὸ κάποιον ἄλλο, ἦταν γι' αὐτὸν πραγματικὴ λύτρωση, ἐπειδὴ ἡ ἀπόφαση τεματισμοῦ προσφερομένης βοήθειας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ γιατροῦ παρουσιάζει συχνὰ πάρα πολλὰς δυσκολίες. Τὸ πιστοποιητικὸ θανάτου, τότε, πρὶν 33 χρόνια, συμπληρώθηκε χωρὶς προβληματισμούς. Σήμερα, ὅμως, μὲ τὶς τεράστιες προόδους τῆς ἱατρικῆς, ξέρομε ὅτι ἀρκετοὶ τέτοιοι εἶδους ἄρρωστοὶ ἐπανέρχονται στὴ ζωὴ καὶ τὸ πρόβλημα παρουσιάζεται

μὲ τεράστιες ἱατρικὲς εὐθύνες. Δὲν εἶναι δὲ λίγες οἱ περιπτώσεις πού, μαζί μὲ τὸν Καθηγητὴ Καββαδία, θὰ εὐχόταν κανεῖς... «νὰ μὴ τοῦ τύχει».

Περίπτωση 2η

Ὁ ἄρρωστος, μιᾶς κάποιας προχωρημένης ἡλικίας μὲ ἡμιπληγία, περιέπεσε σὲ βαθὺ κῶμα ὕστερα ἀπὸ ἐγκεφαλικὴ αἱμορραγία. Ἡ συμπαράσταση τοῦ συγγενικοῦ του περιβάλλοντος, ἀδιάπτωτη καὶ ἀμέριστη, ὑπῆρξε συγκινητικὴ. "Ὅσο ὅμως περνοῦσαν οἱ ἡμέρες, ὁ δισταγμὸς τοῦ γιατροῦ νὰ διακόψει τὴν προσφερόμενη βοήθεια, αὐτὴν πού ἐφαρμοζόταν τὸ ἔτος 1955, στὸ ὁποῖο ἀνάγεται ἡ περίπτωση, ἀντιμετωπιζόταν μὲ κάποια συνεχῶς ἀξανόμενη δυσφορία ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς, πού ἐπιθυμοῦσαν πλέον νὰ μὴ ταλαιπωρηθεῖ ἄλλο ὁ ἄρρωστός τους. Μὲ τὴν πάροδο τῶν ἡμερῶν, οἱ ἐπισκέψεις τους στὸ Νοσοκομεῖο ἐγίνοντο ἀραιότερες καὶ μάλιστα σὲ κάθε νέα ἐπαφὴ τους δυσανασχετοῦσαν πού ἔβλεπαν τὸν ἄρρωστό τους νὰ βρίσκεται ἀκόμη στὸ κρεβάτι του. Καὶ αὐτὰ ὄχι πλέον χωρὶς διαμαρτυρίες γιὰ τὴν «ἄδικα» συνεχιζόμενη «ταλαιπωρία» τοῦ ἄρρωστοῦ τους.

Τὴν 28ῃ ἡμέρα, ὁ ἄρρωστος ἄνοιξε τὰ μάτια του καὶ ρώτησε πού βρίσκεται. Προοδευτικὰ καὶ ταχύτατα ἀνέκτησε δυνάμεις καὶ σὲ 5 ἢ 10 ἡμέρες, δὲν θυμοῦμαι ἀκριβῶς, ἐγκατέλειψε τὸ Νοσοκομεῖο... «περιπατῶν» σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τίποτε, ὑποβασταζόμενος ἀπὸ τοὺς καταχαρούμενους, τώρα πλέον, συγγενεῖς του. Ἦταν μιὰ συγκινητικὴ στιγμή. Καὶ τὰ διδάγματα... ἄπειρα!

Ἡ περίπτωση αὐτὴ θυμίζει κάπως τὴν ἐντυπωσιακὴ ἐκείνη τῆς συζύγου τοῦ πά-

* Τὸ ἄρθρον πού ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ πρώτου μέρους, τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὸ προηγούμενο τεῦχος τῶν «Ἀκτίνων» τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου ἐ.έ.

στορα ή όποία, ύστερα από έγκεφαλικό έ-
πεισόδιο βρισκόταν σέ κωματώδη κατά-
σταση επί 42 ήμέρες και για τήν όποία
οί γιατροί «έν συμβουλίω» γνωμάτευσαν ό-
τι δέν ύπάρχει έλπίδα. Τότε, σύμφωνα μέ
τά κρατοϋντα στην Πολιτεία εκείνη τών
Η.Π.Α., ζητήθηκε ή άδεια του Δικαστου
ό όποιος, αφού μελέτησε τόν φάκελλο τής
άρρωστης, κατέληξε σέ άναβολή λήψεως
τής άποφάσεώς του για μιá έβδομάδα.
Πρό τής παρελεύσεως του χρονικού αυ-
του όριου, ή γυναίκα άρχισε νά συνέρχε-
ται και μετά ένα 20ήμερο, άποκαταστα-
θείσα έπέστρεψε στην οικογένειά της.
Πράγμα που σημαίνει ότι ή «παθητική
εύθανασία», στηριζομένη μάλιστα και στη
γνωμάτευση τριών γιατρών, που επί 42 ή-
μέρες παρακολουθούσαν τήν άρρωστη στην
κωματώδη κατάστασή της, θά ίσοδυνα-
μούσε μέ... δολοφονία.

Π ε ρ ί π τ ω σ η 3 η

Ζεϋγος ιατρών χωρίς παιδιά, γι' αυτό
και περισσότερο δεμένοι μεταξύ τους, ό-
πως συχνά συμβαίνει σέ τέτοιες περιπτώ-
σεις. Ή σύζυγος τραυματίζεται σέ άτύ-
χημα και εισάγεται σέ Νοσοκομείο, άπο-
πειραθείσα αυτοκτονία, διότι νόμιζε ότι
θά μείνει ίσοβίως άνάπηρη και άήμπορη.
Ό σύζυγος, θεωρώντας τόν έαυτό του ύ-
πεύθυνο για τό άτύχημα, έπιχειρεί νά τερ-
ματίσει τή ζωή του μέ μιá γενναία δόση
βαρβιτουρικών και σέ κωματώδη κατάστα-
ση μεταφέρεται στην έντατική μονάδα του
ίδιου Νοσοκομείου. Έκει, άργότερα, στα-
ματá ή άναπνοή του και τόν ρόλο της ά-
ναλαμβάνει τό μηχανήμα τεχνητής άνα-
πνοής, ένó τό ήλεκτροεγκεφαλογράφημα
δείχνει ίσοηλεκτρική γραμμή που σημαί-
νει έγκεφαλικό θάνατο. Τήν δεύτερη ή
 τρίτη ήμέρα μέ τήν ίσοηλεκτρική αυτή
γραμμή, καλείται ό γιατρός μας από θε-
ράποντες στην μονάδα, έπειδή γνώριζε τό
ζεϋγος, για νά αναγγείλει στη σύζυγο τόν
θάνατο του συζύγου, διότι δέν πήγαινε
πλέον άλλο, έφ' όσον ό άρρωστος σύζυγος
έδειχνε ήδη από μακρόν όλα τά σημεία
του θανάτου. Μπαίνοντας στον θάλαμο
τής συζύγου, έμποδίζεται από τό άγριο
και έρευνητικό βλέμμα της και στην έρώ-

τησή της «είναι καλύτερα σήμερα;» ό τό-
νος τής φωνής της και τό άνοιχτό παρά-
θυρο δίπλα της, τόν τρομάζουν. Και άνα-
βάλλει για «εϋθετώτερο χρόνο» τήν δυσά-
ρεστη άναγγελία, μπαλώνοντας όπως - ό-
πως τήν κατάσταση. Όταν όμως τήν έπο-
μένη μέρα πέρασε πρώτα από τήν «έντα-
τική», αντίκρουσε μιá άλλη κατάσταση.
«Κύττα» — του άπευθίνει ό επί κεφαλής
δείχνοντας τόν άρρωστό του, ό όποιος εί-
χε άρχίσει νά παρουσιάζει κάποια σημεία
ύπάρξεως ζωής. Και ή ζωή έπανήλθε. Και
ό άρρωστος αυτός έξήλθε του Νοσοκο-
μείου. Τό ίδιο και ή γυναίκα του. Και έρ-
γάζονται και οι δυό στις δουλειές τους.
Και όλη εκείνη ή ιστορία μοιάζει πλέον
σαν ένας εφιάλτης.

Άλήθεια, τί έκανε τόν γιατρό εκείνο
στην μονάδα και δέν γύρισε τήν στρόφιγγα
του τεχνητού πνεύμονος; Και νομίζει
κανείς ότι, όχι μόνον εκείνος αλλά και τό-
σοι άλλοι από τόν Ιατρικό περιγύρο, που
άσφαλώς τόσα διδάχθηκαν από τήν περι-
πτωση αυτή, θά άποφάσιζαν ποτέ «έλα-
φρά τή καρδιά» νά κλείσουν μιá όποια-
δήποτε στρόφιγγα που θά μπορούσε νά
συνδέεται μέ τή ζωή; ή νά γυρίσουν ένα
κάποιο διακόπτη;

Π ε ρ ί π τ ω σ η 4 η

Σάββατο πρωί και εισάγεται μιá ήλι-
κωμένη κυρία μέ όλική καρδιακή ανεπάρ-
κεια, καθολικά οιδήματα, τόσο που δέν
βρίσκεται φλέβα και γίνεται «άποκάλυψη»
για άνεύρεση όδοϋ χορηγήσεως φαρμάκων
κλπ. Τά πράγματα έβαιναν ώρα μέ τήν
ώρα κατ' εϋχήν μέχρι που, μετά τρεΐς ή-
μέρες, περιέργως και τελείως ανεξήγητα,
τά πάντα πήχαν ραγδαίως τήν «κάτω βόλ-
τα». Ή αναζήτηση τών αιτίων άπεκάλυ-
ψε ότι ό σύζυγος τής κόρης ό όποιος είχε
σχέση μέ τήν «μαχομένη» δικηγορία και
άνάλογο γραφείο, έτράβηξε από τήν φλέ-
βα τόν σωλήνα, μέ άποτέλεσμα τήν δια-
κοπή τής χορηγουμένης θεραπευτικής ά-
γωγής. Και αυτό διότι έκρινε ότι δέν έ-
πρεπε νά «δασανίζεται» έτσι, από τους
γιατρούς, ή πεθερά του, ή όποία — όπως
παρεμπιπτόντως και από άκριτομύθιες
προέκυψε — διέθετε αξιόλογη περιουσία,

ἐνώ ὁ γαμβρός της εἶχε δημιουργήσει κάποιες σοβαρές οικονομικές υποχρεώσεις στο καζίνο τοῦ Μόν Παρνές, τοῦ ὁποίου ἦταν τακτικῶς πελάτης. Βεβαίως, αὐτὰ δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ἀποδειχθοῦν, ἀλλὰ ἡ ἀπειλή πρὸς τὸν δρᾶστη ὅτι θὰ καταγγελθεῖ στὸν εἰσαγγελέα, εἶχε τὰ εὐεργετικά της γιὰ τὴν πεθερὰ ἀποτελέσματα. Ἡ θεραπευτικὴ ἀγωγή, ἀπρόσκοπτη πλέον, ἀπέδωσε τὰ καλά της ἀποτελέσματα καὶ ἡ ἄρρωστη, μετὰ ἀρκετὲς ἡμέρες, ἔλαβε προσωπικῶς τὶς ὁδηγίες κατὰ τὴν ἔξοδό της, γιὰ τὴ συνέχιση τῆς θεραπείας. Τὴν ξαναεἶδε ὁ γιατρός μας, ὕστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες, ὅταν προσήλθε γιὰ ἐπανέλεγχο τῆς καταστάσεώς της καὶ ἀναπροσαρμογὴ τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς. Ἐπέζησε ἐπομένως ἡ γυναίκα αὐτή, διότι κάποιου ἀπέτυχαν στὴν ἐφαρμογὴ τῆς «ἐνεργητικῆς εὐθανασίας», τὴν ὁποία ἐπιχείρησαν χάριν δῆθεν «πονοψυχιάς» ἐνῶ, στὴν οὐσία, θὰ ἦταν μιὰ προμελετημένη δολοφονία καὶ μάλιστα, ἂν οἱ «κρίκοι» ἦταν πραγματικῶς, πρὸς ἐξυπηρέτηση ταπεινῶν ἰδιοτελῶν σκοπῶν, πρὸς ἐξόφλητη χρεῶν ἀπὸ χαρτοπαιξία.

Περίπτωση 5 η

Γιατρός, ἀπὸ τοὺς πλέον δξυδερκεῖς στὴ διαφορικὴ διάγνωση, πού ἐσοφίζετο καὶ τὰ πλέον ἀπίθανα, κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διόγκωση τοῦ ἥπατός του ἦταν καρκίνος. Καί, προκειμένου νὰ ὑποφέρει αὐριο, ἔθεσε τέρμα στὴ ζωὴ του. Αὐτοκτόνησε. Ἡ νεκροτομὴ ἀπέδειξε ὅτι δὲν ὑπῆρχε καρκίνος. Μιὰ περίπτωση ἐκούσιας ἐνεργητικῆς εὐθανασίας καὶ μάλιστα προληπτικῶς καὶ στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό. Τί κρίμα! Καὶ εἶχε τὶς δυνατότητες νὰ προσφέρει ἀκόμη πολλά. Ἦταν ὑγιής.

Ἐδῶ, ἴσως ὡς πληροφορία καὶ μόνον, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθεῖ τὸ γεγονός ὅτι πολλὲς ἀνιάτες καὶ βασανιστικῆς ἄρρωστιες, ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἐκείνες πού χαρακτηρίσθηκαν ὡς «κακοήθειες» σὲ ἄλλες ἐποχές, ἀντιμετωπίζονται σήμερα ἐπιτυχῶς. Μάλιστα, στὴν ἐποχὴ μας, ἡ ἐπιστήμη κάνει αὐτὸ πού ὁ κόσμος λέει καὶ ἀναγνωρίζει ὡς «θαύματα». Γιατί, ἐπομένως, τό-

ση σπουδὴ νὰ βγοῦν μερικοὶ μίᾳ ὥρα γρηγορότερα ἀπὸ τὴ ζωὴ μὲ τὴν «ἐνεργητικὴ εὐθανασία» καὶ τὴν «ἐκούσια ἐνεργητικὴ εὐθανασία»;

Περίπτωση 6 η

Ἡ Εὐαγγελίτσα ἔπασχε ἀπὸ καθοληκευμένο καρκίνου ἐκ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Ἡ ἄρρώστια κρατᾶ ἤδη ἀπὸ καιρὸ καὶ οἱ πόνοι ἐλέγχονται δύσκολα. Νεοφερμένος τότε ἀκόμη ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ὁ γιατρός μας, συνόδευσε σὲ μιὰ ἐπίσκεψή του στὴν ἄρρωστη, τὸν ἀξιοθαύμαστο ἐκεῖνο «γιατρὸ τῆς ἀγάπης» πού, ὅσο ὑψηλὸς ἦταν ἄλλο τόσο κατέβαινε χαμηλὰ δίπλα στὸν ἄρρωστο, μ' ὄλο του τὸ ὑψηλὸ πνευματικὸ ἀνάστημα, συνδυαζόμενο μὲ τὴν ἄκρα ταπεινότητα, τὸ ἀπαράμιλλο ἐκεῖνο «ταπεινὸ φρόνημα», μὲ τὸ ὁποῖο ἔθετε ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ του στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀρρώστου. Τὸ τί ἔγινε τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη μένει ἀνεξίτηλο στὴ μνήμη τοῦ νέου μας τότε γιατροῦ, σὰν μιὰ ταινία πού οἱ εἰκόνες της ξετυλίγονται, μιὰ - μιὰ κάθε τόσο, μπροστὰ του. Τέσσερις ὥρες ἔμεινε κι αὐτὸς δίπλα στὸ προσκεφάλι της. Κάπου - κάπου γύριζε τὸ κεφάλι του ὁ «ἄγγελος ἐκεῖνος ὁ γιατρός», σὰν νὰ ἤθελε νὰ τοῦ πεῖ «ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ φύγουμε;», διότι ἀσφαλῶς δὲν τοῦ περνοῦσε ἀπὸ τὸ μυαλὸ ἐκεῖνη τὴν ὥρα νὰ τοῦ δικαιολογηθεῖ — πρᾶγμα πού ἔκανε ἀργότερα, γιὰ τὸν χρόνον πού τὸν ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὶς δικῆς του ἀπασχολήσεις. Τέσσερις ὥρες ἦταν αὐτές. Τῆς κρατοῦσε τρυφερὰ τὸ χέρι, χαϊδεύοντάς το. Τῆς σκούπιζε τὸν ἰδρῶτα ἀπὸ τὸ μέτωπο. Μὲ μιὰ βρεγμένη πετσέτα τῆς τὸ δρόσιζε. Ἐλεγε ἱστορίες καὶ ἀφηγήσεις πού τὴν ἔκαναν νὰ ξεχνᾶ τοὺς πόνους. Μιλοῦσε γι' αὐτοὺς μὲ τόση σιγουριά, πού πραγματικὰ λές καὶ τοὺς ἀνακούφιζε. Ἐκεῖνο τὸ βλέμμα του πού δὲν χόρταινες νὰ τὸ βλέπεις ὄλο στοργὴ καὶ ἀγάπη, ἴσια καὶ κατ'εὐθείαν στὰ μάτια τῆς ἄρρωστης πού πλέον μιλοῦσε μαζί του σὰν νὰ μὴν ἦταν ἄρρωστη. Καὶ μὲ χαμόγελο, μὲ μιὰ ἔκφραση ἠρεμίας, τελειῶς χαλαρωμένη, μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα ψυχικῆς γαλήνης, μὲ τὴν ἐλπίδα πού τῆς ἐνέπνεε ἡ γεμάτη σιγουριά

έκφραση και ή φωνή του «καλού γιατρού»... έξεμέτρησε τὸ ζεῖν. «Σ' εὐχαριστῶ Μίμη... πάντα ἔχεις κάτι καλὸ νὰ μου πεις»... ἦταν οἱ τελευταῖες της λέξεις πρὸς τὸν γιατρό της.

Π ε ρ ῖ π τ ω σ η 7 η

Ἦταν μιὰ μάνα κλυκεία. Καὶ τώρα σβήνει, σιγά - σιγά, μὲ τὶς συνέπειες ἑνὸς ἐγκεφαλικοῦ, πὸν ἄρχισε ἀπλῶς καὶ μόνον μὲ μιὰ ἀπώλεια τῆς δράσεως, ὅμως μὲ μυαλὸ τελείως καθαρὸ πὸν κάτι τὸ βασάνιζε. Μιὰ κάποια διαφορά μὲ στενὴ συγγενή της, παρὰ τὸ ὅτι ὁ πνευματικὸς της τὴν διαβεβαίωνε ὅτι δὲν ὑπάρχει φταίξιμο ἀπὸ δικῆς της πλευρᾶς. Καὶ δυσκολευόταν νὰ «κοινωνήσει» παρὰ τὸ ὅτι ἀπὸ χρόνια εἶχε τὸ «ἐλεύθερο». Ὁ γιὸς της, καὶ γιατρός της μαζί, ξέρει τὸν ψυχικὸ της πόνο, γιὰ τὸ θέμα, καὶ διευκολύνει. Ὅμως ἡ διευθέτηση ἀργεῖ. Ἀλλὰ καὶ ἡ μάνα... καλὰ κρατεῖ. Μέχρι πὸν ὅλα τακτοποιήθηκαν... «Παιδάκι μου, λέει στὸ γιό της, ...ὁ παπὰ - Τριαντάφυλλος, ἂν τὸν ἔχει ὁ Θεὸς καλὰ, ἦρθε καὶ μὸν ἔδωσε τὴ Θεία Κοινωνία. Ἔχε τὴν εὐχή μου». Μ' αὐτὰ καὶ ἔσθησε. Καὶ τὸ σιτάρι πὸν καθάριζε γιὰ τὸ «χρόνο» τοῦ ἀνδρα της καὶ πατέρα τοῦ γιατροῦ — καὶ δὲν πρόλαβε νὰ τὸ ἀποτελειώσει — ἔμεινε, φροντισμένο μὲ τὰ ἴδια της τὰ χερᾶκια, γιὰ τὰ δικὰ της τὰ «σαράντα».

Ἦταν ἡ μάνα τοῦ γιατροῦ μιὰ καλὴ μάνα καὶ ὅσα σ' αὐτὴν ἀναφέρονται ἂς εἶναι καὶ γιὰ μνημόσυνο τιμῆς σ' ἐκείνην... «ἀνθ' ὧν, γιὰ τὴν ἀνατροφή του, ἔπραξε» καὶ «παρ' ἐκείνης, ἀθορύβως, ἐδιδάχθη», ἐνῶ οἱ εὐχές της — αὐτὸ τὸ ξέρει καλὰ ὁ γιατρός — θὰ τὸν συνοδεύουν διότι πιστεύει στὸ ὅτι «εὐχαὶ γονέων στηρίζουσι οἴκους». Ἀλλὰ καὶ Δόξα σ' Ἐκείνον πὸν τὴν ἀξίωσε νὰ ἔχει βίωμα καὶ «τὰ τέλη τῆς ζωῆς της χριστιανὰ, ἀνώδυνα καὶ εἰρηνικὰ»!

Αὐτὰ βεβαίως ἀποτελοῦν ἓνα ἄλλο εἶδος, ἀδιανόητο ἢ καὶ ἀκατανόητο γιὰ πολλοὺς, μιᾶς κάποιας διαφορετικῆς ἀπὸ τὶς γνωστὲς μορφές καὶ ἀπόψεις περὶ εὐθανασίας, ἀλλ' ... «οὐ πᾶσι χωρεῖ ὁ λόγος οὕτως»!

✱

Δὲν θὰ ἦταν ἀπαραίτητο νὰ μπεῖ κανεὶς στὶς λεπτομέρειες ἐπὶ τῶν θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν ἀπόψεων πάνω στὸ τεραστίαι σιμασίας καὶ ἐνδιαφέροντος αὐτὸ θέμα, παγκοσμίως. Στὴν ἐκτενέστερη ἀνάλυση τῆς ἐνεργητικῆς ἢ παθητικῆς, τῆς ἐκουσίας ἢ τῆς ἀκούσιας εὐθανασίας. Σ' ἓνα θέμα τὸ ὁποῖο, ὅσο πιὸ πολὺ μελετᾶται τόσο πιὸ πολλὰ προβλήματα τοῦ ἀποκαλύπτονται.

Ὁ ἀσθενὴς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πεθάνει μὲ ἀξιοπρέπεια, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν διακήρυξη τῆς Λισσαβώνας τοῦ 1981 γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀσθενοῦς. Ἔχει ἀκόμη τὸ δικαίωμα νὰ δέχεται ἢ νὰ ἀρνεῖται θεραπεία μετὰ τὴ λήψη καταλλήλων πληροφοριῶν. Δὲν εἶναι ὅμως νοητὸ ὅτι τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρρώστου μπορεῖ νὰ ἐπεκτείνονται μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀπαιτεῖ ὁ ἀρρώστος ἀπὸ τὸν γιατρό, αὐτὸς ὁ ἴδιος προσωπικὰ ἢ τὸ περιβάλλον του ἐπὶ σχετικῆς ἀδυναμίας τοῦ ἰδίου νὰ τὸ πράξει, νὰ γίνεταὶ ὁ γιατρός τὸ ὄργανο ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς ἢ τῆς συντημήσεως τοῦ ὑπολοίτου τοῦ χρόνου της. «Ἡ ἔνταση συνειδήσεως τοῦ γιατροῦ ἀποτελεῖ ἀναφερόμενο δικαίωμα του γιὰ τὴν παροχὴ τῆς ὁποιασδήποτε ἱατρικῆς βοήθειας». Καὶ ἡ παροχὴ βοήθειας σ' αὐτὸν πὸν πεθαίνει ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρο καθῆκον τοῦ γιατροῦ. Καὶ θὰ πρέπει νὰ παρέχεται πάντοτε μὲ εὐσπλαχνία καὶ σεβασμὸ στὴν προσωπικότητα τοῦ ἀσθενοῦς γιὰ τὴν ἀνακούφισή του, μέχρι νὰ ἔρθει ἡ ὥρα «νὰ κλείσει τὰ μάτια του». Οἱ ἐπίσημες διακηρύξεις γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα προκαθορίζουν τὴ συμπεριφορὰ τοῦ γιατροῦ στὸν ἀσθενὴ του πὸν διανύει τὴν τελειωτικὴ του ἀσθένεια (βλέπε: Ἀναπλιώτη - Βαζαίου: Καθημερινὰ ἱατρικὰ προβλήματα) φέρνουν τὸν γιατρό στὴν ὑποχρέωση καὶ τὸ καθῆκον νὰ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὴ συνειδήσή του καὶ πάντοτε γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀρρώστου.

Ἀνεξάρτητα μὲ τὰ ὅσα ἀναφέρονται γιὰ ἄλλες χώρες, φαντάζεται κανεὶς τί θὰ συνέβαινε ἂν θὰ φθάναμε στὸ σημεῖο νὰ ὑπάρχει στὸν τόπο μας μιὰ «Ἱατρικὴ Ἐταιρεία Εὐθανασίας»;

Καὶ δὲν θὰ ἔτρεμε τότε ὁ κάθε ἀρρώστος στὴ θεὰ τοῦ κάθε γιατροῦ, ὅαν νὰ

ἐπρόκειτο νὰ ἔρχεται ἕνας δολοφόνος ἢ ὁ πληρωμένος δῆμιος μὲ τὴν σύριγγα στὸ χέρι σὰν τὸ Χάρο μὲ τὸ δρεπάνι του; Ποιὰ ἐμπιστοσύνη τότε στὸν γιατρό, τὴν ἀπαραίτητη αὐτὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ὁποιασδήποτε ἀρρώστιας του;

Τὰ παραδείγματα ἀνθρώπων πού «καταδικάσθηκαν» ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τελεσίδικα στὸν ἀναπότρεπτο θάνατο καὶ οἱ ὁποῖοι, τελικά, ἐπέζησαν, δὲν εἶναι καθόλου λίγα, ἀρκετὲς δὲ περιπτώσεις εἶναι καὶ τόσο καταπληκτικὲς ὥστε νὰ μὴν τολμᾷ κανεὶς ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ ἢ ἀβασάνιστα νὰ λαμβάνει ἀποφάσεις περὶ τοῦ, μὲ τὸν ἕνα ἢ ἄλλο τρόπο, τερατισμοῦ τῆς ζωῆς καὶ αἰσθάνεται πιὸ ἄνετος ὁ γιατρός ὅταν ἀφήνεται ἀπερίσπαστος νὰ κρίνει καὶ νὰ ἀποφασίζει σύμφωνα μὲ τὶς γνώσεις καὶ μὲ τὴ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς του. «Ἡ ἐπίμονη ἀπαίτηση τοῦ παθόντος εἶναι ἐπισημῆς. Γιατὶ ἡ συγκατάθεσή του νὰ πεθάνει «ἀνώδυνα» δὲν εἶναι προῖον ὑγιоῦς λογικῆς σκέψεως καὶ ἐλεύθερης ἐκλογῆς τῆς ἀποφάσεως». «Ἡ ἀνίατη καὶ ἐπώδυνη ἀσθένεια ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς λειτουργίας τοῦ ἀσθενοῦς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχει διαύγεια σκέψης τὴν ὅποια εἶχε πρὶν ἀσθενήσει. Ἐπομένως, ὁ γιατρός δὲν ὑποχρεοῦται νὰ συμμορφωθεῖ πρὸς τὴν ἀπαίτηση τοῦ ἀσθενοῦς, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀπαίτηση τῆς ζωῆς. Ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ὁ φρουρὸς τῆς ζωῆς καὶ ἡ ζωὴ ἀντίσταται πάντοτε στὸν θάνατο».

Ἀνάγκη νὰ καταφύγει ὁ γιατρός σὲ λύσεις ἀτελεισίας δὲν ὑπάρχει. Ὅμως, τὸ ἐνδεχόμενο νὰ προκληθεῖ μὲ θεραπευτικὲς ὑπερβολὲς τεχνητὴ προέκταση τῶν φυσικῶν ὁρίων τῆς ζωῆς καὶ διατήρηση μιᾶς «φρυκτιῆς καταστάσεως» ἐπ' ἀόριστον, μὲ ἀποτέλεσμα μέχρι καὶ τὴν κακοποίηση καὶ καταρράκωση τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀσθενοῦς (καὶ μὲ πλείστες ὅσες συνέπειες στὸν περίγυρο τοῦ ἀσθενοῦς, ἀκόμη καὶ μιὰ τελεία οἰκονομικὴ αἰμορραγία ἢ κατάρρευση καὶ τὴ δημιουργία πλείστων ὅσων ψυχολογικῶν προβλημάτων), αὐτὴ εἶναι πού δημιουργεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλαστικότητος στὴν παθητικὴ εὐθανασία.

Εἶναι μιὰ κατάσταση στὴν ὁποία ὁ γιατρός «δὲν ὑποχρεοῦται νὰ συνεχίσει μιὰ ἀσυνθηκολόγητη προσπάθεια» «ἐν ὑπερβολαῖς». Εἶναι οἱ περιπτώσεις πού, σταθμίζοντας τὰ δεδομένα καὶ τὶς συνέπειες, συνθηκολογεῖ ὡς ἡττημένος καὶ ἐπιτρέπει κατὰ συνείδηση στὸν ἀσθενὴ του «νὰ πεθάνει ἡσυχᾶ καὶ μὲ ἀξιοπρέπειαν» (Β. Παππᾶς, Εἰσαγγελίας). Ὅποσὸδήποτε ὅμως, «τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ εἶναι πάντα ζωντανὸ καὶ καθημερινὰ ἐνισχυόμενο ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης. Κανένας δὲν δικαιούται νὰ προωθεῖ διαδικασίες εὐθανασίας, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ἀναμονὴ καὶ ἡ ἐλπίδα εἶναι πῶς, ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη, ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νὰ συμβάλει γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου» (Κουβέλης).

Καὶ ἂς μὴ ξεχνᾷμε πόσο ὁ πόνος ἐξαγνίζει, πόσο ἡ ἀποδοχὴ τοῦ συμφιλιῶναι, παιδαγωγεῖ, ὠριμάζει τὸν ἄνθρωπο, γίνεται μέσον ἀγωγῆς καὶ πόσο μιὰ ἀρρώστια φέρνει τοὺς ἀνθρώπους τὸν ἕνα πιὸ κοντὰ στὸν ἄλλο καὶ πόσα προβλήματα ἀνάμεσα στὰ μέλη τῶν οικογενειῶν πού ἐπὶ χρόνια δημιουργοῦσαν μίση καὶ ἐχθρότητες, δὲν διευθετήθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ κρεβάτι ἐνὸς ἀρρώστου.

Αὐτὰ βεβαίως εἶναι πνευματικὰ θέματα μὲ τὰ ὁποία ἡ συζητούμενη ἀπὸ πολλοὺς εὐθανασία συνήθως οὔτε καταπιάνεται οὔτε καὶ τὰ διανοεῖται.

Γιὰ ὅσους δέχονται ὅτι ἡ ζωὴ δὲν τερματίζεται μὲ τὴν εὐχὴν «ἔχε γαίαν ἐλαφρὰν» ἢ «ἐλαφρὸ τὸ χῶμα πού θὰ σέ σκεπάσει», ἀλλὰ μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ «ἔξοδος» ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν «εἴσοδο» σὲ μιὰ ἄλλη ζωὴ καὶ ὅτι ὁ θάνατος ἀποτελεῖ τὴ γέφυρα «τὴν μεταγούσα ἐκ τῆς κάτω ζωῆς πρὸς τὴν ἄνω», ὑπάρχει καὶ ἡ πεποίθηση ὅτι ὁ Θεὸς παραχωρεῖ τὶς δοκιμασίες «ἐπὶ τὸ συμφέρον εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ» (Ἐβρ. ιβ' 10) καὶ ὁ πιστὸς γνωρίζει ὅτι «κάθε ζωὴ ἔχει ἀπειρη ἀξία στὰ μάτια τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καὶ ὅταν φαίνεται πῶς δὲν ἀξίζει τίποτε» (περιοδικὸ «ΖΩΗ» 31.3.88).

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β. ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ

Καρδιολόγος - Παθολόγος

Ἐπίκουρος Καθηγητῆς Ἱατρικῆς

ΦΩΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΤΕΠΕΣ

Γράφει κάπου ο Σεφέρης για τὰ πατήματα τῶν ἀλόγων πάνω στο χιόνι. Λοιπόν, ἐάν οἱ ὄπλές τους σχηματίζουν πάγο, ὁμως στίς ἄκρες ἀναβλύζει νερό. "Ἔτσι καί στήν μεγάλη χώρα τοῦ Βορρᾶ, πού πέρασαν τὰ σιδερόφραχτα ἄλογα τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, κάτω ἀπό τὸν πάγο προβάλλουν κάθε τόσο ρυάκια δροσεροῦ νεροῦ. "Ἄς παρακολουθήσουμε μερικά τέτοια ἀναθρύσματα τῶν τελευταίων ἐτῶν μέσα ἀπό τὸν κόσμο τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν.

Τὸ 1977 ὁ Ρῶσος ἱστορικός καί ἀκαδημαϊκὸς Σεργκέι "Αβέριντσεφ(*) δημοσίευσε στήν Μόσχα τὸ βιβλίο του «Ποιητικὴ τῆς πρώιμης βυζαντινῆς λογοτεχνίας». Στὰ τέλη τοῦ 1986 δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Ἐκθεῖος» ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ μὲ τίτλο «Ταπείνωση καί ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου» (Μετάφραση Μιλία Ἀγγελίδη).

Στὴ θαυστοχάστη αὐτὴ μελέτη, ὁ συγγραφέας ἀντιπαραθέτει τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια καί ἐξωτερικὴ γοητεία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου πρὸς τὴν βαθειὰ ἐσωτερικότητα καί

ταπεινότητα τοῦ χριστιανικοῦ ιδεώδους. Στίς ρίζες τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς συναντᾶμε δύο ἀντίρροπες δυνάμεις, τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία καί τὴν χριστιανικὴ πίστη. Τὸ δράμα τῆς αὐτοκρατορίας, λείει, ἐρμηνευμένο εἰδωλολατρικὰ ἀπὸ τὸν Αὐγουστο καί χριστιανικὰ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο, παιζόταν στήν ἐγγύς Ἀνατολὴ κατὰ τὴν διάρκεια ὅλης τῆς ἱστορίας της, ἀπὸ χιλιετηρίδα σὲ χιλιετηρίδα. Στίς κοινωνικὲς συνθήκες τῶν δεσποτειῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καί τοῦ Βυζαντίου ἡ ἀρχαία κλασικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια μετατρέπεται σὲ κενὸ λόγο, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια καί ἡ ἀγιότητα μεταμορφώνονται μέσα στίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων στήν παραμορφωμένη ἀπ' τὸ Πάθος, ἀλλὰ συγκλονιστικὴ μορφή τοῦ «Δούλου τοῦ Γιαχβέ», τοῦ Μεσσία: «οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος... (Ἡσαίας κεφ. 53).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ παρατηρεῖ εὐστοχα ὁ σ.: "Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι ἕνα βιβλίο, ὅπου κανένας δὲν ντρέπεται νὰ ὑποφέρει καί νὰ φωνάζει τὸν πόνο του. Κανένας θρῆνος, στήν ἑλληνικὴ τραγωδία δὲν γνωρίζει τέτοιες σωματικὲς εἰκόνας καί μεταφορὲς γιὰ τὰ θάσανα: μέσα στὸ σπῆθος τοῦ ἀνθρώπου ἡ καρδιά λυώνει καί χύνεται στὰ σπλάγχνα του... (Ψαλμοί, Ἰώθ). Αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ σώματος πού πάσχει, τοῦ σώματος πού θασανίζεται, πού μέσα του, ὠστόσο, ζεῖ μία τέτοια αἰμάτινη, κοιλιακὴ, καρδιακὴ ζεστασιά ἐσωτερικότητας, εἶναι ξένη γιὰ τὸ ἀγαλματένιο, τὸ ἐκτεθειμένο στὰ μάτια τοῦ κόσμου σῶμα τοῦ Ἑλληνα ἀθλητῆ. Εἶναι πανέμορφη ἢ «ὀλύμπια» γύμνια... ὠστόσο, στὸν δουλοκτητικὸ κόσμο, ὅπου τὰ δικαιώ-

(*) Τὸν περασμένο Αὐγουστο τὸ περιοδικὸ τῆς UNESCO «Courrier» δημοσίευσε θαυστοχάστο ἄρθρο τοῦ Σ. Ἀβέριντσεφ μὲ θέμα «Ὁμορφιά, ἱερὸ καί ἀλήθεια», ἀφιερωμένο στίς εἰκόνας, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν 1000 χρόνων τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Ρωσίας. Ἡ προσέγγισή του στίς εἰκόνας εἶναι θαθεῖα καί πνευματικὴ. Ἐπίσης στὸ περιοδικὸ «Ἐκθεῖος», 1 Ὀκτωβρίου 1988, ὀκαθηγητὴς κ. Κ. Σκουτέρης ἀναφέρει, ὅτι στήν Τρίτη Θεολογικὴ Συνδιάσκεψη (Λένινγκραντ, Φεβρ. 1988), ὁ ἴδιος Ἀκαδημαϊκὸς ἔκαμε ἀξιόλογη ὀμιλία, μὲ πολλὰς θεολογικὲς προεκτάσεις καί θαθύτητα, πού ἐθύμιζε τοὺς μεγάλους Ρῶσους στοχαστές.

ματα τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν καθορίζονταν ἀπὸ κάποια ἀδικία καὶ ἡ σωματική ἀξιοπρέπεια τῶν ἐλεύθερων διασφαλιζόταν μὲ τὴν σωματική ταπείνωση τῶν ἀνελευθέρων, ἢ λάμψη τῆς «ὀλύμπιας» γυμνότητας ἔκρυβε μέσα τῆς κάποια ἀναλήθεια. Αὐτὴ ἢ ἀναλήθεια δξύνεται ἀπὸ τὸ ξεχείλισμα τοῦ ὀπτικού ἐντυπωσιασμοῦ τῆς στιγμῆς, ἀποκτᾶ τὴ σημασία γοήτρου καὶ τῆς λείπει ἢ ἐσωτερικότητα καὶ τὸ θάθος. Ἡ ὑπερηφάνεια τῶν Κυρίων ἔγινε, ὅπως ποτὲ ἄλλοτε, σωματική καὶ πολὺ θεαματική, ψυχικὰ ἀποξενωμένη ἀπὸ τὸν φορέα τῆς. Κατάντησε τελικὰ ἀριστοκρατική.

Ἀπεναντίας ἡ βιβλικὴ λογοτεχνικὴ παράδοση ἔχει τίς ρίζες τῆς σὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ κοινωνικὴ ἐμπειρία. Μὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴν πρέπει νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ σημασία τῆς κατάστασης τῶν λαῶν στὶς χῶρες τῆς Μεσογείου, πού, δεχόμενοι τὸν Χριστιανισμό, πῆραν στὰ χέρια τους τὴ Βίβλο. Εἶναι, ἀπόλυτα συνεπές, ὅτι τὴν εὐαισθησία πρὸς τὴν βαθύτερη ζωὴ τοῦ ἀνθρώπινου «ἔσω» τὴν μιμεῖται ὁ θυζαντινὸς Χριστιανισμός, διαχωρίζοντας ὅμως ἔντονα τὸ ὕφος τοῦ μυστικισμοῦ του ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πλατωνισμοῦ καὶ νεοπλατωνισμοῦ. «Ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεξεργάστηκε τὴν λεπτομερέστατη φυσιολογία τῆς προσευχῆς, ὁ πλατωνισμὸς, μέσα στὶς χίλιες σελίδες τίς ἀφιερωμένες στὴν ἔκσταση, δὲν ἀναφέρει γιὰ τὴν προσευχὴ οὔτε λέξη» (Α. Φ. Λόσεφ). Ἡ ἐσωτερικὴ προσευχὴ ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τοὺς ἡσυχαστὲς μὲ κέντρο τῆς καρδιάς —μεγάλο σύμβολο τῆς Π. Διαθήκης. «Κατὰ τὴν προσευχὴν ὁ νοῦς πρέπει νὰ κατέθει στὴν καρδιά». Παράλληλο βιβλικὸν σύμβολο εἶναι ἡ γαστήρ, ἢ «μητρικὴ κοιλία», πού γεννᾷ μὲ πόνους καὶ εἶναι συνώνυμη μὲ τὴν εὐσπλαχνία, τὸν οἶκτο καὶ τὸ ἔλεος. Πολλὲς φορές συναντᾶμε αὐτὴ τὴ ζεστὴ καὶ σπλαγχνικὴ μητρικὴ ἀγάπη στὴν ἑλληνοσλαβικὴ ὀρθόδοξη παιδεία, πού εἶναι γεμάτη ἐσωτερικότητα καὶ μυστικὴ ἐμπειρία.

“Ὅταν διασαφηνίζουμε —συνεχίζει ὁ σ.— τὴν ἰδιαιτερότητα πού ἔφερε ὁ Χριστιανισμὸς στὴ σχέση μὲ τὴν ἀνθρώπινη συμμετοχὴ καὶ τὴν συγκρίνουμε μὲ τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, εἶναι σημαντικὸ νὰ μὴ λησμονοῦμε ἓνα σημεῖο, τὴν ἀξία τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδας. Γιὰ τὴν ἀπλοϊκὴ κοσμοθεώρηση ὑπονοεῖται, ὅτι ἡ ἀπειλὴ φοβίζει καὶ ἡ ἐλπίδα χαροποιεῖ, ὅτι ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἀποτυχία εἶναι μονοσήμαντα ὀριοθετημένες ἀνάμεσά τους πράξεις, ὅτι ἡ ἐπιτυχία εἶναι τὸ καλὸ καὶ ἡ ἀποτυχία τὸ κακὸ. Ἔτσι δέχεται τὰ πράγματα τὸ ζῶο, ὁ χυδαῖος μικροαστὸς, ὁ ἀπλοϊκὸς συμφεροντολόγος, ὁ δαρμένος δούλος... Ὅμως ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος εἶναι ἄλλο: τὸ ἀριστοκρατικὸ ἦθος τοῦ ἠρωισμοῦ, ἢ ἑλληνικὴ μεγαλοφροσύνη προϋποθέτει τὴν περιφρόνηση τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδας (π.χ. ὁ Ἀχιλλέας στὴν Ὀδύσεια).

Καὶ ὅμως ὁ “Ἕλληνας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ποτὲ δὲν θὰ σκεπτόταν νὰ ἀξιολογήσει τὴν συμπόνια καὶ νὰ συνδέσει τὰ συμπονετικὰ δάκρυα μὲ τὴν σφαῖρα τῆς ψυχῆς, μὲ τὴν ἐσωτερικὴ αὐτοκάθαρση τῆς καρδιάς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θυμᾶται ὁ σ. μιὰ περίφημη περικοπή τοῦ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου: «Καὶ τί ἐστὶ καρδιά ἐλεήμων; Καὶ εἶπε, καὶ οὖς καρδιάς ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζῶων... Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας αὐτῶν ρέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δάκρυα...». Ἡ μέχρι δακρύων συμπόνια, πού ἀγκαλιάζει ὅλον τὸν κόσμον, πού δὲν εἶναι μιὰ ἐπικαιρικὴ ψυχικὴ διέγερση, ἀλλὰ μιὰ παντοτινὴ κατάσταση τῆς ψυχῆς, καὶ ἀκόμα μιὰ ὁδὸς ἀποπνευματώσεως —ἐξομοίωση πρὸς τὸν Θεὸ— αὐτὸ τὸ ἱδανικὸ εἶναι ὀλότελα ξένο γιὰ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ. Μέσα στὰ ὅρια τῆς εἰδωλολατρικῆς κοσμοθεώρησης μιὰ τέτοια συμπόνια εἶναι ἀσφαλῶς χωρὶς σημασία. Γιὰ ποιὸν καὶ πρὸς τί νὰ σκοτωθεῖ κανένας, ὅταν, ὅπως λέει ἡ σοφία τοῦ Ἡρακλείτου, ὁδὸς ἄνω κάτω μιὰ καὶ αὐτή; Μὲ ἄλλα λόγια, ἢ πράξη τοῦ ἥρωα στὴν πραγματικότητα στε-

ρείται σκοπού σύμφωνου και ανάλογο προς αὐτὸν τὸν ἴδιο: ὁ συμπτωματικὸς τοῦ στόχος ἐκμηδενίζεται μπροστά τοῦ σάν ἕνα μέγεθος πεπερασμένο συγκρινόμενο με τὴν ἀπεραντοσύνη. Ἐκκολουθοῦν σχετικὰ παραδείγματα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ κλπ. πού δείχνουν ὅτι οἱ ἐντυπωσιακοὶ ἥρωισμοί, ἀκόμη καὶ οἱ «ἥρωικὲς» αὐτοκτονίες δὲν ὀδηγοῦν στὴν ποθούμενη ἐσωτερικὴ ἀπελευθέρωση.

Ἐντίθετη πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀρχαίους τύπους, ἀλλὰ γεμάτη νόημα εἶναι ἡ μορφή τοῦ «Δούλου τοῦ Θεοῦ», ὅπως τὴν παρουσιάζει τὸ προαναφερόμενο 53ο κεφάλαιο τοῦ Ἡσαΐα: «ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἀφώνος...». Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σιωπὴ, αὐτὴ τὴν ἄρνηση τῶν ὥραίων λόγων μπροστά στὸ θάνατο, τὴν συναντᾶμε καὶ στὴν εὐαγγελικὴ ἀφήγηση τῆς δίκης τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ σπουδαιότατο αὐτὸ θέμα τὸ κατοχυρώνει ὁ σ. με παραδείγματα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ γραμματεία, ἀπὸ ὕμνογράφους καὶ θεολόγους, οἱ ὅποιοι τονίζουν τὸ θαυτὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἡρεμίας καὶ ταπεινῆς στάσης, ἔστω καὶ ἂν τὴν περιφρονούσαν οἱ ἀρχαῖοι.

Καὶ προσθέτει χαρακτηριστικὰ: «Εἶδαμε πῶς ἔχουν τὰ πράγματα, στὸν ἀρχαῖο εἰδωλολατρικὸ κόσμο, τὸν κόσμον τῶν γελαστῶν θεῶν, καὶ τῶν αὐτοκτόνων σοφῶν, τὸν κόσμον τῆς ἥρωικῆς ἀκαμψίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἡρεμίας, τοῦ ἀφιλόκερδου παιχνιδιοῦ καὶ τοῦ ἀσκοποῦ κατορθώματος. Στὸν κόσμον ὅπου ὑπέρτατο ἀγαθὸ εἶναι νὰ μὴ φοβᾶσαι τίποτε καὶ νὰ μὴν ἐλπίζεις τίποτε. Ἐὰν παρατηρήσουμε αὐτὸν τὸν κόσμον πιὸ προσεκτικὰ, θὰ γνωρίσουμε τὴν περιέργη ἰδιαιτερότητά του: στὴν ἐννοιολογικὴ του δομῇ μοιάζει με κύκλο πού δὲν ἔχει κέντρο». Οἱ δώδεκα θεοὶ δὲν ἔχουν τὸν Ἕνα, ἀφοῦ ὁ Ζεὺς ἦταν ἕνας ἀπ' αὐτούς. Ὁ ἱερός τόπος ἔμενε κατὰ τὴν παράδοση ἄδειος καὶ οἱ φιλόσοφοι ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ τοποθετοῦν σὲ αὐτὸ τὸ κενὸ τῆς ἀφηρημένες ἐννοιες γιὰ τὸ «Ἄγαθὸ» ἢ τὸ «Ἐ-

να».

Ἐντίθετα ἡ χριστιανικὴ σκέψη δὲν μᾶς παρουσιάζει ἕνα ἄδειο κέντρο, ἀλλὰ μιὰ κρυμμένη ἀπόλυτη ἀξία, πού πρέπει νὰ τὴν ἀνακαλύψουμε. «Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ...». Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀποκτήσει καὶ νὰ διαφυλάξει αὐτὸ τὸ πολυτίμο μαργαριτάρι. Αὐτὸς εἶναι ὁ χριστιανικὸς ἀγὼν. Ἐπέναντι στὸ στωικὸ γνωμικὸ «ἡ τάση γιὰ τὸ ἀκατόρθωτο εἶναι παράνοια» στέκουν τὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «παρ' ἐλπίδα, ἐπ' ἐλπίδι» (Ρωμ. δ' 18). Αὐτὴ ἡ ἐλπίδα καὶ ἡ προσδοκία, ἐντίθετη πρὸς τὴν ἀρχαία ἀταραξία, εἶναι βασικὴ γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐδῶ παραθέτει ὁ σ. πολὺ βιβλικὰ καὶ πατερικὰ χωρία γιὰ τὸ χριστιανικὸ αὐτὸ παράδοξο πού τὸ βλέπουμε ἀνάγλυφο σ' ἕναν ὕμνον τοῦ ποιητῆ-μύστη Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου:

Ἦ ξένου πάντη θαύματος
καὶ ἀφράστου!

Διὰ πλοῦτον ἀπείρον ὑπάρχω πένης
καὶ μηδὲν ἔχειν δοκῶ πολὺ κατέχων...

Ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ ἐλπίδα δὲν εἶναι μιὰ ἀπλοϊκὴ αἰσιοδοξία. Στυπάρχει δραματικὰ με μιὰ ἐναγώνια προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου. Κι αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ τὸ συγκινησιακὸ βάθος θείων κηρυγμάτων καὶ ὕμνων κι ἔχει τὶς ρίζες του στὴ Βίβλο. Ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Ἀδάμ μέχρι τὸν λυτρωτικὸ Σταυρὸ εἶναι μιὰ ἀκολουθία δραματικῶν περασμάτων. Καὶ τὸ τέρμα, ὁ Σταυρὸς, δέχεται τὴν δραματικὴ συγκρατάβαση τοῦ Θεοῦ, τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἐνσαρκώσεως. Κι ἐδῶ ἐκπλήσσουν οἱ πολλὲς παραθέσεις ἀπὸ τοὺς πατέρες, ἀπὸ τὸν Μεθόδιο Ὀλύμπου καὶ τὸν Χρυσόστομο μέχρι τὸν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτη καὶ τὰ ψευδεπίγραφα τῆς Κ. Διαθήκης.

Ὅλα αὐτὰ μᾶς δείχνουν τὴ νέα εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου πού μᾶς ἔδωσε ὁ Χριστιανισμός. Χωρὶς νὰ παραγνωρίζει τὴν τραγικὴ χοικότητα τῶν βροτῶν (βλέπε τοὺς πολὺ ἐκφραστικούς θρήνους τοῦ

Γρηγορίου Ναζιανζηνού) ρίχνει άφθονο τὸ φῶς τῆς θεϊκῆς ἐπεμβάσεως. «Ἐάν ἡ κλασσικὴ ἀρχαιότης θεωροῦσε τὸν ἄνθρωπο κλειστὸ σάν ἀγάλμα καὶ συμπυκνωμένο σέ μιὰ ὀλότητα, ὁ Χριστιανισμὸς μὲ πρωτόγνωρη εὐαισθησία διασαφηνίζει τὴ βασανιστικὴ διπλῆ ἐσωτερικὴ του προσωπικότητα». Τρανό δείγμα αὐτοῦ τοῦ τραγικοῦ διχασμοῦ ἔχουμε, στὸ ἔβδομο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Καὶ ὅμως μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ταπείνωση τῶν Ἁγίων φθάνουμε στὸ μεγάλο τέρμα. Καὶ ἡ περισπούδαστη μελέτη τοῦ σοφοῦ Ρώσου ιστορικοῦ κλείνει μὲ τὸν θρῦλο τοῦ Ἀλεξίου, «τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ», πολὺ διαδεδομένο στὸ Βυζάντιο, ὅπου βλέπουμε πῶς ὁ ταπεινὸς καὶ καταφρονημένος διακονιάρης ἔσωσε τὴν τιμὴ τῆς φτώχειας καὶ πῆρε τὸν φωτοστέφανο τῆς ἀγιότητος.

★

Ἐάν στὸν τομέα τῆς ιστορικῆς ἔρευνας συναντᾶμε τέτοιες θαθεῖες διεισδύσεις, δὲν εἶναι περιέργο ὅτι καὶ στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία θρῖσκουμε ἀντίστοιχες πνευματικὲς ἀναζητήσεις. Καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἔβδομη τέχνη. Πραγματικά στὴν κατεξοχὴν αὐτὴ τέχνη τοῦ αἰῶνα μᾶς ἔχουμε μερικὰ μνημόματα πολὺ ἀξιολογὰ, πού μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὸ Βορρᾶ. Καὶ ἓνα τέτοιο κορυφαῖο μῆνυμα μᾶς δίνει ὁ Ἀντρέι Ταρκόφσκι, ὁ μεγάλος σκηνοθέτης καὶ ἴσως ὁ μεγαλύτερος τῆς ἐποχῆς μας. Ἀρχίζοντας τὴν καριέρα του στὴ δεκαετία τοῦ '60 ἐντυπωσίασε μὲ τὴν ταινία του «Ἀντρέι Ρουμπλιώφ», ὅπου εἶχε τὴν τόλμη νὰ παρουσιάσει τὴ ζωὴ τοῦ μεγάλου ἀγιογράφου τοῦ 15ου αἰῶνα. Ἀκολούθησαν τὰ ἔργα του Σολάρις, Καθρέφτης, Στάλκερ, Νοσταλγία καὶ τέλος ἡ Θυσία κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του 1986. Τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἔχει ἓνα θαθὸ συμβολισμό. Ἔτσι στὸν «Καθρέφτη», ὅταν τὰ φυλλάματα ἀνατριχιάζουν μυστηριακά, σάν νὰ θυμᾶται κανεὶς τὴ φλεγόμενη Βάτο τοῦ Μωϋσῆ. Στὴ «Νοσταλγία» ἀ-

κούγεται μιὰ φωνὴ πού λέει, ὅτι ἡ παρυσία τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντα αἰσθητὴ, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δὲν τὴν καταλαβαίνει. Καὶ γιὰ τὸν «Στάλκερ», ὅταν τὸν ρώτησαν, ἀν ὁ ἥρωας ἔχει κάτι ἀπὸ ἓναν προφήτη, ἀπάντησε: Ναί, ἓναν προφήτη πού πιστεύει, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα πρόκειται νὰ χαθεῖ ἀπὸ ἔλλειψη πνευματικῆς ζωῆς.

Τὸ θαθύτερο μῆνυμα τοῦ Ταρκόφσκι τὸ ἀναγνωρίζουν ὅλοι οἱ κριτικοὶ του καὶ τὸ θρῖσκουμε ἀκόμη στὶς ἀπαντήσεις τοῦ ἴδιου σὲ διάφορες συνεντεύξεις πού ἔδωσε κατὰ καιροῦς. Σὲ ἐπιλογὴ ἀπὸ συνομιλίες του πού παρουσίασε τὸ περιοδικὸ «Ἀμερικαν Φίλμ» τὸ Νοέμβριο τοῦ 1983, ὁ μεγάλος δημιουργὸς ὁμολογεῖ: «Βλέπω τὸ μοναδικὸ νόημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς στὴν προσπάθεια νὰ ὑπερνηκίσουμε τὸν ἑαυτὸ μας πνευματικά, νὰ διαφοροποιηθῶμε ἀπ' ὅ,τι εἴμαστε ὅταν γεννηθήκαμε. Ἄν σ' αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα, ἀνάμεσα στὴ γέννηση καὶ στὸ θάνατο, καταφέρουμε νὰ τὸ ἐπιτύχουμε —ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι δύσκολο καὶ τὸ κέρδος εἶναι μικρὸ— θὰ ἔχουμε ὑπηρετήσει τὴν ἀνθρωπότητα». Καὶ λίγο παρακάτω: «γιὰ μένα, ὁ ἄνθρωπος, στὴν οὐσία του εἶναι κυρίως ἓνα πνευματικὸ ὄν καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του συνίσταται στὴν ἀνάπτυξη τῆς πνευματικότητος αὐτῆς. Ἄν δὲν τὸ κατορθώνει, ἡ κοινωνία χειροτερεύει».

Καὶ στὴ συνέχεια τονίζει ἀκόμη πιὸ χαρακτηριστικά:

«Ἴσως τὸ μεγαλύτερο ἔγκλημά μας εἶναι ἡ ἀπόπειρα ν' ἀλλάξουμε τοὺς ἄλλους, νὰ διδάσκουμε, νὰ προσπαθοῦμε νὰ ἀλλάξουμε τὸν κόσμον μέσα ἀπὸ τὴν τέχνη, χωρὶς νὰ ἔχουμε ἐπιχειρήσει νὰ μεταμορφώσουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας».

Τὸν χρόνο πού πέθανε (1986) ὁ Ταρκόφσκι, ἔβγαλε τὸ βιβλίον του «Σμιλεύοντας τὸν χρόνο», ὅπου ἐπιχειρεῖ μιὰ ἀναδρομὴ στὸ ἔργο του καὶ τὴν πορεία του (ἐλληνικὴ ἔκδοσις 1987). Ἀπὸ τὸν ἐπίλογο τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ ἔργου παίρνουμε μιὰ παράγραφο: «Τὸ ἄτομον, παρασυρμένο σὲ δυναμικὴ ἐξωστρεφῆ

δραστηριότητα για χάρη μιᾶς «προόδου» πού θά ἔσωζε τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου, λησμόνησε ὄλα ὅσα ἦταν ἀποκλειστικά, προσωπικά καὶ οὐσιαστικά δικά του. Ἀκολουθώντας τὴ γενικὴ προσπάθεια, κατέληξε νὰ ὑποτιμῆσει τὴ σημασία τῆς πνευματικῆς του φύσης, γεγονός πού τὸν ὀδηγεῖ σὲ ἀσυμφιλίωτη σύγκρουση μὲ τὴν κοινωνία. Ὅλους τοὺς ἀπασχολοῦσαν τὰ συμφέροντα τῶν πολλῶν καὶ κανένας δὲν σκέφτηκε τὸ δικό του συμφέρον μὲ τὴν ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ: ἄ γ ἄ π α τ ὀ ν π λ η σ ῖ ο ν σ ο υ ὡ ς σ ε α υ τ ὀ ν. Δηλαδή, ἀγάπα τὸν ἑαυτὸν σου τόσο, πού νὰ σέβασαι μέσα σ' αὐτὸν τὴν ὑπερπροσωπικὴ, θεϊκὴ ἀρχή, ἡ ὁποία σοῦ ἀπαγορεύει, νὰ κυνηγᾷς τὰ στενά, ἐγωιστικά σου συμφέροντα καὶ σὲ παρακινεῖ νὰ δίνεσαι ἀσυζητητὶ καὶ χωρὶς σκέψη, νὰ ἀγαπᾷς τοὺς ἄλλους».

Καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἴδιου ἐπιλόγου, συμπληρώνοντας τὸ καλλιτεχνικὸ καὶ πνευματικὸ του πιστεύω, παρατηρεῖ: «Ἡ τέχνη ἐπιθεβαιώνει ὅ,τι καλὸ ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο —ἐλπίδα, πίστη, ἀγάπη, ὁμορφιά, εὐσέβεια... Ὅ,τι ὀνειρεύεται καὶ ὅ,τι ἐλπίζει... Ὅταν κάποιος δὲν ξέρει κολύμπι καὶ ρίχνεται στὸ νερό, τὸ ἔνστικτο ὑπαγορεύει στὸ κορμί του τίς κινήσεις πού θά τὸν γλιτώσουν. Καὶ τὸν καλλιτέχνη τὸν καθοδηγεῖ ἐπίσης κάτι σὰν ἔνστικτο καὶ τὸ ἔργο του προωθεῖ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ αἰώνιο, τὸ ὑπερβατικὸ, τὸ θεϊκὸ— συχνὰ παρὰ τὴν ἀμαρτωλὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ».

Τὸν ἴδιο ἐκεῖνο χρόνο, πού ὁ καλλιτέχνης μας θραβεύθηκε στὶς Κάννες, ἔδωσε καὶ μιὰ ἀποκαλυπτικὴ συνέντευξη στὸ γαλλικὸ περιοδικὸ Informations Catholiques. Παραθέτουμε τὸ κυριότερο μέρος:

—Λοιπόν, γιὰ σᾶς ὁ οὐρανὸς δὲν εἶναι ἄδειος;

—Ἀσφαλῶς, ὄχι.

—...Τί εἶναι πνευματικότητα γιὰ σᾶς; ποιά εἶναι ἡ πίστη σας;

—Πιστεύω ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουρ-

γήθηκε ἀπὸ Κάποιον πού εἶναι ἀνώτερος, πού εἶναι ἀπειρος καὶ ὅλη ἡ ζωὴ μας πρέπει νὰ τίθεται στὴν ὑπηρεσία του.

—Αὐτὴ ἡ ἀνώτερη ὑπαρξὴ εἶναι ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν;

—Βεβαίωτατα.

—Θὰ λέγατε ὅτι εἴσατε Ὁρθόδοξος;

—Μάλιστα.

—Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού δίνετε μιὰ τόσο ξεκάθαρη ἀπάντηση.

—Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού μοῦ θέτουν μιὰ τέτοια ἐρώτηση.

—Διαβάσαμε πὼς περάσατε ἀπὸ τὴν πίστη στὸ Θεὸ σὲ μιὰ πίστη στὴν τέχνη;

—Ποιά τέχνη; Πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ «πιστεύει» στὴν τέχνη; Δὲν ἔχω πιστέψει στὴν τέχνη. Ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἀντανάκλαση μέσα στὸν καθρέφτη πού εἴμαστε, μιὰ ἀνώτερη ἱκανότητα νὰ δημιουργοῦμε. Δὲν κάνουμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ μιμούμεθα τὸν Δημιουργό. Δημιουργηθήκαμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ τὸ δημιουργικὸ ἔργο εἶναι μιὰ κίνηση, πού μᾶς κάνει νὰ τοῦ μοιάζουμε.

—Δηλαδή ἔχετε μιὰ θρησκευτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν τέχνη;

—Πραγματικά. Ἡ τέχνη εἶναι μιὰ προσευχή. Εἶναι ἡ προσευχή μου. Καὶ ἂν ἡ προσευχή μου ἐνδιαφέρει κάποιον, τότε ἡ τέχνη μου εἶναι χρήσιμη...

Καὶ τελειώνει τὴν περίφημη αὐτὴ ὁμολογία του καὶ ἐξομολόγησε μὲ τίς παρακάτω λέξεις: «Ὅταν κανεὶς γονατίζει μπροστὰ σὲ μιὰ εἰκόνα καὶ προσεύχεται στὸ Θεό, θρῖσκει λόγους ἀληθινούς, σωστούς. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅταν ἀπευθύνει τὴν τέχνη στὸν Θεὸ σὰν προσευχή, θρῖσκει μορφές σωστές, ἀκριβεῖς...».

Ἦταν ἡ πνευματικὴ διαθήκη τοῦ Ταρκόφσκι, πού σὰν ἐπισφράγιση τοῦ ἔργου του τὸν θάζει στὴ γραμμὴ τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ ἄλλων μεγάλων πνευματικῶν δημιουργῶν.

★

Μιὰ παράλληλη μαρτυρία ἀπὸ τὸν

χώρο του κινηματογράφου είναι η «Μετάνοια» του Τενγκίζ Άμπουλάτζε. Η ταινία αυτή του Γεωργιανού σκηνοθέτη θεωρήθηκε ένα βαρυσήμαντο μήνυμα κατά την τελευταία τριετία. Ο διευθυντής του περιοδικού «Σοβιετική ταινία» Ο. Σούλκιν είπε γι' αυτήν: «Η Μετάνοια είναι για μας τους σοβιετικούς το σύμβολο της Περεστρόϊκα» (Τά Νέα 16-1-1988). Η ταινία γυρίστηκε το 1984 για την γεωργιανή τηλεόραση, κατόπιν συνάντησε μεγάλες δυσκολίες, ώσπου το φθινόπωρο του 1986, χάρη στην «άνασυγκρότηση» έκανε την πρεμιέρα της στη Μόσχα και θεωρήθηκε μία από τις μεγαλύτερες επιτυχίες του σοβιετικού κινηματογράφου.

Το έργο παρουσιάζει ένα σκληρό δήμαρχο, τον Βαρλάμ, ο οποίος αποφασίζει να κατεδαφίσει ένα ναό. Ένας καλλιτέχνης παρεμβαίνει για να σωθεί ο ναός, αλλά μάταια. Ο γιός του Βαρλάμ, ο Άθελ, είναι ένας διχασμένος άνθρωπος, ενώ ο έγγονός αυτοκτονεί βλέποντάς την άποτυχία του παππού. Στο τέλος, σε μία συγκινητική σκηνή, βλέπουμε μια συμπαθητική γηρούλα να ρωτάει κάποιον, εάν αυτός ο δρόμος οδηγεί προς την εκκλησία. Στην αρνητική του απάντηση η καλή γυναίκούλα λέει: —Τότε τί χρειάζεται ένας δρόμος, εάν δεν πάει στην εκκλησία;

Πολύ εύλογα η ταινία θεωρήθηκε το σύμβολο της απελευθερωτικής αλλαγής. Στην Ε.Σ.Σ.Δ. τυπώθηκε σε πάνω από χίλιες κόπιες. Πολλοί πήγαν να τη δουν δύο και τρεις φορές. Στις Κάννες πήρε το ειδικό βραβείο της κριτικής επιτροπής του Φεστιβάλ 1987. Ο δημιουργός της είπε σχετικά με το μήνυμα της ταινίας: «Ούτως ή άλλως ο ναός υπάρχει, όπως υπάρχει και ο δρόμος προς το ναό, της συνειδήσης, κι αυτόν τον δρόμο είναι που πρέπει να αναζητούμε, ανεξάρτητα απ' το αν υπάρχουν ή όχι δικτάτορες... Είναι ο δρόμος της αλήθειας, της αγάπης, του ωραίου».

Σε έρώτηση, αν υπάρχει κάτι το κοινό ανάμεσα στη δική του ταινία και τη «Θυ-

σία» του Ταρκόφσκι, μιά πού κι ο ίδιος ο Άμπουλάτζε περιλαμβάνει στην ταινία του το θρησκευτικό στοιχείο, είπε: «Την ταινία (αυτή) δεν την έχω δει, αλλά αυτό που μου λέτε με τιμά ιδιαίτερα, γιατί πιστεύα και πιστεύω, ότι ο Ταρκόφσκι ήταν και παραμένει μεγάλος σκηνοθέτης».

Είναι πολύ χαρακτηριστικό, ότι η «Μετάνοια» παρά τις πρώτες αντιδράσεις τιμήθηκε τον περασμένο Άπριλιο με το βραβείο Λένιν της τέχνης. Όπως έγραψε η «Πράβδα», ο Άμπουλάτζε πήρε το ανώτατο βραβείο γραμμμάτων και τεχνών για την κινηματογραφική του τριλογία «Η Δέηση», «Το δένδρο της έπιθυμίας» και η «Μετάνοια». Ιδιαίτερα για το τελευταίο που αναφέρεται στο δράμα έκτατομμυρίων ανθρώπων, που χάθηκαν στα σταλινικά στρατόπεδα. Έτσι και ο ...Λένιν έπιβραβεύει την αποσταλινοποίηση και βοηθάει στην αλλαγή...

★

Μετά από τον κόσμο των γραμμμάτων και της έβδομης τέχνης άς έλθουμε στον κόσμο της μουσικής. Είναι σε όλους γνωστός ο μεγάλος βιολοντσέλιστας και μαέστρος Μ. Ροστροπόβιτς. Όμως λίγοι ξέρουν το πνευματικό οδοιπορικό του. Πριν οκτώ χρόνια θρισκόμενος στις Η.Π.Α. για να παίξει δύο έργα του Έλληνοαμερικανού συνθέτη Ά. Μασκρή, είπε σχετικά: «Είμαι κι εγώ ορθόδοξος χριστιανός σαν και σάς τους Έλληνες!».

Άλλά εκείνο που είναι πιο σημαντικό είναι το περιστατικό που διηγήθηκε η αείμνηστη Ειρήνη Γκορεϊνόφ, η γνωστή συγγραφέας της βιογραφίας του αγίου Σεραφείμ του Σάρωφ. Όταν το 1971 από το Παρίσι πήγε να επισκεφθεί την παλιά της πατρίδα, συνάντησε τον εφημέριο της Μόσχας Βσεβολόντ Σπύλλερ, πρώην καθηγητή της ιστορίας που οδηγήθηκε από τις μελέτες του στον Χριστιανισμό και στην ιερωσύνη κι έγινε πολύ γνωστός ως αντίπαλος

τοῦ θεωρητικοῦ Ἰλλίτσεφ στὰ χρόνια τοῦ διωγμοῦ τοῦ Χρουστσώφ.

“Ὅπως τῆς ἔλεγε ὁ π. Σπύλλερ, μιά μέρα τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ Ροστροπόβιτς καὶ τοῦ εἶπε:

—Πάτερ, ὅ,τι θέλησα στὴ ζωὴ μου τὸ πέτυχα. Ἦθελαν νὰ γίνω διάσημος μουσικός, ἔγινα. Ἦθελαν νὰ γίνω διευθυντῆς τοῦ Ὄδείου ἔγινα. Ὀνειρευόμουν νὰ διευθύνω τὸ Μπολσόϊ, τὸ κατόρθωσα. Ἐπιθυμοῦσα νὰ ἔχω μίαν γυναίκα πού νὰ εἶναι μεγάλη καλλιτέχνις καὶ ἐξαιρετικὴ σύζυγος, τὴν βρήκα. Καὶ ἔμωσ ἔχω συνεχῶς τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ ζωὴ μου δὲν περνάει μέσα ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διαρκῶς παρακάμπτει τὸ οὐσιῶδες. Τί ἔχεις νὰ μοῦ πεῖς;

Καταπτοημένοι ἀπὸ τὴ διασημότητα καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ μέγεθος τοῦ συνομιλητῆ τοῦ ὁ Σπύλλερ περιορίστηκε νὰ τοῦ δώσει νὰ διαβάσει τὴν «Ὁρθοδοξία» τοῦ π. Σ. Μπουλγκάκωφ. Ὑστερα ἀπὸ λίγους μῆνες ὁ διάσημος μουσικός ἐπανέρχεται μὲ τὴν δήλωση:

—Στὸ θάθος ἡ οὐσία εἶναι πολὺ ἀ-

πλῆ. Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν τύφλωσιν, τὰ σφάλματα καὶ τὴν ἐπιπολαιότητα μας τὴ συσκοτίζουμε καὶ περιπλέκουμε τὰ πράγματα, μέσα στὰ ὅποια συντριβόμαστε. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση, πάτερ, παρὰ νὰ θαπτιστῶ.

Καὶ λίγες μέρες μετὰ τὴ θάπτισή του φέρνει καὶ τὴ γυναίκα του, διάσημη τραγουδίστρια τῆς Ὀπερας τῆς Μόσχας, μὲ τὴν ὅποια ἦταν παντρεμένος ἀπὸ εἰκοσαετίας, γιὰ νὰ εὐλογηθεῖ ὁ γάμος του καὶ νὰ στεφανωθοῦν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία («Ἀνάπλασις», Μάρτιος 1984).

Τέτοιες ἀκτίνες μᾶς ἔρχονται κάθε τόσο ἀπὸ τὴν μέχρι χθὲς σκοτεινὴ χώρα τοῦ Βορρᾶ. Ἀκτίνες φωτὸς κι ἐλπίδας, μηνύματα ὅτι τὸ πνεῦμα ζεῖ κι ἡ πίστις δὲν πεθαίνει. Μακάρι νὰ τὰ προσέχαμε καὶ νὰ τὰ μελετούσαμε, νὰ μᾶς προβλημάτιζαν καὶ νὰ μᾶς ξυπνοῦσαν...

Β. ΕΡΑΣΤΟΣ

ΔΕΗΣΙ - ΠΟΘΟΣ

Σὲ σένα ὑψώνω τὴν ψυχὴ μου, ὦ Φῶς μου,
—παρακαλῶ σε, Πλαστουργέ τοῦ κόσμου.

Δίνε μου ἀγάπη φλογερὴ καὶ πίστι,
χτίσε θωμό σου στὴν καρδιά μου, ὦ Κτίστη.

Δός μου λευκότη κρίνου, μῦρο дуόσμου,
δρυσιά τοῦ νοῦ μου, φῶς τοῦ πνεύματός μου!

Ἄνοιξε μέσα μου σοφίας κρουνοῦ
—θεϊκὸν ἀνάβρυσμα τῶν οὐρανῶν.

Κι ἄγρυπνα μάτια γιὰ νὰ θλέπω δός μου
τὸν κόσμο γύρω καὶ τὸν κόσμο ἐντός μου.

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

χώρο του κινηματογράφου είναι ή «Μετάνοια» του Τενγκιζ Άμπουλάτζε. Η ταινία αυτή του Γεωργιανού σκηνοθέτη θεωρήθηκε ένα θαρσυσημένο μήνυμα κατά την τελευταία τριετία. Ο διευθυντής του περιοδικού «Σοβιετική ταινία» Ο. Σούλκιν είπε γι' αυτήν: «Η Μετάνοια είναι για μας τους σοβιετικούς το σύμβολο της Περεστρόικα» (Τά Νέα 16-1-1988). Η ταινία γυρίστηκε το 1984 για την γεωργιανή τηλεόραση, κατόπιν συνάντησε μεγάλες δυσκολίες, ώσπου το φθινόπωρο του 1986, χάρη στην «άνασυγκρότηση» έκανε την πρεμιέρα της στη Μόσχα και θεωρήθηκε μία από τις μεγαλύτερες έπιτυχίες του σοβιετικού κινηματογράφου.

Το έργο παρουσιάζει ένα σκληρό δήμαρχο, τον Βαρλάμ, ο οποίος αποφασίζει να κατεδαφίσει ένα ναό. Ένας καλλιτέχνης παρεμβαίνει για να σωθεί ο ναός, αλλά μάταια. Ο γιός του Βαρλάμ, ο Άβελ, είναι ένας διχασμένος άνθρωπος, ενώ ο έγγονός αυτοκτονεί βλέποντάς την άποτυχία του παππού. Στο τέλος, σε μία συγκινητική σκηνή, βλέπουμε μία συμπαιθητική γρηούλα να ρωτάει κάποιον, εάν αυτός ο δρόμος οδηγεί προς την εκκλησία. Στην αρνητική του απάντηση ή καλή γυναικούλα λέει: —Τότε τί χρειάζεται ένας δρόμος, εάν δεν πάει στην εκκλησία;

Πολύ εύλογα ή ταινία θεωρήθηκε το σύμβολο της απελευθερωτικής αλλαγής. Στην Ε.Σ.Σ.Δ. τυπώθηκε σε πάνω από χίλιες κόπιες. Πολλοί πήγαν να τη δουν δύο και τρεις φορές. Στις Κάννες πήρε το ειδικό βραβείο της κριτικής επιτροπής του Φεστιβάλ 1987. Ο δημιουργός της είπε σχετικά με το μήνυμα της ταινίας: «Ούτως ή άλλως ο ναός υπάρχει, όπως υπάρχει και ο δρόμος προς το ναό, της συνείδησης, κι αυτόν τον δρόμο είναι που πρέπει ν' αναζητούμε, ανεξάρτητα απ' το αν υπάρχουν ή όχι δικτάτορες... Είναι ο δρόμος της αλήθειας, της αγάπης, του ωραίου».

Σε έρώτηση, αν υπάρχει κάτι το κοινό ανάμεσα στη δική του ταινία και τη «Θυ-

σία» του Ταρκόφσκι, μιά που κι ο ίδιος ο Άμπουλάτζε περιλαμβάνει στην ταινία του το θρησκευτικό στοιχείο, είπε: «Την ταινία (αυτή) δεν την έχω δει, αλλά αυτό που μου λέτε με τιμά ιδιαίτερα, γιατί πιστεύα και πιστεύω, ότι ο Ταρκόφσκι ήταν και παραμένει μεγάλος σκηνοθέτης».

Είναι πολύ χαρακτηριστικό, ότι ή «Μετάνοια» παρά τις πρώτες αντιδράσεις τιμήθηκε τον περασμένο Άπριλιο με το βραβείο Λένιν της τέχνης. Όπως έγραψε ή «Πράβδα», ο Άμπουλάτζε πήρε το ανώτατο βραβείο γραμμάτων και τεχνών για την κινηματογραφική του τριλογία «Η Δέηση», «Το δένδρο της έπιθυμίας» και ή «Μετάνοια». Ίδιαίτερα για το τελευταίο που αναφέρεται στο δράμα εκατομμυρίων ανθρώπων, που χάθηκαν στα σταλινικά στρατόπεδα. Έτσι και ο ...Λένιν έπιβραβεύει την αποσταλινοποίηση και βοηθάει στην αλλαγή...

★

Μετά από τον κόσμο των γραμμάτων και της έβδομης τέχνης ως έλθουμε στον κόσμο της μουσικής. Είναι σε όλους γνωστός ο μεγάλος βιολοντσέλιστας και μαέστρος Μ. Ροστρόπόβιτς. Όμως λίγοι ξέρουν το πνευματικό όδοιπορικό του. Πριν όκτώ χρόνια θρισκόμενος στις Η.Π.Α. για να παίξει δύο έργα του Έλληνοαμερικανού συνθέτη Ά. Μακρή, είπε σχετικά: «Είμαι κι έγω όρθόδοξος χριστιανός σαν και σάς τους Έλληνες!».

Άλλά εκείνο που είναι πιο σημαντικό είναι το περιστατικό που διηγήθηκε ή άείμνηστη Ειρήνη Γκορεϊνόφ, ή γνωστή συγγραφέας της βιογραφίας του άγιου Σεραφείμ του Σάρωφ. Όταν το 1971 από το Παρίσι πήγε να έπισκεφθεί την παλιά της πατρίδα, συνάντησε τον έφημέριο της Μόσχας Βσεβολόντ Σπούλλερ, πρώην καθηγητή της ιστορίας που όδηγήθηκε από τις μελέτες του στον Χριστιανισμό και στην Ιερωσύνη κι έγινε πολύ γνωστός ως αντίπαλος

τοῦ θεωρητικοῦ Ἰλλίτσεφ στὰ χρόνια τοῦ διωγμοῦ τοῦ Χρουστώφ.

“Ὅπως τῆς ἔλεγε ὁ π. Σπύλλερ, μιά μέρα τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ Ροστροπόπιτς καὶ τοῦ εἶπε:

—Πάτερ, ὅ,τι θέλησα στὴ ζωὴ μου τὸ πέτυχα. Ἦθελα νὰ γίνω διάσημος μουσικός, ἔγινα. Ἦθελα νὰ γίνω διευθυντὴς τοῦ Ὁδείου ἔγινα. Ὀνειρευόμουν νὰ διευθύνω τὸ Μπολσόι, τὸ κατόρθωσα. Ἐπιθυμοῦσα νὰ ἔχω μίαν γυναίκα ποὺ νὰ εἶναι μεγάλη καλλιτέχνης καὶ ἐξαιρετικὴ σύζυγος, τὴν βρῆκα. Καὶ ὅμως ἔχω συνεχῶς τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ ζωὴ μου δὲν περνάει μέσα ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διαρκῶς παρακάμπτει τὸ οὐσιώδες. Τί ἔχεις νὰ μοῦ πεῖς;

Καταπτοημένος ἀπὸ τὴ διασημότητα καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ μέγεθος τοῦ συνολομυθῆ τοῦ ὁ Σπύλλερ περιορίστηκε νὰ τοῦ δώσει νὰ διαβάσει τὴν «Ὁρθοδοξία» τοῦ π. Σ. Μπουλγκάκωφ. Ὑστερα ἀπὸ λίγους μῆνες ὁ διάσημος μουσικός ἐπανέρχεται μὲ τὴν δήλωσι:

—Στὸ θάθος ἡ οὐσία εἶναι πολὺ ἀ-

πλῆ. Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν τύφλωσι, τὰ σφάλματα καὶ τὴν ἐπιπολαιότητα μας τὴ συσκοτίζουμε καὶ περιπλέκουμε τὰ πράγματα, μέσα στὰ ὁποῖα συντριβόμαστε. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύσι, πάτερ, παρὰ νὰ θαπτισθῶ.

Καὶ λίγες μέρες μετὰ τὴ θάπτισῆ τοῦ φέρνει καὶ τὴ γυναίκα του, διάσημη τραγουδίστρια τῆς Ὀπερας τῆς Μόσχας, μὲ τὴν ὁποία ἦταν παντρεμένος ἀπὸ εικοσαετίας, γιὰ νὰ εὐλογηθεῖ ὁ γάμος του καὶ νὰ στεφανωθοῦν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία («Ἀνάπλασις», Μάρτιος 1984).

Τέτοιες ἀκτίνες μᾶς ἔρχονται κάθε τόσο ἀπὸ τὴν μέχρι χθὲς σκοτεινὴ χώρα τοῦ Βορρᾶ. Ἀκτίνες φωτὸς κι ἐλπίδας, μηνύματα ὅτι τὸ πνεῦμα ζεῖ κι ἡ πίστι δὲν πεθαίνει. Μακάρι νὰ τὰ προσέχαμε καὶ νὰ τὰ μελετούσαμε, νὰ μᾶς προβληματίζαν καὶ νὰ μᾶς ξυπνοῦσαν...

B. ΕΡΑΣΤΟΣ

ΔΕΗΣΙ — ΠΟΘΟΣ

Σὲ σένα ὑψώνω τὴν ψυχὴ μου, ὦ Φῶς μου,
—παρακαλῶ σε, Πλαστουργέ τοῦ κόσμου.

Δίνε μου ἀγάπη φλογερὴ καὶ πίστι,
χτίσε θωμὸ σου στὴν καρδιά μου, ὦ Κτίστη.

Δός μου λευκότη κρίνου, μῦρο дуόσμου,
δροσιά τοῦ νοῦ μου, φῶς τοῦ πνεύματός μου!

Ἄνοιξε μέσα μου σοφίας κρουνοῦ
—θεικὸν ἀνάθρυσμα τῶν οὐρανῶν.

Κι ἄγρυπνα μάτια γιὰ νὰ βλέπω δός μου
τὸν κόσμο γύρω καὶ τὸν κόσμο ἐντός μου.

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

(Νοσηρῶν συμπτωμάτων αντιμετώπιση ανεπαρκῆς)

«Σ' όλες τις πρωτεύουσες (ακόμα και στην Πετρούπολη) πανηγύρισαν οι άνθρωποι τη χαραυγή του αιώνα με μιαν αταρέσκεια που έμοιαζε με πρόκληση και άγγιζε τη θλασφηνμία»⁽¹⁾. Τις φράσεις αυτές του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, που γράφθηκαν στα μέσα του αιώνα μας αναλογίζομαι τώρα, μπροστά στην ανατολή του 21ου. Έκτοτε ή αταρέσκεια έξαφανίσθηκε, ή ανεμελιά παρήλθε και ο άνθρωπος όλο και περισσότερο συνειδητοποιεί ότι αντιμετωπίζει αδιέξοδα. Κι' αυτή ή έπίγνωση είναι έλπιδοφόρα, γιατί μπορεί να οδηγήσει στη μετάνοια και σ' ένα καινούργιο ξεκίνημα.

Και ένα μόνο πρόβλημα αν θυμηθεί κανείς και ξεχάσει τα υπόλοιπα, το πρόβλημα της προστασίας του περιβάλλοντος, θα διαπιστώσει, όσο αισιόδοξος κι' αν είναι λόγω χαρακτήρος, ότι βρισκόμαστε ως έθνος στις δώδεκα παρά πέντε, κοντά στο χείλος του κρημνού και αντιμετωπίζουμε την πρόκληση του 2000 μοιρολατρικά. Άλλά και ως μέλη της ευρύτερης ανθρωπίνης κοινότητας βρισκόμαστε μπροστά σε αδιέξοδο από το οποίο προσπαθούμε να βγούμε με μέσα τουλάχιστον ανεπαρκή.

Αν περιορισθούμε στα όρια της πατρίδας μας και ξεχάσουμε προς στιγμήν, ότι το πρόβλημα αυτό υπάρχει σε όλα τα γεωγραφικά πλάτη και μήκη, ή εικόνα που θα δοίμε δεν είναι καθόλου ένθαρυντική.

Τα δάση μας καίγονται, ή ισορροπία της φύσεως καταστρέφεται, τα οικοσυστήματα διάζονται, ο φυσικός πλούτος της χώρας λεηλατείται, ο Σαρωνικός ρυπαίνεται, ο Άμβρακικός κινδυνεύει, οι ύγροβιότοποι ύποβαθμίζονται, τα ύπόγεια ύδάτινα άποθέματα λιγοστεύουν, σπάνια είδη από τα πουλιά των Πρεσπών ως την Caretta Caretta της Ζακύνθου άπειλούνται⁽²⁾.

Παραδοσιακοί οικισμοί, που έδεναν αρμονικότητα με το φυσικό περιβάλλον και ήταν ένα μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, κομματι άπ' την ψυχή μας, αντι-καταστάθηκαν από άμορφους όγκους τσιμέντου. Το νέφος και ή ήχορύπανση κάνουν το περιβάλλον της πρωτεύουσας, όπου συνωθείται και συμπύρεται το 40% του πληθυσμού της χώρας και όπου το πράσινο καταστράφηκε σχεδόν όλοσχερώς από τους κερδοσκόπους, τουλάχιστον άπωθητικό. Η χώρα έχει μετατραπεί σε ένα άπέραντο σκουπιδότοπο. Είναι ή Τ-βρις που, αν συνεχισθεί, θα οδηγήσει στη Νέμεση.

* * *

Άλλά ο κίνδυνος που προέρχεται από την καταστροφή του περιβάλλοντος είναι παγκόσμιος. Τα τελευταία χρόνια ζήσαμε το τραγικό άτύχημα του Σεβέζο, την τραγωδία του Chernobyl, το δράμα του Ίουλίλου του 1987 στη φλεγόμενη Άθήνα του νέφους. Κι' όλα αυτά γιατί ο άνθρωπος αντί να χρησιμοποιεί με μέτρο τα υλικά αγαθά για τις ανάγκες του βίου, έβαλε ως μοναδικούς στόχους την ευμάρεια, την ευζωία, το ύψηλό βιωτικό επίπεδο, άποθέωσε την οικονομική ανάπτυξη, άδιαφόρησε για τις ανάγκες των συνανθρώπων του, περιχαρακώθηκε στα τείχη που ύψωσε γύρω του χάρις στον άμαρτωλό άτομισμό του, έπιδόθηκε στο μάρκετινγκ, άφιερώθηκε στη λατρεία του Έρμη και μάλιστα του Κερδίου. Έχασε τη διάσταση του αιώνιου και έμεινε με μοναδική μέριμνα το «τί φάγομεν... τί πώμεν... τί περιβαλώμεθα» (Ματθ. στ' 31).

Η άπώλεια από τον άνθρωπο του άλλου νοήματος της ζωής οδηγεί σε μεταξυ των άλλων και στην καταστροφή του

περιβάλλοντος σὲ παγκόσμια κλίμακα. Ἡ ἀλόγιστη ἐκμετάλλευση τῶν πόρων τῆς φύσεως ἀφήνει κάθε μέρα τὰ σημάδια τῆς στῆ στεριά, στῆ θάλασσα καὶ στὸν ἀέρα τοῦτου τοῦ πλανῆτη.

Μιά ματιὰ σὲ μερικὰ γεγονότα τοῦ 1988, ποὺ θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ, πείθει γιὰ τὰ παραπάνω.

Ἐνα ἀπέραντο στρώμα ἀπὸ ἄλγη ἔκανε τὴν εἰσβολή του στὰ νερὰ τῆς Βενετίας τούτη τὴ χρονιά καὶ ἀκολούθησαν σύννεφα ἀπὸ σκνίπες. (Πάνω ἀπὸ 10.000 τόνοι αἰζώτου καὶ 2.000 τόνοι φωσφόρου ποντίζονται κάθε χρόνο στὸ βενετικὸ τέναγος). Στὴ Βόρεια θάλασσα ἓνα παχὺ στρώμα ἀφροῦ ἐκάλυψε πολλές ἀκτές.

Στὰ μέσα τοῦ περασμένου Ἰουλίου ἐκρηξη καὶ πυρκαγιά σὲ ἐργοστάσιο ἐντομοκτόνων στὴν Τοσκάνη ἀνάγκασε τὶς ἀρχές νὰ ἐκκενώσουν τὴν περιοχὴ (ὑπολογίζεται ὅτι ἀπομακρύνθηκαν 20.000 τουρίστες) καὶ νὰ ἀπαγορεύσουν τὴν προσέγγιση στὴν ἀκτὴ σὲ μῆκος 6 μιλίων. Περὶ τὰ 200 ἄτομα μὲ πόνοὺς στὸ στομάχι χρειάστηκαν θεραπεία⁽³⁾.

Στὴν Κορνουάλλη τῆς Βρετανίας 20 τόνοι ὀξέος ρίχθηκε κατὰ λάθος σὲ δεξαμενὴ νεροῦ. Ἔτσι σὲ 700 περίπου οἰκογένειες ἐμφανίστηκαν διάρροειες, ἐξέματα, ἔλκη, πονόλαιμος.

Τοξικὰ κατάλοιπα περιφέρονται ἀνὰ τὰς θαλάσσας στὴν ἀπεγνωσμένη προσπάθεια τῶν ἐταιρειῶν νὰ ξεφορτωθοῦν τὶς συνεχῶς συσσωρευόμενες ποσότητες καταλοίπων καὶ νὰ τὰ ἀποβάλλουν σὲ χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου ἢ σὲ διεθνῆ ὕδατα. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀπασχολεῖ τὸν ΟΗΕ καὶ τὴν ΕΟΚ.

Ὁρμόνες καὶ ἄλλα φάρμακα χορηγοῦνται μὲ ἐνέσεις κρυφὰ σὲ μοσχάρια γιὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν γρήγορα μὲ στόχο τὸ κέρδος, παρὰ τὶς Κοινοτικὲς ἀπαγορεύσεις, ὅπως καταγγέλλθηκε πρόσφατα στὴ Γερμανία⁽³⁾.

Στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση τοξικὰ ἀπόβλητα ἐμβύλιαν ψάρια ποὺ δίνουν τὸ χαβιάρι. Κίμα καύσωνα ἐπληξε τὸ περασμένο καλοκαίρι πολλές περιοχές.

Τὸν περασμένο Αὐγουστο καὶ Σεπτέμβριο τὸ Μπαγκλαντὲς γνώρισε τὶς καταστρεπτικότερες πλημμύρες τῆς ἱστορίας

του. Τριάντα περίπου ἑκατομμύρια ἔμειναν ἄστεγοι, τὸ κράτος παρέλυσε, πολλές ἑκατοντάδες πνίγηκαν, δρόμοι, γέφυρες, φράγματα, κτίρια, σιδηροδρομικὲς γραμμὲς καταστράφηκαν, ἡ ἑλλειψη καθαροῦ πόσιμου νεροῦ ἔθεσε σὲ κίνδυνο τὴν ὑγεία τῶν κατοίκων, δημιουργήθηκαν σοβαρὰ καὶ ἐπείγοντα προβλήματα ἐπιστιτισμοῦ, ἰατροφαρμακευτικῆς περιθάλψεως καὶ ἀντιμετωπίσεως ἐπιδημιῶν. Αὐτὰ εἶναι μετὰξὺ ἄλλων τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς τῶν δασῶν στὴ Βόρεια Ἰνδία καὶ τὸ Νεπάλ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ χώρα τοῦ Ἀνατέλλοντος Ἡλίου ἦταν στὸ προσκόνιο τῆς ἐπικαιρότητας τὴν περασμένη χρονιά χάρις στὰ περιβαλλοντικὰ τῆς προβλήματα.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1988 500 λίτρα λυμάτων ποὺ περιεῖχαν 35 κιλὰ κวานιούχου νατρίου διέρρευσαν σὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς ποταμούς, ποὺ ἐφοδιάζουν τὸ Τόκιο μὲ πόσιμο νερό. Θεωρητικὰ ἡ διαρροὴ περιεῖχε ἀρκετὸ κνάνιο ὥστε νὰ θανατώσει 350.000 ἀνθρώπους. Τελικὰ δὲν θρηνήσαμε ἀνθρώπινα θύματα, γιὰτὶ πάθθηκαν μέτρα, ἀλλὰ χάθηκαν μερικὲς χιλιάδες ψάρια καὶ δικαιώθηκαν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ὅσοι διαπίστωναν, ὅτι ἡ Ἰαπωνία, ἐνῶ παρουσιάζει καταπληκτικὴ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη, δὲν ἔχει ἐπενδύσει ἀρκετὰ κεφάλαια γιὰ μέτρα ἐλέγχου τῆς ρυπάνσεως καὶ προειδοποιούσαν γιὰ τὶς συνέπειες⁽⁴⁾.

Ἀναφέραμε πάρα πάνω μερικὰ ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1988 ποὺ δείχνουν τὴ σοβαρότητα τῆς καταστάσεως. Ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ὅπως τὰ Stern, Der Spiegel, Le Nouvel Observateur, L'Espresso, Time, New Scientist, Nature, ἐκφράζοντας τὶς ἀνησυχίες τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν ἐδικῶν, ἀφιέρωσαν τὸ 1988 ἄρθρα στὸ πρόβλημα τῆς ρύπανσης, ἐκρυσσαν τὸν κίνδυνο τοῦ κινδύνου, ζήτησαν νὰ ληφθοῦν μέτρα.

* * *

Εἶναι δύσκολο νὰ δοθεῖ στὰ πλαίσια ἑνὸς σύντομου ἄρθρου μιὰ εἰκόνα τῆς ἔκτασης τοῦ κινδύνου. Οἱ ἀλλαγές ποὺ γίνονται στὸν πλανῆτη μας ἐξ αἰτίας τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος δὲν εἶναι καθόλου ἀσήμαντες.

Στις βιομηχανικές περιοχές τὰ δάση καταστρέφει ἡ ὄξινη βροχή. Στὴ χώρα μας οἱ πυρκαγιές. Στις «ἀναπτυσσόμενες» χώρες τὰ τροπικὰ δάση συρρικνώνονται συνεχῶς, χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἀλόγιστης ἐκμετάλλευσης τῶν πόρων τῆς φύσεως. Ἔτσι χιλιάδες εἶδη τῆς πανίδας καὶ τῆς χλωρίδας ἐξαφανίζονται, τεράστιες ἐκτάσεις ἔχουν ὑποβαθμισθεῖ ἀπὸ τὴν διάβρωση καὶ οἱ ὑδροφόροι ὀρίζοντες ἔχουν σοβαρὰ διαταραχθεῖ, ἐνῶ πλημμύρες ἀπειλοῦν πολλές περιοχές.

Γιὰ νὰ γίνεῖ ἀντιληπτὴ ἡ ἔκταση τῆς καταστροφῆς, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρουμε ὅτι πολλές δεκάδες ἑκατομμυρίων στρεμμάτων τροπικοῦ δάσους καταστρέφονται κάθε χρόνο. Ὑπολογίζεται ὅτι ὁ ρυθμὸς καταστροφῆς τῶν δένδρων τοῦ πλανήτη μας εἶναι τριάντα φορές ταχύτερος ἀπὸ τὸ ρυθμὸ ἀντικαταστάσεώς τους μὲ ἄλλα.

Τὰ φυτοφάρμακα σκοτώνουν τὰ πουλιὰ καθὼς καὶ ἔντομα ἀπαραίτητα γιὰ τὴ διατροφή τους καὶ ἄλλα ὠφέλιμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὅπως οἱ μέλισσες καὶ καταλήγουν σὲ ποτάμια, λίμνες καὶ θάλασσες γιὰ νὰ ἐξοντώσουν μαζί μὲ τὰ βοηρολύματα καὶ τὰ χημικὰ ἀπόβλητα ὀρισμένων ἐργοστασιῶν τὸν ὑδάτινο πλοῦτο.

Οἱ θάλασσες δέχονται ἐπὶ πλέον τὰ ἀπόβλητα τῶν πετρελαιοφόρων καὶ λοιπῶν ποντοπόρων πλοίων καὶ τὸ πλαγκτόν, στὸ ὁποῖο ὀφείλεται σὲ μεγάλο ποσοστὸ τὸ ὄξιγόνο ποῦ ἀναπνεύουμε⁽⁵⁾ καὶ ἀποτελεῖ σπυδαῖο κρῖκο στὴν τροφικὴ ἀλυσίδα τῶν ἐμβίων ὄντων τῆς θάλασσας κινδυνεύει. Ἡ ρύπανση τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν λιμνῶν μὲ ὀργανικὲς ἐνώσεις ἀφαιρεῖ τὸ ἀπαραίτητο ὄξιγόνο γιὰ τοὺς μικροοργανισμοὺς καὶ τὰ ψάρια, γιατί οἱ οὐσίες αὐτὲς γιὰ νὰ ἀποσυντεθοῦν δεσμεύουν τὸ ὄξιγόνο τῶν ὑδάτων⁽⁶⁾. Στὰ ἐπεξεργασμένα ἀπόβλητα μὲ τὴν κλασικὴ μορφή βιολογικοῦ καθαρισμοῦ (ἀπομάκρυνση δηλ. σὲ μεγάλο ποσοστὸ μόνον τῶν ὀργανικῶν ἐνώσεων) οἱ ἀμμωνιακὲς ἐνώσεις δεσμεύουν τὸ διαλελυμένο στὰ ὕδατα ὄξιγόνο καὶ μετατρέπονται σὲ νιτρικὲς. Ἔτσι τὰ ψάρια πεθαίνουν ἀπὸ ἀσφυξία δημιουργώντας πρόσθετη μόλυνση. Ἐπὶ πλέον ἡ παρουσία ἀμμωνιακῶν ἐνώσεων στὰ ἐπεξεργασμένα ἀπόβλητα μειώνει τὴν ἀπολυμαν-

τικὴ ἱκανότητα τοῦ χλωρίου καὶ αὐτὸ ἐγκυμονεῖ κινδύνους γιὰ τὴ δημόσια ὑγεία⁽⁷⁾.

Συχνὰ ἡ ἰσορροπία διαταράσσεται γιατί οἱ ἐνώσεις τοῦ ἀζώτου καὶ τοῦ φωσφόρου, ποῦ παραμένουν καὶ μετὰ τὸ βιολογικὸ καθαρισμὸ, προκαλοῦν εὐτροφισμὸ σὲ ὀρισμένα εἶδη. Τὰ δυσάρεστα ἐπακόλουθα εἶναι ἡ ἔκλυση δύσσομων ἀερίων, ἡ παρουσία σχηματισμῶν φυκῶν καὶ φυτῶν σὲ κατάσταση σήψεως καὶ ἄλλα. Ἔτσι ὁ ἀπλὸς βιολογικὸς καθαρισμὸς τῶν λυμάτων στὴν κλασικὴ μορφή του δὲν λύνει ὅλα τὰ προβλήματα⁽⁷⁾.

Ἐπὶ πλέον ἡ παρουσία ἀμμωνίας καὶ νιτρικῶν ἀλάτων στὸ πόσιμο νερὸ δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνει ὀρισμένα ὄρια καὶ συνεπῶς οὔτε ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τῶν ἀποβλήτων γιὰ τὴ μετατροπὴ τῶν ἀμμωνιακῶν ἐνώσεων σὲ νιτρικὲς εἶναι ἀρκετὴ.

Τοξικὰ χημικὰ προϊόντα (διοξίνες, ἐντομοκτόνα καὶ ἄλλες ἐπικίνδυνες ἐνώσεις) δὲν μεταφέρονται μόνον ἀπὸ γειτονικὲς περιοχές ἢ ἀπὸ μολυσμένα ποτάμια, ρυάκια καὶ ὑπονόμους στὶς κοντινὲς λίμνες ἢ θάλασσες καταστρέφοντας τὸν ἐνάλιο πλοῦτο, ἀλλὰ ὅπως διαπιστώθηκε, ταξιδεύουν στὸν ἀέρα διανύοντας πολλές φορές μεγάλες ἀποστάσεις. Ἄλλα μόρια ταξιδεύουν σάν ἐπιβάτες, προσκολλημένα στὴ σκόνη, ἄλλες οὐσίες μετακινοῦνται διαλυμένες σὲ ὑγρὰ σταγονίδια ποῦ ὑπάρχουν στὴν ἀτμόσφαιρα καὶ ἄλλες σὲ ἀέριο κατάσταση.

Οἱ ἐνώσεις αὐτὲς ἔχουν ἀνιχνευθεῖ μὲ ὑπερευαίσθητα σύγχρονα ὄργανα ἔστω καὶ σὲ ἀπειροελάχιστες ποσότητες στὰ νερὰ καὶ στὸ ἔδαφος ἀπὸ τὴν Ἀρκτικὴ ὡς τὴν Ἀνταρκτικὴ, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἰστούς τῶν ψαριῶν, τῶν ζώων καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ γάλα ποῦ πίνουμε⁽⁸⁾.

Πολλὲς ἐπιβλαβεῖς χημικὲς ἐνώσεις τῆς ἀτμοσφαιρᾶς ἐξουδετερώνονται σὲ ἀντιδράσεις μὲ τὸ νερὸ καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ μετρήσιμες ποσότητες παραμένουν.

Οἱ οὐσίες αὐτὲς μπορεῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, νὰ διαταράξουν τοὺς μηχανισμοὺς τῶν κυττάρων. Πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς τίς ἐ-

νώσεις είναι θλαβερές και σε πολύ μικρές ποσότητες.

Μερικές διαλύονται εύκολα στο λίπος και συσσωρεύονται στους παχείς ιστούς των ζώων και του ανθρώπου φθάνοντας συχνά σε έπιβλαβή επίπεδα. Μεταξύ άλλων όρισμένες από αυτές προκαλούν γενετικές μεταλλάξεις ή καρκίνο⁽⁸⁾.

Το 1983, για παράδειγμα, ο αριθμός των χημικών ενώσεων και των μεταλλικών στοιχείων, που είχαν ανιχνευθεί στις Μεγάλες Λίμνες, στα σύνορα ΗΠΑ και Καναδά έφθασε τα 900. Είκοσιέξι εκατομμύρια άνθρωποι πίνουν νερό από τις λίμνες αυτές, στην περιοχή των οποίων παρατηρήθηκε αύξημένη συχνότητα ανωμαλιών εκ γενετής σε ζώα και πουλιά που τρέφονται με ψάρια. 'Αλλά και η ποιότητα του αέρα που εισπνέουν όσοι ζουν στην περιοχή αρχίζει να εμπνέει ανησυχίες.

Υπολογίζεται ότι 162,5 τρισεκατομμύρια γραμμάρια ενός ευρύτατου φάσματος οργανικών ενώσεων που δημιουργεί ή ανθρακίνη δραστηριότητα, εκπέμπονται στον αέρα κάθε χρόνο στις ΗΠΑ⁽⁸⁾. Μερικές από τις ουσίες αυτές αλληλεπιδρούν και σχηματίζουν πολύπλοκες ενώσεις άγνωστων ιδιοτήτων. 'Άλλες συνεργούν ώστε η παρουσία της μίας να αυξάνει την τοξικότητα της άλλης.

Η συρρίκνωση του όζοντος που οφείλεται σε χρήση χλωροφθορανθράκων, που χρησιμοποιούνται σε ψεκασμούς, στις συσκευές κλιματισμού και στα ψυγεία, έχει πλέον διαπιστωθεί πέραν πάσης αμφιβολίας και οι ειδικοί κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου για τις συνέπειες, δηλ. την υπερβολική έκθεση του ανθρώπου, αλλά και των έμβιων όντων γενικότερα στην υπεριώδη ήλιακη ακτινοβολία με όλα τα πιθανά επακόλουθα (αύξηση περιπτώσεων καρκίνου του δέρματος, έπιπτώσεις στη φωτοσύνθεση και την ανάπτυξη των φυτών)⁽⁹⁾.

Έκτός από τις δραστηριότητες στη γεωργία και βιομηχανία, η ατμοσφαιρική ρύπανση προέρχεται στα μεγάλα αστικά κέντρα και από τα μεταφορικά μέσα και τη θέρμανση των κατοικιών. Το κάπνισμα σκουπιδιών που περιέχουν πλαστικά έπι-

δεινώνει την κατάσταση ιδιαίτερα όταν έχουν διαποτισθεί με χλωρίνη.

Οί κίνδυνοι από τα πυρηνικά εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και τις δοκιμές πυρηνικών όπλων όλέθρου έχουν κατ' έπανάληψη έπισημανθεί από σοβαρούς έπιστήμονες και το πρόβλημα διαθέσεως των πυρηνικών κατολοίπων τίθεται όξυτατο⁽¹⁰⁾.

'Αλλά και η χρήση του άνθρακα ή του πετρελαίου για παραγωγή ενέργειας δέν είναι ακίνδυνη. Η παραγωγή διοξειδίου του άνθρακα που συνεπάγεται έχει ως αποτέλεσμα την παγίδευση ποσών θερμότητας στην έπιφάνεια του πλανήτη μας (φαινόμενο θερμοκηπίου) και την αύξηση της μέσης θερμοκρασίας στην έπιφάνεια της γης. Και ενώ η παραγωγή διοξειδίου του άνθρακος είναι μεγάλη, η δυνατότητα απορροφήσεώς του μειώνεται συνεχώς λόγω καταστροφής του δασικού πλούτου.

Έκτός όμως από το διοξείδιο του άνθρακος, φαινόμενο θερμοκηπίου προκαλεί και το μεθάνιο και υπάρχουν πολλές ένδειξεις ότι η συγκέντρωση του μεθανίου αυξάνει από το 1978 με ταχύτητα ένα τοίς εκατό το χρόνο. Η παρούσα συγκέντρωση μεθανίου στην ατμόσφαιρα είναι πολύ μεγαλύτερη από όση έχει μετρηθεί, ότι ήταν σε άλλες περιόδους της 'Ιστορίας της Γης, που καλύπτουν τα τελευταία εκατόν εξήντα χιλιάδες χρόνια⁽¹¹⁾.

Η χρήση, έξ άλλου, σε ευρεία κλίμακα βιομηχανικών προϊόντων και συσκευών που καταναλώνουν ενέργεια, έχει ως αποτέλεσμα βάσει του δευτέρου θερμοδυναμικού αξιώματος, την αποβολή στην ατμόσφαιρα σημαντικών ποσών θερμότητας. Έτσι ο κίνδυνος που προαναφέρθηκε γίνεται απειλητικότερος.

Στο 38ο έτήσιο συνέδριο της Pugwash⁽¹²⁾ το όποιο έγινε το 1988 με συμμετοχή 240 έπιστημόνων από 40 χώρες και τέσσερις διεθνείς οργανισμούς στο Dagomys του Sochi της Σοβιετικής Ένωσης και στο όποιο συμμετέχε από την Ελλάδα ο θεωρητικός φυσικός του Ε.Κ.Ε. Φ.Ε. «Δημόκριτος» κ. Αντ. Βεργανελάκης, παρουσιάσθηκαν διάφορα σενάρια για τον

πιθανό ρυθμό αύξησης της μέσης θερμοκρασίας στον πλανήτη μας κατά τα προσεχή έτη λόγω των δραστηριοτήτων αυτών του ανθρώπου⁽¹³⁾. Η εικόνα είναι πραγματικά άησυχητική, γιατί η τήξη των πολικών πάγων που θα επέλθει λόγω της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας της γης συνεπάγεται πλημμύρες και καταποντισμούς παρακτίων περιοχών. Έπι πλέον αναμένεται, αν δέν ληφθούν έγκαιρα κατάλληλα μέτρα, μεταβολή του κλίματος σε παγκόσμια κλίμακα⁽¹³⁾. Η αλλαγή αυτή, εκτός από τις βέβαιες άμεσες συνέπειές της στη χλωρίδα, την πανίδα, τα διάφορα οικοσυστήματα, πιθανολογείται ότι θα επηρεάσει και τη συχνότητα και την ένταση των πυρκαγιών των δασών⁽¹⁴⁾.

Σέ συνέδριο που έγινε τον Οκτώβριο του 1988 στο Σπλιτ της Γιουγκοσλαβίας με συμμετοχή 40 έπιστημόνων ποικίλων έπιστημονικών κλάδων, έγιναν εκτιμήσεις για τον πιθανό αντίκτυπο, που τό φαινόμενο της άνόδου της μέσης θερμοκρασίας θα έχει στους λαούς των άκτών της Μεσογείου. Οί περιοχές που κινδυνεύουν περισσότερο είναι ή Βενετία, όσες βρίσκονται γύρω στο δέλτα των ποταμών Νείλου, Ροδανού, Πάδου και άλλες.

Τίς άησυχίες του για την άνοδο της στάθμης των υδάτων από την τήξη των πολικών πάγων, λόγω φαινομένου θερμοκηπίου, διετύπωσε και ό πλοίαρχος Jacques Yves Cousteau στο 31ο Διεθνές Συνέδριο για την έξερεύνηση της Μεσογείου Θαλάσσης, που έγινε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1988 «Η άνθρωπότητα, δυστυχώς, δέν έχει μάθει ακόμα να συνεργάζεται με τό περιβάλλον», είπε ό Cousteau.

Ένώ, καθώς τονίζουν οι ειδικοί, ή στάθμη των θαλασσίων υδάτων έχει μείνει σχετικά σταθερή τίς τελευταίες πέντε χιλιετίες και ό άφανισμός πόλεων στην περίοδο αυτή, όφείλεται σε γεωλογικά φαινόμενα (καθιζήσεις, ήφαίστεια κλπ.), σήμερα άκόμη και οι πιο αισιόδοξες προβλέψεις μιλούν για μια άνοδο της στάθμης των άκεανών κατά 12 έκατοστά ως τό 2025, ή όποία θα φθάσει τα 39 έκατοστά περίπου ως τό 2075 και οι συνέπει-

ες για άρκετές περιοχές θα είναι όλέθριες.

Και ένώ, λόγω της καταναλωτικής μανίας των καιρών μας και της άποθεώσεως του περιττού, οι ένεργειακές άνάγκες αύξάνουν συνεχώς, ό κίνδυνος, τόσο από τα πυρηνικά έργοστάσια, όσο και από έκείνα που χρησιμοποιούν άνθρακα ή πετρέλαιο, είναι για τό περιβάλλον άπειλητικός. Βρισκόμαστε λοιπόν σε άδιέξοδο. Κίνδυνοι ύπάρχουν όχι μόνο για την ποιότητα ζωής, αλλά και για την επιβίωση του ανθρώπου στον πλανήτη μας.

Στήν έκθεση του συνεδρίου για τό περιβάλλον, που πραγματοποιήθηκε τό φθινόπωρο του 1988 στο Έλσίνκι υπό την αιγίδα των Ένωμένων Έθνών, έπισημαίνεται, ότι περισσότερο από τό μιό πόταμα και λίμνες της Εύρώπης έχουν ρυπανθεί και τονίζεται ότι τό πρόβλημα έχει πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις από ό,τι πίστευαν μέχρι σήμερα. Ό έπικεφαλής της ομάδας του Φινλανδικού Υπουργείου Περιβάλλοντος, ό όποιος έλαβε μέρος στο συνέδριο, δήλωσε, όπως γράφηκε στον Τύπο, ότι για μερικές περιπτώσεις είναι πολύ άργά και ότι πολλές μικρές λίμνες και ποτάμια στην Κεντρική Εύρώπη θεωρούνται νεκρά και μόνο μια ριζική μείωση των άποβλήτων θα μπορούσε πιθανόν να τό διασώσει⁽¹⁵⁾.

Τήν 1η του περασμένου Ιουλίου ό πρόεδρος της Κρατικής Έπιτροπής για την Προστασία του Περιβάλλοντος στη Σοβιετική Ένωση Φιοντόρ Μοργκούν, σε όμιλία του στην Πανεωσιακή Συνδιάσκεψη του ΚΚΣΕ έλεγε μεταξύ άλλων, ότι ή ρύπανση του Βόλγα, του Δνειπερου και του Δόν έχει φθάσει σε ύψηλά επίπεδα, ή λίμνη Άράλη άποτελεί ζώνη οικολογικής καταστροφής (χάρις κυρίως στην άνεξέλεγκτη άντληση νερού για πότισμα βαμβακοκαλλιιεργειών), ένώ ή Κασπία και ή Βαλτική έχουν γεμίσει ρύπους.

Κατά την εκτίμηση, έξ άλλου, του Γενικού Είσαγγελέα της ΕΣΣΔ Άλεξάντρο Σουχάρεφ, που έγινε σε συνέτευξη του στο περιοδικό «Νεντέλια» (ένθετο στην Ίζβέστια) «αν συνεχισθούν οι σημερινές περιβαλλοντικές τάσεις, τότε πολύ σύντομα θα βρεθούμε σε μια κατάσταση χωρίς

διέξοδο, από την οποία δέν θα μπορεί να μᾶς βγάλει κανένα οικονομικό ἢ δικαστικό μέτρο». (Πληροφορίες γιά τὸ θέμα αὐτὸ ἔδωσε πρόσφατα τὸ περιοδικὸ «Τέταρτος»).

Σὲ δηλώσεις τους οἱ οἰκολόγοι, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπίσημες ἀναφορὲς οἱ εἰδικοί κρούουν, στὴ χώρα τοῦ Ἀνατέλλοντος Ἡλίου, τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου γιά τὶς συνέπειες τῆς μόλυνσης ἀπὸ τὰ λύματα, πού προέρχονται ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια τῆς τεράστιας βιομηχανίας μικροηλεκτρονικῆς τῆς Ἰαπωνίας καὶ διαρρέουν σὲ ποταμούς καὶ λίμνες, διαπιστώνουν οὐσιώδη χειροτέρευση τοῦ ποταμίου περιβάλλοντος, τονίζουν τὴν ἀνάγκη αὐξήσεως τῶν δαπανῶν γιά τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος. Προτείνονται ἀκόμη ἀπὸ ἀρμόδιους θεσμικὰ καὶ ὀργανωτικὰ μέτρα.

Ἀπὸ παντοῦ περιγράφονται, λοιπόν, μὲ τὰ μελανότερα χρώματα, ἡ κατάσταση τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ ἔκταση τῶν καταστροφῶν πού ὀφείλονται στὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα, διαπιστώνεται ἡ ἀνάγκη νὰ γίνει κάτι πρὶν εἶναι πολὺ ἀργά, τονίζεται ἡ ἀνεπάρκεια τῶν μέτρων, ζητεῖται, μεταξὺ ἄλλων, ἡ αὐξηση τῶν δαπανῶν γιά τὸ περιβάλλον. Ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ κανόνες ἀσφαλείας πολλὲς φορὲς δέν τηροῦνται καὶ τὰ προληπτικὰ μέτρα ἀτονοῦν μπροστὰ στὴ βουλμία τοῦ κέρδους.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος προσπαθεῖ μὲ ἡμίμετρα νὰ ἐξαλείψει μόνο μερικὰ συμπτώματα καὶ δέν κτυπᾷ τὸ κακὸ στὴ ρίζα του⁽¹⁶⁾. Καὶ ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι ἀναμφίβολα ὁ ἀτομισμὸς καὶ ἡ πλεονεξία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν «πηγὴ ὕδατος ζωῆς» πού ὀδηγεῖ στὴ «δουλεία τῆς φθορᾶς».

Ἀλλὰ μὲ τὰ βαθύτερα αὐτὰ αἷτια τῆς καταστάσεως καὶ τοὺς τρόπους ἐξόδου ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο, θὰ ἀσχοληθοῦμε σὲ ἕνα δεύτερο ἄρθρο.

Α. ΔΩΡΙΚΟΣ

(1) Π. Κανελλοπούλου: «Ὁ εἰκοστὸς αἰώνας». Ἀθήνα, 1951.

(2) Βλ. π.χ. Δ. Γκίκα: «Στερεοῦν οἱ φυ-

σικοί μας πόροι. Ἀνησυχητικές διαπιστώσεις γιά τὴν οἰκολογικὴ καταστροφὴ στὴν Ἑλλάδα» «Καθημερινή» 18.9.1988.

(3) Περιοδ. «Time» 29.8.1988.

(4) «New Scientist» 5.5.1988.

(5) Βλ. π.χ. Charles H. Southwick: «Ecology and the Quality of our Environment». Van Nostrand, New York 1972.

(6) Δημ. Προκοπίου: «Ἐμεῖς καὶ τὸ περιβάλλον μας». «Ἀκτίνες» 47 (1984), 242—247, 271—276.

(7) Γ. Ε. Κάρλου: «Βιολογικὸς καθαρισμὸς ὀστικῶν λυμάτων». «Καθημερινή» 16.9.1988.

(8) Michel Brown: «Toxic wind». «Discovery», November 1987.

(9) Πρόσφατη στατιστικὴ ἀνάλυση τῶν Χ. Σ. Ζερεφοῦ, Ι. Ζιῶμα καὶ Α. Μπῆρ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διαπιστώνει γιά τὴν περίοδο (1972 - 1986) στατιστικὰ σημαντικὲς ἀλλαγές στὸ στρώμα τοῦ ὄζοντος σὲ σχέση μὲ τὴν περίοδο (1957 - 1971), τὸ σημεῖο τῶν ὁποίων (θετικὸ ἢ ἀρνητικὸ) ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ γεωγραφικὸ πλάτος καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔτους. Τὸ φαινόμενο ἀπαιτεῖ περαιτέρω μελέτη.

Βλ. τόμο εἰς μνήμην Δ. Κωτσάκη. Σύντ. Ἐπ. Γ. Κοντόπουλος, Β. Μπαρμπάνης, Π. Λασκαριδῆς, Ἀθήνα 1988.

(10) Βλ. Α. Χατζηκακιδῆ: «Τὸν οἰκτρὰ παραλογιζόμενον σημερινὸν κόσμον θεμελιώνει ἡ πυρηνικὴ ἐνέργεια». «Ἀκτίνες» 51 (1988), 188—191, 225—229.

(11) «Nature» 21.7.1988, p. 198.

(12) Ἡ κίνηση Pugwash ὀποτελεῖ συνέχεια τοῦ μανιφέστου τοῦ 1955 τῶν Α. Einstein καὶ Β. Russell πού καλοῦσε τοὺς ἐπιστήμονες νὰ προστατεύσουν τὸν πλανήτη μας καὶ τὸν πολιτισμὸ ἀπὸ τὴν ἀπερίσκεπτη χρῆση τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν κατακτήσεων. Pugwash εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ τοῦ Καναδᾶ στὴ Nova Scotia ὅπου ἐγινε τὸ πρῶτο συνέδριο τὸ 1957. Τὰ συνέδρια τῆς Pugwash ἔχουν προσελκύσει διακεκριμένους ἐκπροσώπους τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς κοινότητας, ἔχουν συμβάλει μὲ λεπτομερεῖς καὶ τεκμηριωμένες ἀναλύσεις καὶ μὲ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐπαφές στὴ συνειδητοποίηση τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ ἔχουν συντελέσει στὴν ἐπίτευξη συμφωνιῶν γιά τὸν ἔλεγχο τῶν πυρηνικῶν ἐξοπλισμῶν καὶ τὴ μείωση τῶν συγκρούσεων. Βλ. καὶ Δ. Κωτσάκη «Πυρηνικὴ Ἐνέργεια καὶ Χριστιανικὴ Πίστις», Ἐκδ. «Ζωῆς» 1984.

(13) Α. Βεργανελᾶκη: «Ὁ πλανήτης γῆ σὲ φάση θερμοκηπίου!...». «Καθημερινή» 11.9.88.

(14) «Nature» ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 233—235.

(15) «Καθημερινή» 6.10.1988.

(16) Βλ. καὶ Ι. Ξυνοπούλου: «Ἡ Τεχνολογία ὡς ἀπειλὴ γιά τὸν ἄνθρωπο». «Ἀκτίνες» 51 (1988), 129—137.

BYZANTINA ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ(*)

Β'.

Ποιοί πήγαιναν στα νοσοκομεία για βοήθεια; Σε ποιά κοινωνική τάξη ανήκαν οι ασθενείς; Ἀφοῦ κανένας κατάλογος ἀπὸ κανένα «ξενῶνα» γιὰ τὸ εἶδος τῶν ἀσθενῶν δὲν διασώθηκε, εἶναι δυνατὸν μόνον εὐκαιριακὲς μαρτυρίες νὰ συλλεγοῦν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ βοηθοῦσαν τὰ νοσοκομεία. Ὅλες οἱ πηγὲς συμφωνοῦν, ὅτι μέχρι τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα, ἱατρικὰ ἱδρύματα εἶχαν σχεδιασθεῖ γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν τοὺς φτωχοὺς, καὶ εἰδικὰ τοὺς ἀστεγούς μετανάστες ποὺ περιγράφονται ὡς «ξένοι». Λιγώτερο ἀπὸ 100 χρόνια ἀργότερα ὁ μὲν, ὁ ἡγούμενος Θεοδόσιος ὁ Κοινοβιάρχης, ἀνοιξε ἕνα ξεχωριστὸ «ξενῶνα», μὲ προορισμὸ νὰ θεραπεύει ἀσθενεῖς ποὺ δὲν ἦσαν φτωχοί. Ἡδη τὰ Βυζαντινὰ νοσοκομεία εἶχαν γίνῃ ἱδρύματα ποὺ παρείχαν ἱατρικὲς ὑπηρεσίες, παρὰ καταφύγια γιὰ τοὺς ἀστεγούς, καὶ διέθεταν γιαιτροὺς καὶ νοσοκόμους γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς. Τὰ «θαύματα τοῦ Ἀγίου Ἀρτεμίου» μαρτυροῦν πὼς ἀνθρώποι μὲ κάποια οἰκονομικὴ κατάσταση τὸν 7ο αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη, ἦταν διατεθειμένοι νὰ πηγαίνουν σὲ γιαιτροὺς «ξενῶνων» καὶ νὰ περνοῦν ἐκεῖ μέρες, βδομάδες ἢ καὶ μῆνες. Ὁ «ξενῶν» τοῦ Παντοκράτορος στὸ 12 αἰῶνα δὲν ἐπέτρεπε νὰ δίδονται φιλοδωρήματα στοὺς γιαιτροὺς ἀπ' τοὺς ἀρρώστους, ἕνας κανὼνας ποὺ ἔχει ὡς δεδομένο πὼς μερικοὶ ἀπ' τοὺς ἀρρώστους εἶχαν χρήματα. Ὁ ποιητὴς τοῦ 14ου αἰ. Ἐμμανουὴλ Φιλῆς νοσηλεύθηκε γιὰ κάποια ἀρρώστια τοῦ σ' ἕνα νοσο-

κομείο ποὺ ἱδρυσε ὁ Μιχαὴλ Γλαβράς. Ἄν κι ὄχι πλούσιος ὁ Φιλῆς, σίγουρα δὲν ἦταν ἕνας ἀπ' τοὺς ἀπελπιστικὰ φτωχοὺς ἢ ἕνας προσκυνητῆς περιπλανώμενος —τὸ μόνον εἶδος ποὺ θὰ ζητοῦσε βοήθεια ἀπὸ ἄσυλο - νοσοκομείον στὸ μεσαιῶνα ἢ στὶς ἀρχὲς τῆς σύγχρονης Δύσης.

Τὸ ὅτι καὶ οἱ φτωχοὶ καὶ οἱ τῆς μεσαιῶνας τάξης ἀνθρώποι ὑποστήριζαν τὰ Βυζαντινὰ νοσοκομεία, ὅπως τοῦ Παντοκράτορος, ἀναμφίβολα βοήθησε νὰ κερδηθεῖ γιὰ τοὺς «ξενῶνες» ἡ ἐκτίμησις τῆς κοινωνίας. Αὐτοί, ποτὲ δὲν ἐφθασαν νὰ συμβολίζουσι τὴν ἀπελπίσιαν καὶ τὴν κατάπτωση, ὅπως γινόταν μὲ τὰ ἱδρύματα τῆς δύσης ποὺ πρόσφεραν ἱατρικὴ βοήθεια. Πράγματι, τὰ δυτικὰ νοσοκομεία ἀπόκτησαν μίαν κακὴ φήμην, ποὺ ἔφτασε νὰ ἐπιζήσει μέχρι καὶ τὸν 19ο αἰῶνα. Οἱ Βυζαντινοὶ «ξενῶνες» ἀπ' τὴν ἄλλην μεριά, φαίνεται νὰ εἶχαν γίνῃ οἱ φυσιολογικοὶ «τόποι» γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἱατρικῆς, τοῦλάχιστον στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 12ου αἰῶνα. Ὅταν ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ I, ἐμφάνισε μερικὰ νέα φάρμακα, ὁ ἱστορικὸς τῆς αὐτῆς Ἰωάννης Κίνναμος, παραδέχεται πὼς πλείστοι ἀνθρώποι μπορούσαν ν' ἀναζητήσουν τίς οὐσίες αὐτὲς στὶς ἐπισκέψεις τους στοὺς «ξενῶνας» τῆς πόλης.

Ὅχι μόνον ἀνθρώποι τῆς μέσης τάξης εἶχαν δικαίωμα γιὰ κρεβάτι στὰ νοσοκομεία, ἀλλὰ ὑπάρχει κάποια μαρτυρία πὼς κι αὐτοὶ οἱ Αὐτοκράτρες ἀναζητοῦσαν τὰ πλεονεκτήματα τοῦ «ξενῶνος», ὅταν ἀρρώστειναν. Ἐνα χειρόγραφο τοῦ 14ου αἰῶνα (Vaticanus graecus 299, fols 368-393 v) ἔχει ἕνα θεραπευτικὸν κατάλογον ἀπ' τὸν «ξενῶ-

(*) Συνέχεια τοῦ ἀρθροῦ «Βυζαντινὰ Νοσοκομεία» ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ τεῦχος Δεκεμβρίου 1988.

να» τῶν Μαγγάνων, ἑνὸς νοσοκομείου ποῦ ἦταν στὸ πιὸ ψηλὸ ὕψωμα τῆς χερσονήσου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἔνα ἀπ' τὰ θεραπευτικὰ σχήματα τοῦ καταλόγου, ἀποδίδεται στὸν προσωπικὸ γιατρὸ τοῦ Αὐτοκράτορα, τὸν Ἀκτουάριο³ Ἀβραάμ τοῦ «ξενῶνος» τῶν Μαγγάνων. Ἀπ' τὸν 12ο αἰῶνα οἱ γιατροὶ ποῦ εἶχαν τὸν τίτλο τοῦ «Ἀκτουάριος», ὑπηρετοῦσαν σὰν γιατροὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Προφανῶς αὐτὴ ἡ θέση συνδεόταν μὲ τὸν «ξενῶνα» τῶν Μαγγάνων. Πράγματι στὰ 1118, ὅταν ὁ Αὐτοκράτορας Ἀλέξιος ἀρρώστησε θανατικά, ὁ Ἀκτουάριος καὶ δύο ἄλλοι γιατροὶ τὸν μετέφεραν ἀπ' τὸ παλιὸ Παλάτι στὸ συγκρότημα τῶν Μαγγάνων, σύμφωνα μὲ τὸν ἱστορικὸ Ζωναρᾶ, ὥστε ὁ Ἀλέξιος νὰ εἶναι κοντὰ στὸ νοσοκομεῖο. Ἄφου ὁμως οὔτε τὸ τυπικὸ τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τοῦ νοσοκομείου τῶν Μαγγάνων βρέθηκε, οὔτε κάποια περιγραφή γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ «ξενῶνος», εἶναι ἀδύνατο νὰ προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια, τί φροντίδες ἔγιναν στὸ νοσοκομεῖο γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ Αὐτοκράτορα καὶ τῆς οἰκογενείας του.

★

Ποιοὶ ἐργάζονταν στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀρρώστων στὰ Βυζαντινὰ νοσοκομεῖα; Οἱ πιὸ σπουδαῖοι ἀπ' τοὺς ἐργαζομένους στὸν «ξενῶνα» ἦταν θέβεια οἱ ἱατροὶ. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὰ ἱατρικὰ Βυζαντινὰ κέντρα μοιάζουν πιὸ πολὺ μὲ τὰ σύγχρονα νοσοκομεῖα, παρὰ μὲ τὰ ἄστυλα - νοσοκομεῖα τῆς μεσαιωνικῆς Δύσης. Ἐπὶ πλέον ὁ ρόλος τῶν γιατρῶν στοὺς «ξενῶνας» τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας συνέχισαν γινόνταν ὅλο καὶ πιὸ μεγάλος μέχρι τὸν 12ο αἰῶνα, ὅταν φαίνεται νὰ ἔχουν ἀποκτήσει τὸν ἔλεγχο σχεδὸν σ' ὅλα τὰ τμήματα τῶν ἱδρυμάτων αὐτῶν.

Τὰ πρῶτα ἱατρικὰ καταστήματα — τὰ πρωτονοσοκομεῖα τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου— μίσθωναν «ἱατροὺς» νὰ θεραπεύσουν τοὺς φιλοξενουμένους ἀρρώστους τους. Στὸ νοσοκομεῖο ποῦ

περιγράφει ὁ Νεῖλος τῆς Ἀγκύρας, ὁ γιατρὸς ἐξέταζε τοὺς ἀρρώστους καὶ καθόριζε τὴν κατάλληλη θεραπεία. Μέχρι τὸν 6ο αἰῶνα, οἱ ἐξέχοντες ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλληνικῆς ἱατρικῆς — οἱ Δημοτικοὶ γιατροὶ, οἱ «ἀρχίατροι»— ἔκαναν καθημερινὴ ἐπίσκεψη στοὺς «ξενῶνες» τῆς Κωνσταντινουπόλης. Παρὰ τὸ κύρος ποῦ εἶχαν σὰν πεπειραμένοι γιατροὶ οἱ «ἀρχίατροι» δὲν ἦταν καὶ διευθυντὲς τῶν νοσοκομείων, ὅπου ἐργάζονταν. Οὔτε ἀκόμη εἶχαν πλήρη ἔλεγχο στὶς εἰσαγωγὲς τῶν ἀρρώστων. Ὅταν ὁ ψάλτης ποῦ ἀναφέρεται στὰ «Θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου», ἀρρώστησε σοβαρὰ στὸ σπίτι του ὁ «ξενοδόχος» — ὁ διευθύνων τὸ νοσοκομεῖο ποῦ ἦταν καὶ μέλος τοῦ Πατριαρχικοῦ κλήρου— ἀποφάσισε νὰ τοῦ δοθεῖ ἓνα νοσοκομειακὸ κρεβάτι. Τὸ ἱατρικὸ προσωπικὸ πάσχισε μάταια γιὰ 10 μῆνες νὰ τὸν θεραπεύσει. Ὅταν ἓνας ἀπ' τοὺς «ἀρχιάτρους» παρατήρησε τὴν ἐπέκταση τῆς ἀρρώστιας ὕστερα ἀπὸ τόση θεραπεία, κατέληξε, πὼς ἡ περίπτωση ἦταν ἀγιάτρευτη. Ὅμως δὲν μετακίνησε τὸν ἀρρωστο ἀπ' τὸ νοσοκομεῖο. Μᾶλλον τοῦ ἔγραψε φάρμακα γιὰ νὰ ἀπαλύνουν τὸν πόνο του καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ παραμείνει στὸ νοσοκομεῖο.

Οἱ διευθυντὲς τῶν νοσοκομείων ποῦ οἱ Βυζαντινὲς πηγὲς ὀνομάζουν «ξενοδόχους»¹ ἢ «νοσοκόμους» ἦταν ἀρχικὰ μέλη τοῦ κλήρου, διάκονοι ἢ πρεσβύτεροι. Ὅταν ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἱδρυσεν ἓνα «νοσοκομεῖα» στὴν Κωνσταντινουπόλη, διόρισε δύο εὐσεβεῖς κληρικούς νὰ τὰ ἐπιβλέπουν. Ἐνας «ξενοδόχος» τοῦ «ξενῶνος» τοῦ Σαμψῶν ποῦ ὀνομαζόταν Εὐγένιος ἦταν διάκονος. Αὐτοὶ οἱ κληρικοὶ διαχειριστὲς ἔπρεπε ν' ἀσχολοῦνται μὲ τίς ὑλικὲς ὑποθέσεις τῶν νοσοκομείων, ἓνας τομέας ποῦ ἀπαιτοῦσε ἐξειδίκευση στὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο καὶ στοὺς κανόνες διαχείρισης τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ὅπως περιγράφει καὶ τὸ θαῦμα γιὰ τὸν ψάλτη, εἶχαν ἐπίσης ἐπιρροὴ σημαντικοῦ βαθμοῦ στὶς ἱατρικὲς ὑποθέσεις τῶν «ξενῶνων».

Ἄπ' τὸν 10ο, ὅμως, αἰῶνα οἱ γιατροὶ ἀπέκτησαν περισσότερο ἔλεγχο στὴ θεραπευτικὴ πλευρὰ τῶν νοσοκομειακῶν υποθέσεων. Μετὰ ἀπὸ μιὰ κρανιοεγκεφαλικὴ κάκωση ἀπ' τὴν ὁποία ὑπέφερε σοβαρὰ ὁ ὑποδιάκονος Σέργιος εἰσήχθη στὸν «ξενῶνα» τοῦ Εὐθουλοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἀρμόδιοι γιατροὶ προσπάθησαν γιὰ ἑφτά ἡμέρες νὰ τὸν βοηθήσουν ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία. Μετὰ ἀποφάσισαν πὼς ἡ περίπτωση του ἦταν ἀθεράπευτη κι ἔπαψαν νὰ τὸν θεραπεύουν. Τὸν παρέδωσαν στὸ νοσηλευτικὸ προσωπικὸ πού τὸν μετέφερε ἔξω ἀπ' τὸν «ξενῶνα» σ' ἕνα εἶδος ἀσυλοῦ ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν τὶς τελευταῖες του μέρες ὅσο γινόταν πιὸ ἄνετες. Οἱ γιατροὶ πῆραν τὴν ἀπόφαση νὰ θεραπεύσουν ἢ ὄχι τὸν Σέργιο στὸν «ξενῶνα» ὄχι κάτω ἀπ' τὶς ὑποδείξεις κάποιου διοικητικοῦ στελέχους, ἀλλὰ μὲ θάση τοὺς ἀρχαίους κανόνες τοῦ ἐπαγγέλματός των, στὴν περίπτωση αὐτῆ τὴν ἐντολὴ τοῦ Ἱπποκράτη νὰ μὴ θεραπεύουν καταδικασμένες περιπτώσεις ἀσθενῶν. Τὸ νὰ ἐξέλθει ὁ Σέργιος ἀπ' τὸν «ξενῶνα» ἦταν μιὰ ἱατρικὴ ἀπόφαση καὶ γι' αὐτὸ πέρα ἀπ' τὰ χέρια τῶν διοικητικῶν.

Οἱ κανόνες διακυβερνήσεως τοῦ «ξενῶνος» τοῦ Παντοκράτορος τὸν 12ο αἰῶνα δείχνουν ὅτι ἐκεῖνο τὸν καιρὸ οἱ γιατροὶ εἶχαν τὸν ἔλεγχο στὶς εἰσαγωγὲς ὄλων τῶν περιστατικῶν. Οἱ προϊστάμενοι γιατροὶ ὄλου τοῦ ἱατρικοῦ προσωπικοῦ—τώρα λέγονταν «πριμικήριοι»— ἦταν φυσιολογικὰ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἀσθενῶν στὸ ἴδρυμα. Πλείστοι ἀσθενεῖς ἔκαναν τὴν εἰσαγωγὴ τους ἀπ' τὰ ἐξωτερικὰ ἱατρεία. Ἐδῶ δύο νέοι γιατροὶ εἶχαν γιὰ καθῆκον τους νὰ ἐξετάσουν ἐκείνους πού μόνον τους προσέρχονταν ἢ μεταφέρονταν ἀπὸ ἄλλους ἐκεῖ. Ἄν αὐτοὶ οἱ γιατροὶ ἔκριναν, πὼς μιὰ περίπτωση ἦταν ἀρκετὰ σοβαρὴ κι ἔπρεπε νὰ εἰσαχθεῖ στὸ νοσοκομεῖο, ἐνημέρωναν τὸν «πριμικήριο» ὑπηρεσίας, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του ἔστειλε ἕνα μεγαλύτερο γιατρὸ ν' ἀποφασίσει γιὰ τὴν εἰσαγω-

γὴ. Ἄν ἕνας τρόφιμος τοῦ Γηροκομείου πού ἦταν παράρτημα τοῦ «ξενῶνος» τοῦ Παντοκράτορα, ἀρρώσταινε, ὁ ἱερέας τοῦ ἱδρύματος ἐνημέρωνε τὸν διευθύνοντα τὸ νοσοκομεῖο, ὁ ὁποῖος ἔστειλε ἕνα γιατρὸ ἢ ἕνα ἐκπαιδευμένο νὰ τὸν ἐξετάσει καὶ ν' ἀποφασίσει γιὰ τὸ ἂν ἡ περίπτωση ἔπρεπε νὰ εἰσαχθεῖ στὸ νοσοκομεῖο.

Ὅχι μόνον οἱ γιατροὶ ἀπέκτησαν ἔλεγχο σ' ὅλα ὅσα ἀφοροῦσαν τὴν ἱατρικὴ φροντίδα στὸν «Παντοκράτορα», ἀλλὰ οἱ διευθύνοντες ἦταν γιατροὶ. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν «νοσοκόμο» τοῦ «ξενῶνος» τοῦ Παντοκράτορα ὁ Ἰωάννης Τζετζῆς τὸν προσφώνουσε σὰν τὸν ὑπάτο τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἔτσι, ἐπίσης, ὁ ποιητὴς Πρόδρομος περιγράφει ἕνα «νοσοκόμο» ἐνὸς ἀνωμόμου νοσοκομείου σὰν γιατρὸ πού χειρουργοῦσε. Κάπου μετὰ τὸν 7ο αἰῶνα, οἱ γιατροὶ ἀντικατέστησαν τοὺς νομικὰ ἐξειδικευμένους κληρικούς σὲ διευθυντικὲς θέσεις, τοῦλάχιστον στὰ ὀργανωμένα νοσοκομεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὸ ὅτι, τὸν 11ο αἰῶνα, ὁ φημισμένος Ἀραβὸς χριστιανὸς γιατρὸς Ibn Butlan κλήθηκε νὰ ὀργανώσει ἕνα νοσοκομεῖο στὴν Ἀντιόχεια, φαίνεται νὰναι ἐνδεικτικὸ πὼς οἱ γιατροὶ εἶχαν κερδίσει ἕνα κυρίαρχο ρόλο στὰ νοσοκομεῖα κι ἔξω ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη ἐπίσης.

★

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς «ξενῶνας» τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἦταν ιδιαίτερα στενές. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἐπίσης, τὰ ἱδρύματα γιὰ τοὺς ἀρρώστους τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους μοιάζουν περισσότερο μὲ τὰ νοσοκομεῖα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, παρά μὲ τὰ Δυτικὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα τοῦ μεσαίωνα. Μόνον στὸν 19ο αἰῶνα ἡ ὑπηρεσία τῶν νοσοκομείων εἶχε μεγάλη ἐπιρροὴ στὴν ὀργάνωση τοῦ Δυτικοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Στὶς Η.Π.Α., καθὼς τὰ νο-

σοκομεία απέκτησαν ύπόσταση μετά τὸ 1800, οἱ γιατροὶ ἀπὸ νωρὴς ζητοῦσαν νὰ ἔχουν ἐπαφή μ' αὐτὰ καὶ συναγωνίζονταν μεταξύ τους γιὰ τὶς πρῶτες θέσεις στὸ ἱατρικὸ προσωπικόν. Οἱ ἀνερχόμενες θαθμίδες στὶς ἱατρικὲς θέσεις, σταδιακὰ ἐπέβαλλαν μιὰ ἱεραρχικὴ διαδικασίαν στὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα γενικὰ. Ἐκεῖνοι ποὺ κατεῖχαν τὴν ὑψηλότερη θαθμίδα στὸ νοσοκομειακὸ προσωπικόν, ἦταν ἐπίσης κι οἱ πρῶτοι στὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα στὸν τόπο τους. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν Βυζαντινῶν νοσοκομείων.

Οἱ μικρὲς ἐπιτροπὲς «ἀρχιάτρων» ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὶς πόλεις τῆς τελευταίας περιόδου τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας, ἤδη κατεῖχαν τὸ προβάδισμα. Στὰ 370 ὁ Αὐτοκράτωρ Βαλεντιανὸς Ι, ἀπαιτοῦσε οἱ «ἀρχιάτριοι» τῆς Ρώμης νὰ διαβαθμίζονται σύμφωνα μὲ τὰ χρόνια ὑπηρεσίας. Τὸ ἴδιο σύστημα θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Αυτοκρατορίας.

Ὅταν οἱ «ἀρχιάτριοι» ἀνέλαβαν ὑπευθυνότητες στὰ νοσοκομεία ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐφάρμοσαν τὴν ἱεραρχία μὲ βάση τὴν ὑπηρεσίαν τους στὸ ἱατρικὸ προσωπικόν τῶν «ξενῶνων». Ὁ βὸς καὶ 7ος αἰώνας μαρτυροῦν νέες ἐξελίξεις στὴ διαβάθμιση τῶν νοσοκομειακῶν γιαιρῶν καὶ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου σκιαγραφεῖ μιὰ νέα ὀνοματολογία γιὰ τοὺς γιατροὺς τῶν νοσοκομείων. Οἱ γιατροὶ στὴν κορυφὴ καλοῦνται «πρώταρχοι», ἀκολουθοῦσαν οἱ «ἀρχιάτριοι», μετὰ οἱ «μέσοι» καὶ οἱ «τελευταῖοι» ποὺ ἀσφαλῶς ἦταν οἱ νεώτεροι τοῦ προσωπικοῦ. Τὸν 10ο αἰώνα, ὁ τίτλος «πρωτομηνίτης» (ἀρχηγὸς τοῦ μηνός) ἐμφανίζεται ἀνάμεσα στοὺς ἱατρικοὺς τίτλους τοῦ «ξενῶνος», πιθανῶς σὲ ἀντικατάσταση τοῦ «ἀρχίατρος». Ὁ ξενῶν τοῦ Παντοκράτορος τὸν 12ο αἰώνα εἶχε στὴν κορυφὴ τοῦ προσωπικοῦ δύο «πριμμικηρίους» (παλαιοὶ «πρώταρχοι») κι ἀκολουθοῦσαν δύο «πρωτομηνίται» καὶ δύο ἀρχαιότε-

ροι χειρουργοί, μετὰ ἦταν οἱ τέσσερις «ἱατροὶ» τῶν γενικῶν θαλάμων, καὶ στὴ βάση τοῦ κανονικοῦ προσωπικοῦ, οἱ γιατροὶ τῶν θαλάμων τῶν γυναικῶν. Τέσσερες ἄλλοι ἐπιπλέον γιατροὶ «οἱ περισσοὶ» θεράπευαν τοὺς ἀσθενεῖς τῶν ἐξωτερικῶν ἱατρείων. Αὐτοὶ οἱ «περισσοὶ» γιατροὶ ἔπαιρναν μισθόν, ἀλλὰ στὰ νοσοκομεία ὑπῆρχαν κι ἄλλοι «περισσοὶ» γιατροὶ χωρὶς ἔμμισθος θέσεις. Αὐτοὶ οἱ νεοὶ γιατροὶ ἴσως νὰ σπούδαζαν τὴν πράξη τῆς ἱατρικῆς, ὅπως κάνουν στὰ σύγχρονα νοσοκομεία οἱ ἐσωτερικοὶ βοηθοί.

Ἄν καὶ οἱ γιατροὶ τοῦ «Παντοκράτορος» ἔπρεπε νὰ προσέρχονται στὸν «ξενῶνα» καὶ τὶς ἑπτὰ μέρες τῆς ἑβδομάδας εἶχαν καὶ καιρὸ γιὰ ἰδιωτικὴ ἄσκηση τῆς ἱατρικῆς. Ὅλο τὸ ἱατρικὸ προσωπικόν ἦταν χωρισμένο σὲ δύο ὁμάδες ποὺ ἢ καθε μιὰ ἐργαζόταν στὸ νοσοκομεῖο γιὰ ἕξι μῆνες τὸ χρόνο. Αὐτὴ ἢ πρακτικὴ ἦταν τοὐλάχιστον τόσο παλιά ποὺ φθάνει ὡς τὸν ἔβδομο αἰώνα, ἀφοῦ οἱ «ἀρχιάτριοι» τοῦ «ξενῶνος» τῆς Χριστοδότης, ἀλλάζαν καθήκοντα ὑπηρεσίας μὲ παρόμοιο τρόπο. Ἐνα τέτοιο σύστημα τοὺς ἄφηνε ἕξι μῆνες τὸ χρόνο τελείως ἐλεύθερους, γιὰ ἰδιωτικὴ ἄσκηση τῆς ἱατρικῆς. Τὸν καιρὸ τῶν ἄλλων ἕξι μηνῶν θεράπευαν ἀρρώστους στὰ νοσοκομεία ἀλλὰ ἔπαιρναν πολὺ χαμηλὸ μισθόν, ἴσο ἢ καὶ μικρότερο ἀπ' τὸ ἐλάχιστο εἰσόδημα τῶν εὐκαιριακῶν ἐργατῶν. Αὐτοὶ οἱ γιατροὶ, ὅμως, εἶχαν ἕνα πρόσθετο κέρδος γιὰ τὴν ὑπηρεσίαν τους στὸ νοσοκομεῖο. Τὸ κέρδος πιθανῶς προερχόταν ἀπ' τὸ μεγάλο κύρος ποὺ ἀποκοτοῦσαν μὲ τὴν ὑψηλὴ θέση τους στὸ νοσοκομεῖο ἢ στὸν «ξενῶνα» —κύρος ποὺ μεγάλωνε τὴ δυνατότητα τοῦ κέρδους ἀπ' τὴν ἰδιωτικὴ ἄσκηση τῆς ἱατρικῆς. Αὐτὸ στὴν πραγματικότητα ἦταν τὸ σύστημα τῶν φημισμένων ἑθελοντικῶν νοσοκομείων τῆς Ἀμερικῆς τὸν 19ο αἰώνα, ὅπου οἱ ἐξέχοντες γιατροὶ τῆς περιοχῆς ἐργάζονταν στὰ νοσοκομεία, χωρὶς νὰ παίρνουν οὔτε μισθόν ἀπ' τὸ ἴδρυμα, οὔτε ἀμοιβὴ ἀπ' τοὺς ἀρρώστους ποὺ θεράπευαν. Αὐτοὶ

οί γιατροί ικανοποιούνταν απ' τή φήμη τῶν ὑπηρεσιῶν τους στό νοσοκομεῖο, πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα αὐξηση τῶν ἐσόδων τους ἀπ' τήν ἰδιωτική πελατεία. Καί οἱ χαμηλοί μισθοί, καθῶς καί ἡ μερική ἀπασχόληση τῶν γιατρῶν τῶν Βυζαντινῶν «ξενῶνων» ὑποδηλώνουν ἔνα παρόμοιο σύστημα πού ἐπικρατοῦσε στήν Ἀνατολική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία.

Ἡ μέθοδος ἐκπαίδευσης τῶν Βυζαντινῶν γιατρῶν σίγουρα δυνάμωσε τοὺς δεσμούς ἀνάμεσα στοὺς «ξενῶνας» καί στό ἱατρικό ἐπάγγελμα. Στόν κλασσικό κόσμο, κάθε καθιερωμένος γιατρός, εἶχε μαζέψει γύρω του ἔνα κύκλο μαθητευομένων. Μὲ τή νομοθεσία τοῦ Ἀντωνίνου Πίου ὀρίσθηκε μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀπὸ διαλεχτοὺς γιατροὺς σὲ κάθε πόλη πού ὀνομάσθηκαν «ἀρχίατροι» κι ἀνέλαβαν τήν ἐκπαίδευση τῶν νέων γιατρῶν. Ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-65) αὐτοὶ ἦταν οἱ τακτικοὶ δάσκαλοι τῆς ἱατρικῆς. Ὅταν αὐτοὶ οἱ «ἀρχίατροι» ἐντάχτηκαν στήν ὑπηρεσία τῶν «ξενῶνων», ἀπλᾶ συνέχισαν νὰ διδάσκουν τήν ἐπιστήμη τους ὅπως καί πρὶν. Δὲν ὑπάρχει, ὅμως, ἄμεση μαρτυρία διδασκαλίας τῆς ἱατρικῆς στοὺς Βυζαντινοὺς «ξενῶνας» πρὶν ἀπ' τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνα, ἀν καί ἡ διδασκαλία τῆς ἱατρικῆς κυριαρχοῦσε στὰ πρῶτα μουσουλμανικὰ νοσοκομεῖα τὰ ὁποῖα θέβαια προήλθαν ἀπ' τοὺς «ξενῶνας» τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅταν κάποτε στόν 10ο αἰῶνα ὁ χειρουργὸς Νικήτας εἰκονογράφησε ἔνα χειρόγραφο τόσο γιὰ πληροφόρηση ὅσο καί γιὰ διδασκαλία στοὺς «ξενῶνας» τῆς Κωνσταντινούπολης, ἔδωσε τήν πρώτη μαρτυρία, ὅτι ἡ ἱατρικὴ διδασκαλία εἶχε διαμορφωθεῖ σάν ἔνα κανονικό μέρος τῆς συνηθισμένης νοσοκομειακῆς ζωῆς. Τὸν 12ο αἰῶνα ὁ «ξενῶν τοῦ Παντοκράτορος», μίσθωσε ἔνα ὑψηλοῦ ἐπιπέδου γιατρό, γιὰ νὰ διδάξει ἱατρικὴ θεωρία στὰ παιδιά τῶν νοσοκομειακῶν γιατρῶν τοῦ «ξενῶνος». Ὅπως δὴποτε, ἡ ὁμάδα γιατρῶν μὲ τήν ὀνομασία «περισσοί»

στό νοσοκομεῖο εἶχαν γιὰ ἀσχολία τους κάποιο εἶδος φοιτητικοῦ προγράμματος. Οἱ πλεῖστοι ἀκολουθοῦσαν ἴσως τοὺς «πριμιμικηρίους» στὶς καθημερινές τους ἐπισκέψεις, γιὰ νὰ παρατηροῦν τήν πρακτικὴ τῆς ἱατρικῆς τέχνης. Ὁ πιὸ φημισμένος ἀπ' τοὺς γιατροὺς τοῦ 14ου αἰῶνα, Ἰωάννης Ζαχαρίας, ἀρχισε τὴ σταδιοδρομία τους μ' αὐτὸ τὸν τρόπο σάν ἐσωτερικὸς σὲ κάποιο «ξενῶνα» τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὰ νοσοκομεῖα ἀκόμη λειτουργοῦσαν σάν ἱατρικὲς σχολὲς ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνα. Ὁ ἔνδοξος γιατρός καί φιλόσοφος Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος διδάσκει στόν «ξενῶνα» τοῦ Κράλη, μόλις πρὶν οἱ Τοῦρκοι καταλάβουν τὴ Βυζαντινὴ Πρωτεύουσα τὸ 1453. Μιὰ διακόσμηση σ' ἔνα χειρόγραφο τοῦ Ἀριστοτέλη στήν Ὁξφόρδη, παριστάνει τὸν Ἀργυρόπουλο νὰ διδάσκει ἀπὸ μιὰ μεγαλόπρεπη «καθέδρα» μὲ φόντο τὰ κτίρια τοῦ «ξενῶνος».

★

Οἱ γιατροί, φυσικά, δὲν ἦταν οἱ μόνοι πού ἐργάζονταν στὰ Βυζαντινὰ νοσοκομεῖα. Ὅπως ἔγινε φανερό ἀπ' τὴ συζήτηση πάνω στὰ «Θαύματα τοῦ Ἄγγελου Ἀρτεμίου», ἐπαγγελματίες ἱατρικοὶ βοηθοὶ ἢ νοσοκόμοι μὲ τ' ὄνομα «ὑπουργοί» βοηθοῦσαν τοὺς γιατροὺς στὴ φροντίδα τους γιὰ τοὺς ἀρρώστους. Αὐτοὶ οἱ «ὑπουργοί» ἔδιναν τὰ φάρμακα καί συχνὰ παρακολουθοῦσαν τὴν πρόοδο τοῦ ἀσθενοῦς. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς στήν πραγματικότηταμποροῦσαν νὰ κάνουν καί μικρὲς χειρουργικὲς ἐπεμβάσεις ἐπίσης. Εἶχαν ὑποχρέωση νὰ ἐπιθλέπουν τοὺς θαλάμους, ὅταν οἱ γιατροὶ δὲν ἦταν ἐκεῖ —μιὰ εὐθύνη πού ἔκανε τὴ νυχτερινή τους ἐργασία πολὺ σημαντικὴ.

Οἱ κανόνες λειτουργίας τοῦ «ξενῶνος τοῦ Παντοκράτορος» δίνουν τὶς περισσότερες πληροφορίες γιὰ τοὺς «ὑπουργούς». Κάθε μιὰ ἀπ' τὶς πέντε πτέρυγες σ' αὐτὸ τὸ νοσοκομεῖο, εἶχε τρεῖς «ἐμβάθμους ὑπουργοῦς» καί δύο

ἐπὶ πλέον «περισσοὺς ὑπουργοὺς». Τὰ ἐξωτερικὰ ἱατρεῖα εἶχαν ἀπὸ τέσσερες κάθε βαθμίδα. Οἱ ἱατρικοὶ βοηθοὶ στὸ θάλαμο τῶν γυναικῶν ἦταν γυναῖκες «αἱ ὑπουργισσαί». Οἱ ἐπὶ πλέον «περισσοὶ ὑπουργοὶ» ἦταν θέβαια κανονικὸ προσωπικὸ, ἀφοῦ εἶχαν μισθοὺς λίγο κατώτερους ἀπ' τοὺς «ἐμβάθμους». Ἡ ἐπαγγελματικὴ στάθμη τῶν «περισσῶν» φαίνεται πὼς ἦταν χαμηλότερου βαθμοῦ. Οἱ «περισσοὶ» γιατροὶ καὶ οἱ βοηθοὶ δὲν εἶχαν φθάσει σ' ἓνα ὄρισμένο ὄριο πείρας ἢ καὶ γνώσης. Ἴσως τὸ «περισσὸς» ὑποδηλώνει κάποια βαθμίδα στὴ συντεχνία τους. Ὁ ὅρος «βαθμὸς» ἦταν σὲ χρῆση γιὰ νὰ δηλώνει «πλήρες» μέλος σωματείου στὶς Βυζαντινὲς συντεχνίες καὶ ὁ «ἐμβάθμος» ἴσως νὰ εἶχε τὸ ἴδιο νόημα στὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα. Ἐάν αὐτὸ εἶναι ἀληθινό, τότε ὁ «περισσὸς» θὰ μπορούσε νὰ ὑποδηλώνει μιὰ ἐξωσυντεχνιακὴ ἢ κατὰσταση μαθητευόμενου.

Οἱ «ὑπουργοὶ» πληρώνονταν πολὺ λίγο στὸν «Παντοκράτορα». Οἱ «ἐμβάθμοι» ἔπαιρναν μόνον 2,5 «νομίσματα» τὸ χρόνο ἀπ' τὸ νοσοκομεῖο, ὅταν ἓνα «νόμισμα» ἦταν τὸ κατώτερο μηνιατικὸ γιὰ ἓνα ἐργαζόμενο. Τοὺς δινόταν ἐπίσης μιὰ «αἰμπονα» ἰσοδύναμη μὲ εἴκοσι «μοδίους» σιτηρῶν, πού ἄξιζε περίπου 1,66 «νομίσματα» καὶ μερικὰ πρόσθετα δῶρα. Ἐπὶ πλέον οἱ ἐκπαιδευμένοι «ὑπουργοὶ» κέρδιζαν μόνον τὰ μισὰ ἀπὸ ἐκεῖνα πού κέρδιζαν «οἱ ὑπηρέται». Οἱ βοηθοὶ τῶν γιατρῶν, ὅπως καὶ οἱ ἀνώτεροί τους γιατροὶ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν κάποια εὐκαιρία γιὰ ἰδιωτικὴ ἀπασχόληση σάν ἐκπαιδευόμενοι γιατροὶ, ὥστε νὰ ἐνισχύουν τὰ χαμηλὰ εἰσοδήματά τους. Οἱ κανόνες ὅμως τοῦ «Παντοκράτορος» δὲν φανερώνουν πὼς αὐτοὶ ἐργάζονταν μὲ μηνιαῖες θάρδιες ὅπως οἱ γιατροὶ.

Μαζὶ μὲ τοὺς «ὑπουργοὺς» ὁ «ξενῶν τοῦ Παντοκράτορος» εἶχε κι ἓνα πρόσθετο προσωπικὸ ἀπὸ ἔντεκα «ὑπηρέτας», πέντε πλύντριες, δύο μαγειροὺς, δύο ἄρτοποιούς, ἓνα θυρωρό, ἓναν κλητήρα, ἓναν ἐπιστάτη τῶν κλιβάνων, ἓναν

ὑπεύθυνον γιὰ τ' ἄλλα τῶν γιατρῶν, ἓνα λογιστὴ, τέσσαρες νεκροπομπούς, ἓνα μυλωνά, ἓνα καθαριστὴ ἀποχωρητηρίων κι ἓνα ὑπεύθυνον γιὰ τὸ γυάλισμα καὶ τὸ τρόχισμα τῶν χειρουργικῶν ἐργαλείων. Δὲν ὑπάρχει ἢ παραμικρὴ μαρτυρία, ὅτι οἱ ἄρρωστοὶ τοῦ «Παντοκράτορος» ἐκτελοῦσαν φυσικὲς ἐργασίες γιὰ λογαριασμό τοῦ «ξενῶνος». Σ' αὐτὸ οἱ «ξενῶνες» τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους διέφεραν ριζικὰ ἀπ' τὰ τυπικὰ ἱδρύματα τῆς Δύσης, ὅπου οἱ νοσηλευόμενοι ἀσθενεῖς εἶχαν πολλές ὑποχρεώσεις νὰ ἐκτελέσουν γιὰ τὸ ἱδρυμα.

★

Ἐάν καὶ ὄχι πλήρεις, οἱ ἀπαντήσεις πού δόθηκαν πρὸ πάνω στὰ ἐρωτήματα πού τέθηκαν, θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ κάνουν γνωστὰ τὰ νοσοκομεῖα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ νὰ ἀπορρίψουν τὴν ἄποψη, ὅτι δὲν ἦταν ἱατρικὰ ἱδρύματα, στὴν οὐσία. Παραμένει ὅμως μιὰ τελικὴ ἐρώτηση νὰ συζητηθεῖ. Γιατί οἱ Βυζαντινοὶ γιατροὶ διάλεγαν ν' ἀφιερῶσουν, ἐργαζόμενοι στὸ νοσοκομεῖο, ἓνα οὐσιαστικὸ μέρος ἀπ' τὸν χρόνο καὶ τὴν ἐνεργητικότητά τους;

Ἐνας λόγος φυσικὰ ἦταν ἡ Αὐτοκρατορικὴ θέληση. Σὲ κάποια ἐποχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ὁ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανὸς ἀπαίτησε οἱ «ἀρχίατροι» νὰ γίνουν νοσοκομειακοὶ γιατροὶ. Οἱ γιατροὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀνατολῆς, ἀπ' τὸν 6ο αἰῶνα εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὰ νοσοκομεῖα σάν τοὺς κατάλληλους χώρους γιὰ τὴν ἐργασία τους. Ὅταν θρέθηκαν στὴν ὑπηρεσία τοῦ Σάχη Κούσουρ I γύρω στὸ 560, μιὰ ὁμάδα ἀπ' αὐτοὺς ζήτησε ἀπ' τὸν Πέρον Μονάρχη νὰ ἐγκαταστήσει ἓνα «ξενῶνα» ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ ἐξασκῆσουν κατάλληλα τὴν ἐπιστήμη τους. Εἶναι δυνατὸ αὐτοὶ οἱ Βυζαντινοὶ γιατροὶ νὰ εἶχαν ἀναπτύξει κάποια τεχνολογία πού ἀπαιτοῦσε νοσοκομειακὴ ὑποδομὴ —ἴσως νέα χειρουργικὰ ἐργαλεῖα ἢ σύνθετες φαρμακολογικὲς θεραπείες πού

ἀπαιτούσαν σταθερό έλεγχο; Τά άποτελέσματα αύτου του συμποσίου, ίσως βοηθήσουν στην άπάντηση αύτων των δύο έρωτημάτων. "Η οί Βυζαντινοί γιατροί θεωρούσαν ότι ή νοσοκομειακή δουλειά, αύξάνει τό κύρος του έπαγγέλματος; Βέβαια, τά χριστιανικά φιλανθρωπικά ιδρύματα που ξεκίνησαν τον 4ο αιώνα ήταν έξαιρετικά φιλολαϊκά· πράγματι κέρδισαν για την χριστιανική Έκκλησία νέους όπαδούς στις πόλεις των έπαρχιών της Ρωμαϊκής Άνατολής. "Αν και μερικοί γιατροί άντιστάθηκαν στο σύστημα του Ίουστινιανού για τά νοσοκομεία, οί πλείστοι χωρίς άμφιβολία διεπίστωσαν τά πλεονεκτήματα στη συνεργασία με σταθερά ιδρύματα, που είχαν την ύποστήριξη της Έκκλησίας, της Πολιτείας και της γνώμης του λαού.

Άπ' τή βασιλεία του Ίουστινιανού, τά νοσοκομεία στάθηκαν στο κέντρο του Ιατρικού έπαγγέλματος στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Πράγματι, ή όργάνωση του Ιατρικού έπαγγέλματος στη Ρωμαϊκή Άνατολή μοιάζει σε πολλές πλευρές με την κλινική Ιατρική της Έπαναστατικής Γαλλίας, που έπανάφερε στο κέντρο των νοσοκομείων του Παρισιού την Ιατρική έρευνα και διδασκαλία. Στις άρχές του 19ου αιώνα, αύτη ή κλινική κίνηση, έκανε μεγάλη πρόοδο και συνετέλεσε στη θελίωση της νοσοκομειακής φροντίδας, περιγράφοντας με ακρίβεια τά συμπτώματα των άσθενείων, συνταιριάζοντας στατιστικά στοιχεία που άφορούσαν ίδια συμπτώματα και τελικά άποτελέσματα παρόμοιων περιπτώσεων, κι άκολουθώντας την παθολογική άνατομία με έπανειλημμένες νεκροψίες. Είναι πιθανό οί «ξενώνες» νά όδήγησαν Βυζαντινούς γιατρούς στα ίδια μονοπάτια; Οί γιατροί της Ρωμαϊκής Άνατολής έδειχναν μιá άδιαφορία στις Ιατρικές θεωρίες, όπως και οί κλινικοί της άρχής του 19ου αιώνα. "Όπως και οί γιατροί της κλινι-

κής κίνησης, σχεδίασαν νοσοκομεία για νά θελιώσουν την υγεία και ν' άνακουφίσουν τους άσθενείς. Άλλά άραγε άκολουθούσαν νέες άνατομικές σπουδές κάνοντας νεκροψίες;⁴ Ένδιαφέρονταν για προσεκτική τήρηση άρχείων κάθε περιστατικού με λεπτομερή καταγραφή των συμπτωμάτων; Μέχρι τώρα καμμιá μαρτυρία δέν φαίνεται νά δείχνει, πώς είχαν τέτοια ένδιαφέροντα. Προσεκτική μελέτη της Βυζαντινής Ίατρικής Έπιστήμης, όπωσδήποτε, μόλις άρχίζει, και ή σπουδή και ή έκδοση μελετών για τή μεσαιωνική Έλληνική Ίατρική, σίγουρα θ' άποκαλύψει πιό καθαρά τά κατορθώματα και τις άδυναμίες της Βυζαντινής Ίατρικής και την συμβολή των νοσοκομείων στην άνάπτυξή της.

T. S. MILLER

Έλληνική άπόδοση:

I. A. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Άνάμεσα στα βιβλία που άσχολούνται με τά Βυζαντινά νοσοκομεία είναι και τό βιβλίό του π. Δ. Κωνσταντέλλου που μεταφράστηκε στα έλληνικά. Έκδόσεις «Φώς», 1983. «Βυζαντινή Φιλανθρωπία και κοινωνική Πρόνοια».

2. Ό «πριμικήριος» έπαιρνε για μισθό 11,75 «νομίσματα» τό χρόνο (8 «νομίσματα» και 45 «μόδιους» σιτηρά). Ένας μισθός που άρκούσε για τά βασικά της ζωής, ήταν 1 «νόμισμα» τό μήνα. Οί γιατροί των περύγων στα νοσοκομεία έπαιρναν περί τά 10 «νομίσματα» τό χρόνο-λιγώτερο από ένα έλάχιστο μισθό.

3. Άκτουάριος. Αυτός που κρατούσε τά πρακτικά στη Ρωμαϊκή σύγκλητο και στην Ιατρική όρολογία, αύτός που είχε τον ύψιστο βαθμό στο Ιατρικό έπάγγελμα.

4. Ό Καθηγητής Α. Kazhdan, άνακοίνωσε σ' αύτό τό συμπόσιο, πώς θρήκε μαρτυρία σε μιá ήθικη πραγματεία του Συμεών του Νέου Θεολόγου, που δείχνει ότι οί Βυζαντινοί γιατροί τον 11ο αιώνα έκαναν ανθρώπινες νεκροψίες.

ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

ΑΛΗΘΕΙΕΣ, ΠΟΥ ΤΟΣΟ
ΤΙΣ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ
Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Πολλά συνέδρια με ποικίλα θέματα οργανώνονται σ' όλο τον κόσμο. Κάπου-κάπου, κάποιο ξεχωρίζουμε.

«Ψυχιατρική και πνευματική ζωή» ήταν το θέμα επιστημονικού συμποσίου, που διοργανώθηκε στη Βιέννη. Συμμετείχαν γιατροί, κληρικοί και θεολόγοι, και ανέπτυξαν τους πολυσύνθετους δεσμούς, που συνδέουν την επιστημονική ψυχοθεραπεία με τη θρησκευτική πορεία του ανθρώπου. 'Απ' όλες τις εισηγήσεις και συζητήσεις, απομονώνουμε το θέμα «νεύρωση και πνευματική ζωή», που ανέπτυξε ο διακεκριμένος Καθηγητής "Ερβιν Ρίγκελ. Στην εισήγησή του «έψεξε όσους έκκλησιαστικούς δέν λαμβάνουν υπ' όψη τους τὰ δεδομένα τῆς ψυχιατρικῆς, ἀλλὰ καὶ ὅσους ψυχιάτρους ἀγνοοῦν τὶς πνευματικὲς καὶ θρησκευτικὲς διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπου». 'Αναπτύσσοντας τὴ θέση αὐτὴ «ὅτι οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ πνευματικοὶ καθοδηγητὲς ὀφείλουν νὰ πλουτισθοῦν μὲ τὰ βοηθήματα τῆς ἰατρικῆς ψυχολογίας, ὥστε ἡ πνευματικὴ τους καθοδήγηση νὰ εἶναι εὐκολώτερη καὶ ἀποτελεσματικώτερη. 'Αλλὰ καὶ οἱ σημερινοὶ ψυχίατροι ἔχουν πολλὰ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ μιὰ διείσδυση στὴν χριστιανικὴ θρησκεία, στὴν ἔννοια τῆς ἁμαρτίας, στὴν σπουδαιότητα τῆς εἰρηνικῆς συνειδήσεως γιὰ τὴν ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ κάθε ἀνθρώπου».

Ὁ Καθηγητὴς "Ερβιν Ρίγκελ προχώρησε καὶ σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο, πὺ ἐνδιαφέρει καὶ τὸν ἀμφισβητία, ἀκόμα καὶ τὸν ἄθεο τοῦ καιροῦ μας. «'Ακόμα καὶ ἄνθρωποι πὺ δηλώνουν ἄ-

θεοί, ὑποστήριξε ὁ Αὐστριακὸς Καθηγητὴς, συνειδητὰ μὲν ἀρνοῦνται τὸν Θεό, ὅμως ἀσυνείδητα τὸν παραδέχονται ἢ τὸν ἀναζητοῦν. Ὁ ὀλοκληρωμένος γιαντρός μπορεῖ νὰ τοὺς βοηθήσει νὰ γνωρίσουν τὸ θάθος τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ μέσα ἐκεῖ νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἀναζήτηση καὶ τὴν δίψα τους γιὰ τὸν Θεό».

Τὰ λόγια τοῦτα τοῦ Καθηγητῆ "Ερβιν Ρίγκελ εἶναι ἀλήθειες, πὺ τόσο τίς χρειάζεται ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος!

ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΚΡΥΝΗ ΙΑΠΩΝΙΑ

'Απὸ τὸ θάνατο τοῦ Αὐτοκράτορά της, ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ της ἀνθηση, μιὰ ἄλλη, ἀσήμαντη φαινομενικὰ εἶδηση, ξεχωρίζουμε μιὰ ἵκη εἶναι τόσο σημαντικὴ γιὰ τὸν Οὐρανό. Λέει ἡ εἶδηση: «Ἡ διάσημη Ἰαπωνίδα ἠθοποιὸς Ζουκιόκα Γιουμεγί, ἡ μητέρα της, μιὰ ἀδελφὴ της καὶ μιὰ ἀνηψιά της ζήτησαν καὶ ἔγιναν χριστιανές».

"Αν ἡ εἶδηση τέλειωνε ἐδῶ, δὲν θὰ εἶχε κάτι τὸ πρωτοφάνερο. Ἡ αἰτία τῆς ἐπιστροφῆς της μᾶς ἐντυπωσιάζει. "Ὅπως δήλωσε ἡ ἴδια ἡ Γιουμεγί ἡ μεταστροφή της ὀφείλεται σὲ μιὰ κινηματογραφικὴ ταινία, ὅπου πρωταγωνιστοῦσε. Θέμα τῆς ταινίας οἱ περιπέτειες ἐνὸς χριστιανοῦ γιαντροῦ, πὺ ἔχασε τὴ σύζυγό του στὸν πυρηνικὸ βομβαρδισμό τοῦ 1945 καὶ ἀποφάσισε νὰ ἀφιερῶσει τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς του στὴ θεραπεία τῶν ἄλλων θυμάτων τοῦ βομβαρδισμού.

Τί μπορεῖ νὰ κάνει μιὰ ἱκαλὴ ταινία!

Ι.Γ.Α.

Ἐπίκαιρα

ΗΘΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙ ΟΛΩΝ ΜΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΜΑΣ!

Ἐνῶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχη κανένας Ἑλληνας εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴ γενικὴ κατάστασι τῆς κοινωνίας μας, πού γιὰ νὰ θεραπευθῆ θὰ χρειαζόταν μιὰ ἀληθινὴ ἠθικὴ ἐπανάστασι, κάτι τέτοιο, ἢ ἔστω καὶ λιγώτερο, δὲν φαίνεται πουθενὰ στὸν ἀνθρώπινό μας ὀρίζοντα!

Ἄν ἀφήσουμε τελευταίους τοὺς πρωτεργάτες τοῦ κακοῦ, ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ὁμοεθνεῖς μας ἐκεῖνοι πού εἶναι σὲ θέσι νὰ ἐπηρεάσουν τὰ δημόσια πράγματα, οὔτε θέλουν, οὔτε μποροῦν νὰ διακρίνουν τὸν ἠθικὸ παράγοντα καὶ τὴ σημασία του στὴ ζωὴ, ἢ, τὸ πολὺ, τοῦ δίνουν τὴν ἐντελῶς τελευταία θέσι στὶς ἐπιδιώξεις τους. Μὲ μοναδικό στόχο τους τὴν ἀπόκτησι ὀπαδῶν, οἱ ἐξαγγελίες τους ἀναφέρονται πάντα σὲ παροχές ὑλικές — κι' ἄς εἶναι πιά ὀλοφάνερο πὼς κυρίως ἡ δυστυχία μας εἶναι (ἢ αἰτιολογεῖται ἀπὸ) τὸ ἠθικό μας κατάντημα. Μὲ ὅλη μας τὴν καρδιά εὐχόμεσθε νὰ τοὺς φωτίσῃ ὁ Θεὸς καὶ νὰ δυναμώσῃ τις καλές τους προθέσεις, σ' ὅσους τις ἔχουν.

Παραπέρα ὡστόσο ὑπάρχουν, θέβαια, σημαντικὲς χριστιανικὲς συνειδήσεις, φαίνεται ὅμως ὅτι κι' αὐτές, εἴτε γιὰτὶ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ γενικὸ κλίμα ἢ τὴ γενικὴ κατάστασι, εἴτε ἀπὸ ἄλλους λόγους, θρῖσκονται, ἀπὸ τὴν ἀπομι πού ἐρευνοῦμε, «σὲ παροπλισμό». Καθόλου παράδοξο νὰ ἔχουν αὐτοὶ δίκιο καὶ νὰ ἔχη ἄδικο ἡ στήλη — πού πολὺ θὰ τὴν ἐπιθυμοῦσε κάθε σχετικὴ διευκρίνισι.

★

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως κανένας πιστὸς δὲν ἐπιτρέπεται, οὔτε τὸ θέλει, νὰ ἐγκαταλείψῃ ἢ νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τὸν χριστιανικό, πού προμηνύεται μάλιστα ὀλοένα καὶ θαρύτερος, πιά ἀποφασιστικός, ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ τεράστια ἐχθρικά συμφέροντα καὶ τὰ τερατώδη πάθη πού ἔχουν δημιουργηθῆ στοὺς φορεῖς τους.

Προβλήματα θὰ ὑπάρξουν, θέβαια, πολλὰ καὶ δύσκολα, κανένα ὅμως δὲν θὰ μείνῃ ἄλυτο, ἀφοῦ γιὰ τὸν Χριστιανισμό καὶ τοὺς πιστοὺς του δὲν ὑπάρχει ἄλυτο πρόβλημα. Τὸ Εὐαγγέλιο, ἢ Ἁγία Γραφή, ἐρμηνευμένη καὶ καμωμένη πράξι καὶ Ζωὴ μέσα στὴν παράδοσι τῆς Ἁγίας μας Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων, παραστέκουν δίπλα μας, γιὰ νὰ γίνουν ἢ Φωνὴ τοῦ Θεοῦ πού θ' ἀπαντήσῃ στὴν προσευχὴ κάθε πιστοῦ.

Ἀρχηγός: Ὁ ἴδιος ἀπὸ καταβολῆς Κόσμου, ἢ Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Κύριος!

Σύνθημα: «Ἡθικὴ ἐπανάστασι ὅλων μας, τοῦ καθενός κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του». Στόχος, ν' ἀναθαπισθοῦμε ὅλοι στὴν Ἁγία μας Πίστι χάρισι' ἀγιαστικά μέσα τῆς Χάριτος πού ἔχει θέσει στὴ διάθεσί μας.

Ὅροι: Ἡ ἐπανάστασι θ' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, γιὰτὶ ὅλοι ἀποδεχόμεσθε ὅτι ἐμεῖς πρῶτοι εἴμασθε αἰτία τοῦ κακοῦ, μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχουμε κάμει πραγματικὰ ζωὴ μας τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα. Αὐτὴ λοιπόν, ἢ ἔλλειψί μας, ἀπὸ ἐδῶ κι ἔμπρός, θὰ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ κύριο μέλημά μας.

Κανεὶς δὲν θὰ ζητήσῃ ἀπὸ ἄλλον νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπανάστασι, ἂν αὐτὸς ὁ ἴδιος, πρῶτος, δὲν θὰ τὸ ἔχη κάμει στὸν ἑαυτό του.

Ἡ ἑπανάστασί μας ἀπὸ ἐδῶ κι ἐμ-
πρὸς θὰ εἶναι συνεχῆς, ἀδιάκοπη. Κάθε
ἡμέρα θὰ τὴν ἀρχίζουμε πάλι ἀπὸ τὴν
ἀρχή.

Καί, τέλος, ἐγγύησι ὅτι θὰ τὰ τη-
ρήσουμε ὅλα τὰ παραπάνω, ἀποτελεῖ ἡ
Ἄγάπη τοῦ Χριστοῦ γιὰ μᾶς. Ἄγάπη
ποῦ ἔχει ἀποδειχθῆ (ἡ λέξι εἶναι μι-
κρὴ σὲ περιεχόμενο, ἄλλην ὅμως καταλ-
ληλότερη, δὲν θρῖσκω) μὲ τὴ Σάρκωσι,
τὴ Σταυρικὴ Του θυσία καὶ τὴν Ἀνά-
στασί Του!

Η ΑΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗ

Φαίνεται πὼς ἡ κυκλοφορία τοῦ τεύ-
χους αὐτοῦ θὰ συμπέση, περίπου, μὲ
τὴν ἔναρξι «τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης
Τεσσαρακοστῆς». Ὡραιότερη, λοιπόν,
συγκυρία δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ φαν-
τασθοῦμε γιὰ ν' ἀρχίσουμε τὴν «Ἠθικὴ
ἐπανάστασι ὅλων μας κατὰ τοῦ (κα-
κοῦ) ἑαυτοῦ μας», ποῦ ἐξετάσαμε ἐδῶ,
στὶς ἀράδες ποῦ προηγήθηκαν.

Σὲ κάθε περίπτωσι, ἄς τὴ χαιρετήσου-
με καὶ μὲ μεγάλη μάλιστα χαρὰ, γιὰ-
τί πολὺ μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀνάγ-
κη μας, ἡ πείνα καὶ ἡ
δίψα μας γιὰ ἐπικοινων-
νία μὲ τὸν Θεό, ποῦ ἀποτε-
λεῖ τὴν ἀληθινὴ πηγὴ τῆς πραγματικῆς
Εἰρήνης, τῆς ἀληθινῆς Εὐτυχίας!

Εἶναι ἔνα πολὺ μεγάλ ο
δῶρο γιὰ τὸν καθένα μας, Ἀδελφέ
μου, ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Τεσσαρακο-
στή. Ἄς ἀκούσουμε τὴν πρόσκλησι τῆς

Ἄγάτης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «Ἐλθετε
πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πε-
φορτισμένοι, κἀγὼ ἀ ν α π α ὐ σ ω
ἔ μ ᾶ ς». Ἄς δώσουμε στὴν ἀγάπη
Του τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς ἀναπαύσῃ.
Καί, ἰδίως, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἂν εἴμαστε
πρωτόπειροι, ἢ οἱ συγγενεῖς, φίλοι καὶ
γνωστοί μας, ποῦ ἴσως δ ἐ ν ἔ χ ο υ ν
δ ο κ ι μ ᾶ σ ε ι, ὅλοι μας, αὐτὴ τὴ
Μεγάλη Τεσσαρακοστή, ἄς ἐ λ έ γ-
ξ ο υ μ ε (ἡ Ἄγάπη τοῦ Ἰησοῦ κι αὐτὸ
στέργει καὶ τὸ συγχωρεῖ) πόσο ἀληθι-
νὴ εἶναι ἡ δὴλωση Του ποῦ — ἄς ποῦ-
με τὴν ἀλήθεια! — μόνο ἔ μ α τ ῆ ν
δ ο κ ι μ ᾶ σ η κανεῖς τὴν πιστεύει...
ὅτι «ὁ ζυγός μου χρηστὸς καὶ τὸ
φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν». Καὶ
μακάρι ἔτσι ἡ δοκιμὴ αὐτὴ σὲ κάτι μι-
κρότερο (τὴν κάποια νηστεία παραδ.
χάρι) νὰ ὀδηγήσῃ σὲ δοκιμὴ τοῦ με-
γάλου, δηλαδὴ τοῦ χριστιανικοῦ κανό-
να ζωῆς, ποῦ κάτω ἀπὸ τὴ φαινομενι-
κὰ στενόχωρη διάδο (ναί, ἀδελφέ μου,
ἔτσι φαίνεται σ' ὅλους μας...) σκεπά-
ζει τὴν πανευφρόσυνη κ ι α ἰ ὶ ω ν ι α
Ε ὕ τ υ χ ῖ α...

Π. ΚΛΩΝΑΡΗΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Χ.
Γιαμβριά ποῦ δημοσιεύθηκε σὸ περασμέ-
νο τεύχος μὲ τίτλο «Ὁ θησαυρὸς τῆς Ὀρ-
θοδόξου παραδόσεως καὶ ἡ δικὴ μας εὐ-
θύνη», ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος, ἀντὶ «τὰ
ὀ γ κ ο γ ο ν ῖ δ ι α», ἀναγράφεται ὀγκο-
νίδια.

«ΑΚΤΙΝΕΣ». Μηνιαῖον περιοδικόν. Κυκλοφορεῖ τὴν 1ην ἐκάστου μηνός. Ἰδιο-
κτητὴς: «Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνες», ὁδὸς Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι,
Τηλ. 3235-023. Ἐκδότης καὶ Διευθυντὴς Συντάξεως: Γεώργιος Δ. Ἰατροίδης,
Παρθενῶνος 26, 117 42 Ἀθήναι. Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Βλ. Δ. Σταματό-
πουλος, Ἰπποκράτους 189, 114 72 Ἀθήναι. Τιμὴ τεύχους δρ. 50. Ἐτησίαι
συνδρομῆ, ἔσωτερικοῦ δρχ. 500, ἔξωτερικοῦ δολ. 15. Ἡ διεύθυνσις ἐπιφυλάσσει
εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νὰ μὴ δημοσιεύσῃ ἢ νὰ συντέμνῃ κατὰ τὴν κρίσιν της
οἰονδήποτε χειρόγραφον. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα, ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.
Ἀναγγελίαι ἐντὸς ἐν γένει καὶ βιβλιοκρισίαι δὲν δημοσιεύονται.

Τόπος ἐκδόσεως Ἀθήναι, Μάρτιος 1989

«ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΚΤΙΝΩΝ»

*Κατάλογος τῶν βιβλίων πού ὑπάρχουν σήμερα σὰ γραφεῖα
τῶν «'Ακτίνων»*

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ Τόμος Α' 500	Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΣ (Β' έκδοσις) 250
ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ Τόμος Β' 500	ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ ΜΟΥ 200
ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ Τόμ. Α' 500	ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ 250
ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ Τόμ. Β' 500	ΤΑ ΑΝΩΜΑΛΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ 250
Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ 1000	Η ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ 250
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (γιά ἀγόρια ἀπό 16 ἐτῶν καί ἄνω) 800	ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΠΑΙΔΙΑ 250
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (γιά κορίτσια ἀπό 16 ἐτῶν καί ἄνω) 800	ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑΙ ΤΟΥ 250
ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ ΝΕΟ 100	ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ 250
ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ —Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ 250	ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ 250
ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ —Η ΑΡΜΟΝΙΑ 400	Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ 300
	ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ Τόμος Α'. 800

Οἱ συνδρομηταὶ τῶν «'Ακτίνων» πού ἐπιθυμοῦν νὰ προμηθευθοῦν βιβλία ἀπὸ τὸν ὡς ἄνω κατάλογο παρακαλοῦνται νὰ τηλεφωνήσουν σὸ τηλέφωνο τῶν «'Ακτίνων» 32 35 023

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ
ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

ΜΙΑ ΕΛΠΙΔΑ:
Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Υ Π Ο
ΑΡ. Α. ΑΣΠΙΩΤΗ
Ψυχιάτρου

ΑΠΟ ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μέρος Πρώτο
ΣΤΗΝ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΡΤΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Κεφάλαιο Πρώτο
ΤΟ ΑΛΜΑ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ

1. Ούτε μηχανή ούτε ζώο. 2. Ή προοδευτική πορεία. 3. Ή ιδιαίτερα βοθητικά γνωρίσματα. 4. Ή ιστορία της ανθρωπίνης προσωπικότητας. 5. Ή ανθρωπίνη δραστηριότητα.

Κεφάλαιο Δεύτερο
ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ — ΕΡΕΘΙΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΟΔΟ

1. Ή συνάντηση με τὸ χρόνο. 2. Ή συνάντηση με τὸν ἄλλο. 3. Ή γέτης. 4. Θετική και ἀρνητική στάση.

Κεφάλαιο Τρίτο
ΚΑΘΟΡΙΣΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

1. Καθολικότητας, αιτιότητας, προσανατολισμός. 2. Τελικές φάσεις πνευματικής καρποφορίας.

Μέρος Δεύτερο
Η ΠΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΤΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Κεφάλαιο Πρώτο
Η ΑΡΧΙΚΗ ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ

1. Ήλευθερία. 2. Δικαιοσύνη. 3. Σωφροσύνη. 4. Ή ανδρεία.

Κεφάλαιο Δεύτερο
ΟΤΑΝ ΖΗ Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

1. Ειρήνη. 2. Χαρά. 3. Ή αλήθεια ὡς τὴν Ἁγάπη. 4. Πρὸς τὴν Πηγὴ: τὸ Ἅγιον.

Πωλεῖται σὲ ὅλα τὰ Βιβλιοπωλεῖα. Κεντρικὴ διάθεση:
Γραφεῖα περιοδικῶ «Ἁκτίνες», Καρύτση 14, Ἀθῆναι 124
Τηλ. 3235023
